

Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна

Історичний факультет

Кафедра історії України

ПОЯСНЮВАЛЬНА ЗАПИСКА

до дипломної роботи

магістра

на тему:

«Український націонал-комунізм в УСРР: політичний рух та
соціокультурний феномен»

Виконала: студентка

II курсу магістратури

денної форми навчання

напряму підготовки (спеціальність)

032 «історія та археологія»

Єременко Юлія Миколаївна

Керівник: к.і.н., доц.

Любавський Роман Геннадійович

Рецензент: к.і.н., доц.

Захарченко Євген Юрійович

Харків — 2024

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ 1. ІСТОРІОГРАФІЯ ПРОБЛЕМИ, ДЖЕРЕЛЬНА БАЗА ТА МЕТОДОЛОГІЯ ДОСЛІДЖЕННЯ	
1.1. Історіографія дослідження	8
1.2. Джерельна база.....	23
1.3. Методи та методологія дослідження.....	28
РОЗДІЛ 2. НАЦІОНАЛЬНЕ ПИТАННЯ ТА ЛІВИЙ СОЦІАЛІСТИЧНИЙ РУХ В УСРР	
2.1. Зародження українського націонал-комунізму як політичної ідеї	32
2.2. Антиколоніальний дискурс українського націонал-комунізму	46
РОЗДІЛ 3. КОНСОЛІДАЦІЯ ЛІВИХ СОЦІАЛІСТИЧНИХ СИЛ В УСРР: ПОЛІТИКА ТА КУЛЬТУРА	
3.1. Український націонал-комунізм: організаційна структура.....	61
3.2. Соціальний портрет українського націонал-комуніста.....	77
3.3. Боротьби та українізація.....	86
ВИСНОВКИ.....	95
ДОДАТКИ.....	99
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ І ЛІТЕРАТУРИ.....	125

ВСТУП

Актуальність. В умовах декомунізації та розвитку постколоніальної теорії в Україні, тема українського націонал-комунізму тривалий час залишається вразливою до інсинуацій, оскільки перебуває на межі радянського та національного політичного експерименту. Натомість процес подолання радянського минулого потребує осмислення української візії «радянського» як альтернативної моделі державного будівництва. Беззаперечним є те, що ідеї марксизму в часи Української революції стали інструментом для конфронтації української інтелектуальної еліти з російським більшовизмом, що межував із традиційним великоруським шовінізмом. Відтак, комунізм українського штибу можемо розуміти як повноцінне протиставлення тій ідеологемі, яку пропонували російські більшовики.

В сучасному академічному просторі дедалі частіше порушується питання необхідності висвітлення транснаціонального виміру Української революції, подолання моноетнічного бачення минулого. Зазначимо, що український націонал-комунізм має ознаки інклюзивного явища, оскільки роль національних меншин у розвитку цього проєкту є однією з головних. Наприклад, ідеолог українського націонал-комунізму В. Шахрай — єврей за походженням, виступив проти колоніальної експансії Росії та засудив російських більшовиків за спроби примусового включення України у реставровану Російську імперію. Лідером Української комуністичної партії був А. Річицький — функціонер єврейського походження, який натомість вів активну дипломатичну та політичну боротьбу за позбавлення більшовиків можливості впливати на внутрішню та зовнішню політику УСРР.

Сьогодні дослідницьке поле українського політичного руху та «наших 20-х» може претендувати на залучення різноманітних стратегій, візій та практик дослідження, які є запорукою деконструювання усталених історіографічних штампів. Незважаючи на те, що темі Української революції 1917-1921 рр. присвячено великий масив робіт, в сучасній історіографії

тематика націонал-комунізму висвітлена лише фрагментарно. Наразі агенти історичної пам'яті намагаються залучити до українського метанаративу, передовсім, досвід та спадщину нової революційної культури 1920-х рр. — самостійної та дистанційованої від російської. Акторами формування цієї культури були вихідці з націонал-комуністичних партій, які трималися власної візії радянського будівництва УСРР. Проте, в публічному просторі про них, переважно, не йдеться. Важливою віхою подальших досліджень з історії націонал-комунізму на території УСРР є порівняння українського, єврейського та кримськотатарського націонал-комунізму, тактики та програми цих політичних сил, що є запорукою розширення сучасної академічної візії про антиколоніальний дискурс Української революції.

Об'єктом дослідження є український націонал-комунізм, **предметом** — політична доктрина, організаційна структура, соціокультурні особливості українського націонал-комунізму.

Хронологічні межі охоплюють період з 1917 по 1926 рр. Нижня хронологічна межа обумовлена створенням УПСР та УСДРП, з яких вийшли майбутні націонал-комуністи, а верхня хронологічна межа обумовлена відставкою О. Шумського з посади Наркома освіти та завершенням українізації під проводом боротьбистів.

Територіальні межі охоплюють адміністративно-територіальні кордони сучасної України, що були сформовані в 1920-х рр.

Мета роботи полягає в тому, щоб проаналізувати політичну доктрину та організаційну структур українського націонал-комунізму на території УСРР, дослідити його як соціокультурного феномену.

Для досягнення цієї мети було поставлено такі завдання:

- Виявити особливості формування українського націонал-комунізму як політичної теорії;
- Дослідити ідеологічну специфіку та завдання українського націонал-комунізму, висвітлені в роботах В. Шахрая та С. Мазлаха;

- Визначити вплив українського націонал-комунізму на формування антиколоніальної візії українських марксистів;
- Дослідити етапи формування та організаційну структуру націонал-комуністичних партій (УПСР(б)/УПСР(б-к)/УКП(б), УСДРП(н.)/УКП), їхню візію «радянської» України;
- Визначити ступінь взаємозв'язку та точки дотику українських націонал-комуністів з тотожними рухами етнічних меншин на території УСРР (євреї, грузини) ;
- Дослідити вплив українських націонал-комуністів на територію західної України та Кубанської Радянської Республіки;
- Дослідити соціальний портрет українського націонал-комуніста як актора радянського будівництва;
- Визначити вплив українських націонал-комуністів на проведення політики українізації, культурні трансформації в УСРР та його соціокультурне значення для сьогодення.

Наукова новизна дослідження полягає в тому, що:

- Здійснено спробу комплексного дослідження українського націонал-комунізму як політичного руху та соціокультурного феномену;
- Здійснено компаративний аналіз українського націонал-комунізму з тотожними рухами етнічних меншин (Єврейської комуністичної партії «Поалей Ціон», кримськотатарської націонал-комуністичної партії «Мілли-Фірка», та грузинського осередку боротьбистів в УСРР), дослідження умов їхньої співпраці;
- Вперше досліджено факти розширення важелів впливу українського націонал-комунізму на територію Кубані, виявлено особливості організаційної структури місцевих осередків та їхні взаємини з тамтешніми російськими комуністами;
- Вперше у вітчизняній історіографії досліджено соціальний портрет українського націонал-комуніста на основі аналізу неопублікованих

анкет членів Білоцерківського, Житомирського, Єлисаветського та Полтавського осередків УКП (б);

Практичне значення роботи полягає в тому, що це є комплексним дослідженням українського націонал-комунізму, у якому вперше розкриваються невідомі сюжети цього політичного феномену. Дослідження може стати важливим для подальшого вивчення заданої тематики та розкриття маловідомих епізодів, заповнення дослідницьких лакун. Окрім цього, результати дослідження можуть стати в нагоді для розробки сучасних академічних та публічних курсів, які б стосувалися політики українізації, деколонізації, україно-російських відносин, міжетнічних контактів тощо.

Апробація результатів дослідження. Окремі аспекти дослідження були висвітлені на Міжнародній науковій конференції студентів, аспірантів та молодих вчених «Кліо: питання з дня завтрашнього до дня вчорашнього» (КНУ імені Т. Г. Шевченка, жовтень 2023), 77-й Міжнародній конференції молодих вчених «Каразінські читання» (Історичні науки) (квітень, 2024) та Міжнародної наукової конференції молодих дослідників «Досліджуючи минуле. Методологічний інструментарій та джерела історика» (Національний університет «Києво-Могилянська академія» квітень 2024).

Структура роботи складається зі вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел та літератури, додатків. У першому розділі висвітлено історіографію проблеми, джерела та використаний методологічний інструментарій для розкриття специфіки та особливостей дослідження. У другому розділі розкрито витоки та зародження українського націонал-комунізму, особливості «національного питання» в Україні та вплив російських комуністів на розв'язання цього питання, проаналізовано причини та значення появи лівої антиколоніальної думки в середовищі українських марксистів. Третій розділ стосується організаційної структури українського націонал-комунізму, діяльності політичних партій на території УСРР, конструюванню соціального портрету націонал-комуніста, а також значення

українського націонал-комунізму для трансформації соціокультурного життя в УСРР та його впливу на сучасність.

РОЗДІЛ 1. ІСТОРІОГРАФІЯ ПРОБЛЕМИ, ДЖЕРЕЛЬНА БАЗА ТА МЕТОДОЛОГІЯ ДОСЛІДЖЕННЯ

1.1. Історіографія дослідження

Оформлення націонал-комунізму в самостійний об'єкт дослідження української та зарубіжної історіографії тривало протягом кількох десятиліть. У першу чергу це обумовлено динамічними змінами методологічних підходів до історіописання як в УРСР, так і закордоном. Як наслідок — тема українського націонал-комунізму довгий час перебувала на маргінесі історіописання. Тенденційно ця проблема набувала невеликої популярності в 1950-х рр, а пізніше в 1970-х рр., що було обумовлено зменшенням ідеологічного тиску на науку в УРСР, та появою «тоталітарної школи» та «ревізіоністів» закордоном. Наразі дослідження історії українського націонал-комунізму дозволить розширити уявлення про українську візію «радянського» в сучасних умовах деколонізації та декомунізації.

При написанні цього дослідження увага автора була прикута до радянської, зарубіжної та сучасної української історіографії проблеми. Для якісного розуміння особливостей інтерпретації українського політичного руху першої третини ХХ ст., його специфіки та місця лівих соціалістичних партій в радянському будівництві, історіографію проблеми варто поділити на три етапи: 1917-1920-ті рр., 1930-1980-ті рр. та сучасний період. Радянську та закордону історіографію проблеми варто розглядати окремо через різницю в методологічних підходах авторів та оцінках українського політичного руху в цілому. Перейдімо до висвітлення радянської історіографії проблеми.

Протягом 1917-1920-х рр. в українському політичному середовищі відбувалось активне обговорення майбутнього визначення єдиного вектору державного будівництва України. Серед українських партійних функціонерів велися дискусії щодо необхідної ідеологічної моделі державного будівництва, яка мала б бути втілена в Україні. У часи революційних зрушень існувало

декілька моделей державного розвитку України серед яких: монархічний, соціалістичний, демократичний устрої, які так чи інакше перепліталися між собою. У такий спосіб, виникла низка праць, що були присвячені спробам учасників політичного руху визначитись з остаточним варіантом державного будівництва та окреслити теоретико-ідеологічні проблеми Української революції. Серед таких праць можемо виділити тексти М. Грушевського¹, П. Головка², Н. Григоріїва³, В. Степанюка⁴.

Окрім цього, почали виникати роботи присвячені аналізу політичних та економічних зв'язків України і Росії. Щоправда, інтерпретація колоніального статусу України в політичному дискурсі часто тяжіла до бінарних оцінок. Наприклад, Є. Бош констатувала, що національний рух України в складі Російської імперії був надто розпорошений, в умовах тісних економічних та політичних зв'язків двох народів⁵. Авторка запевняла, що саме пролетарська революція стала каталізатором національного руху в Україні та обумовила майже повну національну самостійність України, щоправда визначає це як перешкоду класовій боротьбі. Натомість В. Шахрай та С. Мазлах виступили з гострою критикою національної та економічної політики російських більшовиків в Україні⁶. Їхня праця «До хвилі (Що діється на Україні та з Україною?)» стала джерелом теоретико-ідейного оформлення українського націонал-комунізму та має надважливе значення для розуміння альтернативних візій радянського будівництва, що були запропоновані українськими марксистами.

Протягом 1920 - поч. 1930-х рр. український націонал-комунізм не був самостійним об'єктом для вивчення радянськими істориками. Втім, у той час почали з'являтися перші праці присвячені результатам національної політики в УСРР та діяльності українського політичного руху.

¹ Грушевський М. Якої ми хочемо автономії і федерації. Київ, 1917. 18 с.

² Головка П. Який державний лад мусить бути? Київ: Видавництво Київського комітету української партії соціалістів-революціонерів, 1917. 15 с.

³ Григоріїв Н. Якої республіки треба бідним людям? Київ: Криниця, 1917. 14 с.

⁴ Степанюк В. З історії українського соціал-демократичного руху (1900-1918 р. р.). Харків, 1918. 32 с.

⁵ Бош Е. Национальное правительство и Советская власть на Украине. Москва: Коммунист, 1919. 55 с.

⁶ Шахрай В., Мазлах С. До хвилі: (Що діється на Україні і з Україною?). Саратов, 1919. 101 с.

У 1920-х рр. українська історіографія опинилася в умовах теоретико-методологічної кризи пов'язаної з процесом зміни політичної та культурної парадигми. Спроби українських істориків дистанціюватися від загальноросійського історичного наративу призвели до вироблення власних методологічних підходів, таких що стояли на межі між національною традицією та новими радянськими дослідженнями. Попри те, що процес оформлення українського націонал-комунізму вже завершився — суто тематичних робіт із заданої тематики так і не виникло. Втім, методологічні особливості історіописання заданого періоду дозволили розширити тематичні межі в наукових працях, оскільки до кінця 1920-х рр. ідеологічний контроль історіописання ще залишався слабким. Так, виникли перші спроби написання нарисів з історії Української революції (1917-1921 рр.) та загальні праці з історії України, де порушуються питання виникнення та ідеологічної еволюції українських політичних партій (М. Яворський¹, О. Гермайзе²).

Оскільки в 1920-ті рр. почала формуватися так звана історико-партійна наука, сюжети про створення єдиного революційного центру в УСРР та теорія «про подвійне походження КП(б)У» зайняли окреме місце в радянській історіографії цього періоду. Єврейський комуніст М. Равич-Черкаський³ як один з активних діячів та свідків комуністичного будівництва в УСРР окреслив причини успішного закріплення радянської влади в УСРР. Він дійшов висновку, що створення єдиного революційного центру (КП(б)У) у такому вигляді в якому він постав у 1918 році, є наслідком інкорпорації української лівої соціал-демократії (вихідців з УСДРП) до лав більшовиків. Тобто автор стверджує, що без групи активних лівих соціал-демократів, КП(б)У довго б не отримала політичного домінування в українському середовищі.

¹ Яворський М. Революція на Україні в її головніших етапах. Харків: Державне видавництво України, 1923. 81 с.

² Гермайзе Й. До 25 ліття РУП // Життя і революція. Вип 3.С. 20-24.

³ Равич-Черкаський М. История Коммунистической партии (б-ов) Украины. Киев: Государственное издательство Украины, 1923. 247 с.

У 1920-ті рр. кількість праць, присвячених дослідженням політичного та національно культурного розвитку УСРР була недостатньою для глибокого аналізу цього процесу. Перш за все через те, що предмет дослідження ще не був остаточно сформований. Втім, у той час публікуються розвідки, авторами яких є партійні державні функціонери того періоду, що несуть фактологічне значення для дослідження. У низці праць, присвячених комуністичному будівництву УСРР, автори особливу увагу приділяли висвітленню ідеологічних завдань ранньорадянської держави та етапів їхньої реалізації. Так, погляд більшовиків на проблему національного питання в УСРР та специфіку його вирішення висвітлив функціонер В. Затонський¹. Попри відчутну упередженість автора щодо тлумачення національної політики, його текст важливий, оскільки дозволяє зафіксувати радянську (більшовицьку) офіційну оцінку розвитку українського політичного руху в першій третині ХХ ст. Важливими для дослідження виявились праці видані за ініціативи Комуністичної партії Східної Галичини. Так, публікація М. Бухаріна та Е. Преображенського, видана 1920 р. у Відні, є вельми репрезентативною для розуміння поглядів російських політичних функціонерів вирішення національного питання згідно з основними положеннями комунізму². Окрему групу історіографії проблеми заданого періоду складають роботи з історії українського революційного руху, написані учасниками та свідками тих подій — Є. Бош³, М. Майорова⁴ та Р. Ейдемана⁵. Природним є те, що ці роботи тяжіють до ідеологічної ангажованості, оскільки транслують офіційний погляд радянської влади на революцію в Україні.

Протягом 1930-1980-х рр. більшість сюжетів, що стосувались історії українського націонал-комунізму не були вивчені тогочасними дослідниками.

¹ Затонський В. Національна проблема на Україні. Харків: Державне видавництво України, 1927. 96 с.

² Бухарін М, Преображенський Е. Національне питання і комунізм // Азбука комунізму. Відень: Адрія, 1920. С. 142-152.

³ Бош Е. Год борьбы. Борьба за власть на Украине с апреля 1917 года до немецкой оккупации // Истпарт - Отдел ЦК РКП(б) по изучению истории Октябр. революции и РКП(б). Москва, 1925. 271 с.

⁴ Майоров М. Из истории революционной борьбы на Украине (1914-1919). Киев: Державне видавництво, 1922. 107 с.

⁵ Р. Ейдемана. Громадянська війна на Україні. Харків: Державне видавництво України, 1928. 71 с.

Основна увага авторів була прикута до політичної історії радянського будівництва УСРР та українських політичних партій. У 1930-ті рр. відбувся ідеологічний наступ на історичну науку. Український політичний рух не вписувався у більшовицький міфотворчий канон. Це зумовило свідоме ігнорування цієї тематики в радянській історіографії протягом наступних кількох десятиліть. Зміна методологічних підходів в історіописанні обумовило активне вивчення ігнорування особливостей революційних процесів в Україні, але в річищі «російської революції», лідерами якої були більшовики. Тому, в цей період, праць, дотичних до заданої тематики, критично мало. За влучним висловом сучасного історика А. Портнова, у 1930-ті рр. українська історична наука стала на шлях так званої «директивної історіографії»¹.

Згадки про особливості політичного розвитку України, аналіз програми більшовицьких сил та боротьбу з функціонерами, яких автор маркує «дрібнобуржуазними» присутні в роботі М. Воліна². Праця є важливою для розуміння особливостей політичної історії політичних партій, що функціонували на території УСРР. У цей період продовжили виникати праці з історії комуністичного будівництва та політичного оформлення радянських партій. Доволі показовою є праця М. Попова³, яка дозволяє прослідкувати зміну методологічних підходів в роботах Істпарту та визначити специфіку історіописання революційних процесів в порівнянні з 1920-ми рр. Не можна уникнути дослідження Є. Гірчака⁴, яке присвячене як критиці російського імперіалізму, так і українського націонал-комунізму, зокрема таких течій як «шумськізм» та «хвильовізм». Існування цієї неоднозначної роботи в умовах партійного диктату на історіографію можна пояснити тяглістю історичної науки, оскільки станом на початок 1930-х р. до друку все ще потрапляли роботи, які за духом були схожі на ті, що писали в 1920-х рр.

¹ Портнов А. Українська радянська історіографія: до постановки проблеми // Сучасність. 2000. Вип. 6. С. 113.

² Волін М. Історія КП(б)У в стислому нарисі. Харків: Пролетар, 1931. 202 с.

³ Попов М. Нарис історії ВКП (б). Київ: Партвидав ЦК КП(б)У, 1934. 308 с.

⁴ Гірчак Є. На два фронти в боротьбі проти націоналізму: збірник статей 1926-1931 р.р. Харків: Пролетар, 1932. 348 с.

Виділений період дослідники, передовсім, представники ревізіоністської школи, маркують як період «еволюційного тоталітаризму»¹. Специфіка 1950-х рр. обумовлена початком десталінізації та формальним послабленням партійного диктату. У тих умовах, поруч з офіційною візією українського політичного руху, виникає альтернативна історіографічна віха досліджень Української революції. Щоправда, порушення гомогенності радянської історіографії означало лише збільшення тем для наукових досліджень. У такий спосіб, до уваги дослідників потрапили малодосліджені сюжети діяльності українських політичних партій, але їх вивчення базувалося на сталих радянських імперативах. Серед наукових праць офіційної візії революційних подій, написаних в 1950-х рр., що розкривають специфіку українського політичного руху та загальної системи політичного будівництва можна виділити дослідження А. Лихолата². Слід зауважити, що це дослідження є показовим прикладом традиційного русоцентризму в історичних працях та емоційної оцінки автора щодо української інтелектуальної еліти як «реакціонерів» та «буржуазних-націоналістів». Проте, висновки автора є важливими для розширення загального уявлення про еволюцію та діяльність українських партій (українських есдеків та есерів) на тлі революційних зрушень. З 1960-х рр. радянські дослідження присвячені сюжетам Української революції та діяльності націонал-комуністичних партій продовжували тяжіти до ідеологічної ангажованості. Часто дослідники зверталися до вивчення політики радянської влади в площині національного будівництва. Серед таких робіт можемо виділити тексти П. Бачинського³ та М. Куличенка⁴. У 1968 році І. Дзюба видав свою відому роботу «Інтернаціоналізм чи русифікація»⁵, яка є показовим прикладом функціонування альтернативної концепції українського

¹ Яремчук В. Українська радянська історіографія 50-х – 80-х років про українське націєтворення: офіційна та альтернативна концепції // Наукові записки. Серія «Історичні науки». Вип. 17. С. 267.

² Лихолат А. В. Розгром націоналістичної контрреволюції на Україні (1917–1922 рр.). Київ: Держполітвидав УРСР, 1955. 602 с.

³ Бачинський П. Здійснення ленінської національної політики на Україні у відбудовний період (1921-1925 рр.) // Український історичний журнал. 1966. № 1. С. 97-107.

⁴ Куличенко М. Борьба Коммунистической партии за решение национального вопроса в 1918-1920 годах // Украинский исторический журнал. 1964. № 2. С. 144-146.

⁵ Дзюба І. Інтернаціоналізм чи русифікація. Мюнхен. 1968. 263 с.

державотворення в академічному просторі. І. Дзюба проаналізував специфіку та результати національної політики В. Леніна, а також критично оцінив політику українізації, констатувавши, що більшість завдань цієї політики були провалені.

У 1970-х рр. дослідники були одноставними щодо оцінок українського націонал-комуністичного руху. Вони маркували його як буржуазно-націоналістичний, такий, що стояв на перешкоді класової боротьби. Історики аналізували тактику та ідеологію українських комуністів через оптику марксистсько-ленінської методології (І. Петрунін¹, В. Юрчук²).

Основні положення, викладені у колективній роботі Інституту історії УРСР, яка присвячена впливу Жовтневому перевороту на політичні трансформації України, мали вагоме значення для цього дослідження. Автори детально розглянули основні етапи революційних зрушень в Україні та політику більшовиків у національній, політичній та військовій сферах³.

Перейдемо до аналізу праць зарубіжних дослідників, присвячені українському політичному рухові та націонал-комуністичним партіям.

Інтерес до українського політичного руху на Заході сформували українські емігранти, що були свідками та активними його учасниками. Протягом 1920-х років фокус уваги українських емігрантських істориків був зосереджений навколо проблеми національно-визвольної боротьби. Характерною прикметою цих праць є їхнє перебування на межі між спогадами та науковою літературою. Основний вектор досліджень українських інтелектуалів, що в цей період перебували в еміграції — висвітлення проблем українського державотворення. У 1920-х рр. українські функціонери організували видавничі осередки у Відні, Празі, Мюнхені, де поширювали праці присвячені

¹ Петрунін І. З історії боротьби Компартії України за реалізацію Ленінського декрету про ліквідацію неписьменності // Український історичний журнал. Київ, 1970. Вип. 1. С 44-51.

² Юрчук В. Більшовицькі організації України в боротьбі за перемогу Великої Жовтневої соціалістичної революції // Український історичний журнал. Київ, 1978. Вип. 3. 22-30.

³ Супруненко Н., Гамрецький Ю., Кондуфор Ю. та інші. История Украинской ССР: В 10 т. Т. 6: Великая Октябрьская социалистическая революция и гражданская война на Украине (1917–1920) // АН УССР. Институт истории. К.: Наукова думка, 1984. 656 с.

аналізу національної політики більшовиків, висвітленню подій Української революції, загальної політико-ідеологічної структури УСРР тощо. Серед таких робіт можемо виділити праці Г. Айолло¹, В. Винниченка², М. Шаповала³ та А. Паннекука⁴. До цієї групи можемо віднести роботу П. Христюка⁵, колишнього партійця УПСР та одного з редакторів журналу «Червоний шлях», з яким працювала група відомих націонал-комуністів. Робота П. Христюка має дещо описовий характер, тому основна увага приділена оповіді про етапи та перебіг Української революції та аналізу дихотомії ідеологічного вектору партійців з УПСР, зокрема й майбутніх «боротьбистів».

У 1950-х рр. закордонні історичні студії розвивалися в новому напрямі регіональних досліджень, у межах так званої «совєтології». Так, в Західній Європі почала виникати україністика, зокрема засадничими для досліджень стали сюжети пов'язані з колоніальним досвідом та формуванням лівої антиколоніальної опозиції в УСРР. Представники «тоталітарної школи» створювали фундаментальні дослідження присвячені політико-ідеологічній діяльності більшовиків в 1920-1930-х рр. та виявленню ступеню ідеологічного взаємозв'язку російського комунізму з марксистською доктриною. Дослідники звертали увагу на специфічну більшовицьку систему поглядів щодо національного питання в Радянському Союзі та процеси реалізації комуністичного будівництва в УСРР. Серед праць написаних в 1950-х рр., варто виділити роботи Р. Пайпса⁶, К. Меннінга⁷ та Дж. Решетера⁸. Не можливо уникнути того факту, що україністика прогнала русистиці, а більшість досліджень, написаних русистами, були створені через оптику

¹ Айолло Г. Большевики і національне питання. Видання й наклад Закордонної групи УСДРП. Прага, 1924. 24 с.

² Винниченко В. Українська комуністична партія (УКП) та Комуністична партія (більшовиків) (КП(б)У). Нова доба. Відень, 1921. 34 с.

³ Шаповал М. Большевизм і Україна. Прага: Вільна спілка. 1926. 60 с.

⁴ Паннекук А. Комунізм та демократія. Нова доба. Відень, 1920. 10 с.

⁵ Христюк П. Замітки і матеріали до історії української революції. 1917-1920 рр. Відень: Український соціологічний інститут, 1921. 194 с.

⁶ Pipes R. The Formation of the Soviet Union: Communism and Nationalism 1917-1923. Cambridge: Harvard University Press, 1954. 355 p.

⁷ Manning C. Ukraine under the Soviets. New York, 1953. 223 p.

⁸ Reshetar J. The Ukrainian Revolution, 1917-1920: A Study In Nationalism. Princeton, 1952. 363 p.

ідеологічної ангажованості авторів, які вважали Радянський Союз багатонаціональною демократичною державою. Вони вивчали виключно політичну історію Росії, прирівнюючі всі неросійські народи Радянського союзу до культурних росіян. Довгий час це було аргументовано ізольованістю західних дослідників від джерел, але після “архівної революції” ситуація не змінилася¹. Більшість русистів продовжили ігнорувати неросійські території Радянського Союзу та досліджувати радянський тоталітарний режим без уваги на його наслідки в Україні, зокрема.

Для нашого дослідження непересічне значення мають теоретичні роботи з дослідження функціонування націонал-комунізму в інших європейських країнах. У повоєнні роки досвід комуністичного будівництва СРСР та низки інших країн Східної Європи розкритикував один з ідеологів комуністичної Югославії М. Джилас². У 1957 він видав працю, яка розкрила сутність та специфіку комунізму в Югославії, автор маркував його національним. Однією з головних ліній тексту є критика російської інтерпретації комунізму та аналіз позицій В. Леніна щодо вирішення національного питання.

Однією з перших спеціальних праць з історії українського націонал-комунізму, передовсім історії партії боротьбистів, є текст колишнього учасника УКП(б) І. Майстренка³. Висновки автора є фундаментальними для розуміння політичної програми та тактики представників партії боротьбистів, історію цієї політичної сили, а також її контакти з російськими більшовиками. Історія українського націонал-комунізму та політичні орієнтири провідних функціонерів 1920-х рр. М. Скрипника, О. Шумського, М. Хвильового висвітлені в праці В. Наддніпрянця⁴. Натомість дослідники з української діаспори в цей час розпочали активне вивчення національної політики СРСР.

¹ Див. Куромія Г. Руйнівний вплив Росії на західних гуманітаріїв та їхні дослідження // Критика. Вип.7-8, 2023. URL: <https://krytyka.com/ua/articles/ruinivnyi-vplyv-rosii-na-zakhidnykh-humanitariv-i-ikhni-doslidzennia> (дата звернення: 06.10.2024)

² Джилас М. Новый класс. Нью-Йорк: Ф. А. Прегер, 1961. 248 с.

³ Maistrenko I. Borotbism. A Chapter in the History of Ukrainian Communism. New-York: Research Program on the USSR, 1954. 423 p.

⁴ Наддніпрянець В. Українські націонал-комуністи : їх роля у визвольній боротьбі України, 1917-1956 рр. Мюнхен: Накладом Української Національної Гвардії, 1956. 104 с.

Показовою є праця В. Маркуся¹, окремий розділ монографії присвячений історії націонал-комуністичних рухів в СРСР, зокрема й його українського варіанту. Автор дійшов висновку, що «злиття» боротьбистів з КП(б)У допомогло надати останній національного забарвлення, оскільки більша частина КП(б)У — неукраїнські партійці. У праці Д. Андрієвського вичерпно висвітлено характеристику російського колоніалізму та конструювання образу УСРР як об'єкта російського імперіалізму². Важливо для дослідження є праця П. Феденка³, яку автор написав у Мюнхені, за підтримки Інституту для вивчення СРСР. Головна ідея дослідження П. Феденка — порівняння марксистського та більшовицького погляду на вирішення національного питання в умовах пролетарської революції.

У 1970-х рр. доробок вивчення українського націонал-комунізм серед діаспорних дослідників поповнюється розвідкою І. Бакало⁴, в якій автор порушує проблему національної політики В. Леніна в 1920-ті рр. та аналізує тактичні аспекти українізації, її завдання.

Новим явищем у історіографії теми в той час є жанр інтелектуальної біографії. Так, під авторством І. Кошелівця⁵ вийшла праця присвячена діяльності М. Скрипника та його ролі в культурних трансформаціях УСРР. Згодом, І. Кошелівець створив подібну працю присвячену діяльності учасника УКП(б) О. Довженку. Р. Сольчаник поставив перед собою амбітне завдання дослідити діяльність боротьбистів на території Західної України, їхні спроби створити націонал-комуністичний осередок та взаємовідносини з КП(б)⁶. У цій роботі чи не вперше автор висвітлює спроби географічного розширення націонал-комуністичного підпілля в українській історіографії. Дослідник дійшов

¹ Маркус В. Питання національної політики СРСР. Нью-Йорк: Пролог, 1960. 109 с.

² Андрієвський Д. Російський колоніалізм та советська імперія. Париж: Націоналістичне видавництво в Європі. 1958. 103 с.

³ Феденко П. Марксистські і більшовицькі теорії національного питання. Мюнхен, 1960. 76 с.

⁴ Бакало І. Національна політика Леніна. Мюнхен: Сучасність 1974. 210 с.

⁵ Кошелівець І. Микола Скрипник. Мюнхен: Сучасність, 1972. 343 с.

⁶ Solchanyk R. The Communist Party of Western Ukraine, 1919–1938. PhD diss. — The University of Michigan, 1973. 364 p.

висновку, що розширення простору діяльності боротьбистів обумовлено їхніми спробами віднайти додаткову підтримку за межами УСРР.

У 1980-х рр. науковим інтересом багатьох дослідників стала реалізація комуністичного експерименту в УСРР, зокрема його політичний та національно-культурний аспекти. Історик Ю. Борис¹ дослідив методи та інструменти радянського будівництва УСРР. Важливою розвідкою автора є компаративний аналіз ролі українських та російських комуністів у конструювання нової соціальної реальності. У той же час більш активно поширюється використання історіографічного інструментарію ревізійонізму, під переосмислення потрапила й марксистська теорія. Так, в 1983 р. П. Цвік² констатував, що побудова комуністичного суспільства неможлива без дотримання принципів національної самостійності. Автор аналізує та порівнює ленінський варіант марксизму з розвитком та діяльністю світових комуністичних партій. Окремий кластер в історіографії проблеми займають роботи присвячені теорії нації та націоналізму. Серед досліджень заданої тематики важливо виділити роботи 1980-1990-х рр., які представлені науковими працями Е. Гелнера³, Е. Сміта⁴, Г. Касьянова⁵.

У той же час починають виникати роботи направлені на дослідження націонал-комунізму як теорії та політичної моделі. Наприклад, Р. Шпорлюк⁶ запропонував власний варіант виникнення націонал-комунізму порівнявши дві засадничо різні ідеології — комунізм та націоналізм. Історик не тільки деконструював марксистську доктрину, але й проаналізував етапи та причини створення різних варіантів використання марксизму серед adeptів соціалізму. Ідеологічні трансформації, які вибухнули наприкінці XIX ст., Р. Шпорлюк називає «соціалізацією націоналізму», саме ці зрушення сприяли появі

¹ Borys J. The sovietization of Ukraine 1917-1923. The Communist doctrine and practice of national self-determination. Edmonton: The Canadian Institute of Ukrainian Studies. 1980. 489 p.

² Zwick P. National-communism. New York: Routledge, 1983. 270 p.

³ Гелнер Ернест. Нації та націоналізм. Київ: Таксон, 2003. 300 с.

⁴ Сміт Е. Націоналізм: Сміт Теорія, ідеологія, історія. / Пер. з англійської Р. Фещенко. Київ: "K.I.C.", 2004. 320 с.

⁵ Касьянов Г. Теорії нації та націоналізму. Київ: Либідь, 1999. 349 с.

⁶ Шпорлюк Р. Комунізм і націоналізм: Карл Маркс проти Фрідріха Ліста / пер. з англ. Касьянов Г. Київ: Основи, 1998. 480 с.

інакшого трактування марксизму та стали поштовхом для зародження націонал-комуністичних ідей.

Один з найвідоміших американських дослідників українського комунізму Дж. Мейс¹ сфокусувався на дослідженні витоків та еволюції українського націонал-комунізму та його значенні для політичного та культурного розвитку УСРР. Автор дійшов висновку, що політичні умови, в яких розвивався український комунізм, склалися лише тому, що російські більшовики, на перших етапах радянського будівництва, не змогли завоювати прихильність українського суспільства.

Сучасний період. У 1990-х рр. поступово починають з'являтися наукові розвідки пов'язані з політичними програмами та діяльністю націонал-комуністичних партій. Наразі спеціальних робіт, які б стосувалися українського націонал-комунізму недостатньо, аби дослідити всі “білі плями” в історії українського політичного руху. Проте, навіть в фундаментальних дослідженнях історики приділяють увагу впливу українського прокомуністичного політикуму на політичне життя УСРР та національну політику КП(б)У. Так, показовою є праці С. Кульчицького², історик розглядає становище та статусність українських функціонерів в КП(б)У та їхній вплив на національно-культурне відродження УСРР. Серед подібних робіт варто виділити праці Я. Грицака³ та В. Солдатенка⁴, у яких автори певною мірою висвітлюють феномен українського комунізму. Спеціальними розвідками з

¹ Мейс Дж. Комунізм та дилеми національного визволення. Національний комунізм у радянській Україні 1918—1933 рр. / пер. з англ. М. Яковлев, наук.ред. Г. Єфіменко. Київ: Комора, 2018. 483 с.

² Кульчицький С. Комунізм в Україні: перше десятиріччя (1919-1928). К.: Основи, 1996. 504 с.; 78. Кульчицький С. Червоний виклик. Історія комунізму в Україні від його народження до загибелі. Книга 2. Київ: Темпора, 2013. 504 с.

³ Грицак Я. Українська революція 1914-1923 рр.: нові інтерпретації. Львів: Інститут історичних досліджень Львівського державного університету імені Івана Франка, 1999. С. 254-269.

⁴ Солдатенко В. Революційна доба в Україні (1917-1920 роки). Київ: Парламентське видавництво, 2011. 568 с.

історії українського націонал-комунізму є наукові дослідження О. Палько¹, Т. Бевз², В. Кафарського³, І. Лисяка-Рудницького⁴, Г. Єфіменка⁵, Ю. Шаповала⁶.

Засадничим для поширення теми українського націонал-комунізму в академічному дискурсі України стала організація процесів деколонізації. В іноземній історіографії збільшення інтересу до заданої тематики обумовлене дослідженням україно-російських відносин в умовах розвитку постколоніальних студій. Важливе місце як в українській, так і в зарубіжній історіографії відводиться політиці українізації. Швейцарський історик А. Каппелер⁷, досліджуючи історію України через оптику україно-російських відносин, наводить предметний аналіз політики українізації в цифрах. Висновки автора є важливими для розуміння успішності реалізації національної політики в різноманітних сферах та вплив російських більшовиків на результати українізації. В українській історіографії національно-культурну політику в УСРР дослідники досліджують переважно у трьох напрямках: українізація освітніх установ, культура та діяльність Наркомату освіти (П. Бондарчук⁸, М. Виговський⁹, О. Мушка¹⁰, І. Ковальчук¹¹,

¹ Palco O. Ukrainian National Communism in International Context // *Disappearing realities on the cultural consequences of social change: IWM junior isiting fellows conference proceedings*. 2011. Vol. 30. 16 p.; 42. Palko O. Ukrainian National Communism: Challenging History // *Debatte: Journal of Contemporary Central and Eastern Europe*. 2014. Vol. 22 P. 27-48.; 90. Палько О. Національне питання в теоріях австромарксизму. Київ: НАН України, Інститут української археографії та джерелознавства імені М. С. Грушевського, 2022. 195 с.

² Бевз Т. Українська партія соціалістів-революціонерів у період Гетьманату // Гетьман Павло Скоропадський та Українська Держава 1918 року (до 125-річчя від дня народження Гетьмана Павла Скоропадського та 80-річчя проголошення Української Держави 1918 року). Київ, 1998. С.103-105.

³ Кафарський В. Національний комунізм та його вплив на політичну організацію суспільства // *Політичний менеджмент*. 2007. № 3. С. 170-185.

⁴ Лисяк-Рудницький І. Напрями української політичної думки // *Історичні есе: у 2-х т. / пер. з англ. У. Гавришків, Я. Грицака. Т.2*. Київ: Основи, 1994. С.59-89.

⁵ Єфіменко Г. Комунізм vs українське націєтворення в радянській Україні (1917-1938 рр.): сприяння, поборювання чи вимушене замирення // *Український історичний журнал*. 2012. №. 2. С. 114-132.; Єфіменко Г., Якубова Л. Національні відносини в радянській Україні (1923-1938) // *Національне питання в Україні XX ст. – поч. XXI ст.* К.: Ніка-Центр. 2012. 592 с.

⁶ Шаповал Ю. Олександр Шумський. Життя, доля, невідомі документи: дослідження, архівні матеріали. – Київ – Львів: Україна модерна, Укр. пропілеї, 2017. 742 с.

⁷ Каппелер А. Мала історія України / пер. з нім. О. Блашук. Київ: «К.І.С.». 2007. 263 с.

⁸ Бондарчук П. Профспілки УСРР й українізація освіти 1920-ті рр. // *Етнічна історія народів Європи*. 2000. Вип. 4. С.40-44.

⁹ Виговський М. Боротьби в освітніх установах УСРР у 1920-х роках “совєтизація” номенклатури // *Пам’ять століть*. 2004. №6. С. 40-52.; Виговський М. Гринько Г. Ф.: доля наркома-реформатора // *Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова*. Вип. 1. Київ: НПУ імені М. П. Драгоманова, 2004. С. 241-250.

¹⁰ Мушка О. Освітня діяльність керівників Наркомосу УСРР періоду 1919 р. по 1930 р. // *Наукова конференція. Переяслав-Хмельницький*. URL: <http://oldconf.neasmo.org.ua/node/138> (дата звернення: 12.02.2023).

¹¹ Ковальчук І., Нати́кач П. Життя і діяльність О. Шумського в 1890-1924 р. — до призначення його народним комісаром освіти в УРСР // *Історія. Філософія. Релігієзнавство*. 2010. № 3-4. С. 32-37.

В. Борисов¹), та розвиток української культури в 1920-ті рр. (І. Огієнко², О. Куц³, М. Попович⁴, та інші). У 2003 році вийшла колективна монографія, присвячена політиці українізації⁵. Дослідники порушили низку важливих питань щодо специфіки цієї політики та опрацювали значний масив джерел серед яких законодавчі акти, справочинна документація, літературні джерела, періодика тощо. Автори дійшли висновку, що політика українізації була реакцією більшовиків на національно-визвольний рух “знизу” та стала інструментом закріплення радянської влади в Україні.

З 1990-х рр. українські історики поступово почали вивчати феномен радянської багатопартійності та діяльності українських політичних сил, зокрема тих з яких вийшли майбутні націонал-комуністи (С. Білошицький⁶, Д. Стаценко⁷, О. Висоцький⁸). Діяльність однієї з відколотих фракцій УСДРП, а саме УСДРП (н.л.) знайшла відображення у працях О. Любовець⁹. Дослідниця вперше в історіографії висвітлила окремі епізоди партійної історії УСДРП (н.л.) та її ідеологічні вектори. Історія діяльності та аналіз політичних програм партії боротьбистів представлена в роботах С. Гірика¹⁰. Важливо

¹ Борисов В.Л. Українізація та розвиток загальноосвітньої школи в 1921-1932 рр. // Український історичний журнал. 1999. Вип. 2. С. 76-80.

² Огієнко І. Історія української літературної мови. Київ: Наша культура і наука, 2004. 434 с.

³ Куц О. Українізація як каталізатор духовного життя українського суспільства 1920-1930-х років / Наукові записки Інституту політичних та етнонаціональних досліджень імені І. Ф. Кураса НАН України. 2006. Вип. 32. С. 222-232.

⁴ Попович М. В. Нарис історії культури України. Київ: «Артек», 1998. 728 с.

⁵ Даниленко В., Верменич Я., Бондарчук П. "Українізація" 1920-30-х років: передумови, здобутки, уроки : [кол. монографія] / НАН України, Ін-т історії України. Київ: [Ін-т історії України НАН України], 2003. 391 с.

⁶ Білошицький С. Розколи та поглинання опозиційних партій як засіб монополізації політичної влади РКП(б) в Україні в 1917-1925 рр. // Історія України: Маловідомі імена, події, факти. Вип. 13. Київ: Рідний край, 2001. С.69-97.

⁷ Стаценко Д. Самоліквідація осередків Української комуністичної партії (боротьбистів) у 1920-му році (на прикладі Полтавщини) // Історична пам'ять. 2013. № 29. С.58-71.

⁸ Висоцький О. Ю. Українські соціал-демократи та есери: досвід перемог і поразок. Київ: Основні цінності, 2004. 272 с.

⁹ Любовець О. Українська соціал-демократична робітничка партія (незалежних лівих) як епізод партійної історії революційної доби 1917-1920 років // Гілея:науковий вісник. 2008. Вип.13. С. 132-141.

¹⁰ Гірик С. Централізація без центру? Боротьбистський проект «Федерації радянських республік» // Київська старовина. 2012. Вип. 4. С. 138-148.; Гірик С. Єврейська комуністична партія (Поалей Ціон): націонал-комунізм «екстериторіальної нації» // Євреї України: революція й післяреволюційна модернізація. Політика. Культура. Суспільство Київ: Laurus 2018. С.61-69.; Гірик С. Ідеологія партії боротьбистів в українській історіографії // Український археографічний щорічник. Вип.18. Київ: Український письменник, 2013. С.324-342.; Hirik S. The Split within the Poale Zion's Left Wing: Two Versions of Jewish National Communism // Judaica Ukrainica. 2017. Vol. 6. P. 35-50.

зауважити, що особливо корисними є розвідки історика з історії співіснування українських та єврейських націонал-комуністичних партій.

Важливе значення для дослідження мають роботи присвячені питанню колоіналізму та антиколоніальної думки українських націонал-комуністів у добу Української революції та ранніх етапів радянського будівництва. Сучасні українські історики спрямовують вектор дослідження на вивчення спроб визволення УСРР з-під російського впливу. Вельми помітними в заданій тематиці є дослідження С. Величенка¹. Магістральною лінією досліджень є аналіз етапів національного визволення та значення української лівої еліти для цих процесів. Окрім цього, важливими для дослідження виявились роботи Е. Томпсон² та Д. Чіорі Мура³.

Фокусом дослідження Т. Мартіна⁴ став предметний аналіз діяльності О. Шумського під час політики українізації. Вирішення національного питання в УСРР Т. Мартін висвітлює лише в контексті національної політики низки прилеглих до СРСР республік.

Отже, можемо констатувати, що історіографія проблеми українського націонал-комунізму як самостійного політичного та соціокультурного явища є чисельною. Станом на сьогодні сформовано різноманітні історіографічні кластери, що знаходяться в топі серед дослідників цієї тематики та пов'язані з проблемою національної політики в УСРР, сферою українізації, історії політичних партій, що згодом перейшли на платформу націонал-комунізму, питанням міжпартійних та міжетнічних контактів політичних функціонерів. Проте, продовжують існувати й певні історіографічні лакуни, що опинилися

¹ Velychenko S. Ukrainian Marxists and Russian Imperialism 1918-1923: Prelude to the Present in Eastern Europe's Ireland // *Irish Left Review*, 2013.18 p. // Velychenko S. Colonialism, Bolsheviks, and Ukraine // *Ab Imperio*, 2009. P. 435-456. // Velychenko S. Russian Bolsheviks, Ukrainian Communists, and the Comintern: How Russian Bolsheviks Shaped Foreign Radical Leftist Views on Ukraine // *Krytyka*, 2017. URL: <https://krytyka.com/en/articles/russian-bolsheviks-ukrainian-communists-and-comintern-how-russian-bolsheviks-shaped-foreign>

² Томпсон Е. Трубадури імперії: Російська література та колоніалізм. Київ: Видавництво Соломії Павличко, 2006. 368 с.

³ Chioni Moore D. Is the Post- in Postcolonial the Post – in the Post-Soviet? Toward a Global Postcolonial Critique // *PMLA*, Vol. 116, 2001. P. 111-128.

⁴ Мартін Т.. Імперія національного вирівнювання: нація та націоналізм у Радянському Союзі (1923-1939) / пер. з англ. Вакуленко С. Київ: Критика. 2013. 640 с.

на маргінесі історіописання попри наявність широкого методологічного інструментарію для подальших досліджень. Наприклад, не висвітленими залишаються сюжети розширення політичного впливу націонал-комуністів за межі УСРР, зокрема на територію Кубані, ідеологічні точки дотику українського, єврейського та кримськотатарського націонал-комунізму, співпраця українських націонал-комуністів з грузинськими політичними діячами на території УСРР тощо. Це дослідження є спробою доповнити історіографію проблеми розвідками, які присвячені вищезгаданим сюжетам.

1.1. Джерельна база дослідження

Під час дослідження історії та розвитку українського націонал-комунізму 1920-1930-х рр. було використано різноманітний корпус джерел. У межах дослідження було залучено, передовсім, ті джерела, що демонструють механізми державного будівництва та є трансляторами політичної міфології УСРР, розкривають тактичні та стратегічні особливості програм політичних сил. Тож, до таких джерел відносимо: законодавчі матеріали, справочинну документацію, офіційні партійні документи УПСР/УПСР(б)/УКП(б) та УКП, облікові документи, політичну публіцистику, яка висвітлена на шпальтах періодичних видань, та спогади.

Перша група джерел — нормативні документи РКП(б)¹ та матеріали партійних з'їздів КП(б)У². Серед перших законодавчих актів, що були представлені радянською владою були різноманітні резолюції, декрети та декларації, які регулювали проблеми та напрямки державного будівництва. Специфікою цих джерел є те, що в період раннього радянського будівництва подібні документи стосувалися й незначних питань, оскільки уніфікація законодавчих актів в цей період ще не відбулася. Окрім цього, важливими для

¹Ленин В. Резолюция ЦК РКП (б) про советскую власть на Украине // Полное собрание сочинений, Т.39. Москва: Институт марксизму-ленинизму. С. 334- 337.; Бухарін Н. Програма комуністів (большевиків). Нью-Йорк, 1919. 128 с.

²Резолюція І з'їзду Комуністичної партії (більшовиків) України про взаємовідносини між Україною та Росією 5-12 липня 1918 // Утворення СРСР. 1917-1924: Збірник документів. Москва: Вид-во АН СРСР, 1949. С. 78.; Постанова пленуму ЦК КПУ від 6 лютого, підтверджена і доповнена пленумом від 17 жовтня 1922 р. // Комуністична партія України в резолюціях і рішеннях з'їздів, конференцій і пленумів ЦК в двох томах. Т. 1. Київ: Інститут історії партії, 1976. С.211.

дослідження офіційних позицій влади у сфері національної політики України протягом 1917-1920-х рр., проблеми державного будівництва, політичного становища УСРР є спеціальні збірники, що містять різноманітну законодавчу документацію, що представлена резолюціями, протоколами, рішеннями ЦК КП(б)У, РКП(б) та інших політичних партій¹.

Законодавчі документи РКП(б) та КП(б)У висвітлюють офіційні положення та вектори формування національної політики російських більшовиків щодо підконтрольних їм українських земель, юридичний статус УСРР. Джерела такого типу є важливими для аналізу офіційної ідеологічної платформи більшовиків щодо розвитку україно-російських взаємин. Використання цих джерел є важливим для порівняння офіційних програмних положень російських функціонерів щодо розвитку УСРР з реальною політичною ситуацією в регіоні, зокрема для виявлення розбіжностей між, задекларованими в програмних постулатах, принципів національної самостійності та фактичним рівнем самостійного політичного розвитку УСРР.

Друга група джерел представлена офіційними партійними документами УПСР/УПСР(б)/УКП(б) та УКП, які є важливими для розуміння програми та тактики цих політичних сил². Офіційні партійні документи УПСР/УПСР(б)/УКП(б) та УКП висвітлюють ідеологічні та тактичні напрями роботи українських функціонерів та дозволяють проаналізувати їхню власну

¹ Коммунистическая партия Советского Союза в резолюциях и решениях съездов, конференций и пленумов ЦК (1898-1986) / Ин-т марксизма-ленинизма при ЦК КПСС. М. : Политиздат. Т. 2. 1986. 606 с.; Комуністична партія України в резолюціях і рішеннях з'їздів, конференцій і пленумів ЦК в двох томах. Т. 1. Київ: Інститут історії партії, 1976. 1007 с.

² Резолюція про відношення до більшовиків Тимчасового Організаційного Комітету фракції незалежних / Величенко С. Імперіалізм і націоналізм по-червоному. Українська марксистська критика російського комуністичного панування в Україні (1918-1925) / пер з англ. С. Серяков, наук. ред. В. Склокін, С. Серяков. Львів: Видавництво УКУ, 2017. С. 296-297.; Хто такі комуністи-боротьбисти / Величенко С. Імперіалізм і націоналізм по-червоному. Українська марксистська критика російського комуністичного панування в Україні (1918-1925) / пер з англ. С. Серяков, наук. ред. В. Склокін, С. Серяков. Львів: Видавництво УКУ, 2017. С. 301-304.; Програма Української комуністичної партії. Відень-Київ: Нова доба, 1920. ; Документ з програмними положеннями УПСР, що зберігався в О. Шумського // Шаповал Ю. Життя, доля, невідомі документи: дослідження, архівні матеріали. Київ – Львів: Україна модерна, Укр. пропілеї, 2017. С.447-451.; Проект Деклярації, який внесла партія боротьбистів щодо об'єднання радянських республік // Гірік С. Централізація без центру? Боротьбистський проект "Федерації Радянських Республік" // Київська старовина. 2012. № 4. С. 138-148.; Проект Конституції Федерації Соціалістичних Радянських Республік, який запропонувала партія боротьбистів // Гірік С. Централізація без центру? Боротьбистський проект "Федерації Радянських Республік" // Київська старовина. 2012. № 4. С. 138-148.

візію радянського будівництва в УСРР. Вельми репрезентативною є Конституція Федерації Соціалістичних Радянських Республік, яку представила партія боротьбистів. Так, у джерелі серед інших запропонованих принципів радянського будівництва УСРР, прописані положення про обов'язкове збереження національної самостійності всіх народів, що увійдуть до новоутвореної держави. Окрім тактичних напрямів радянського будівництва ці джерела допомагають визначити тональність україно-російських відносин, зокрема ставлення українських націонал-комуністів до російських більшовиків. Наприклад: «Є то партія антиукраїнська...Є то партія на послугах російського імперіялістичного большевицького уряду...» — наголошують незалежники у своїй «Резолюції про відношення до більшовиків»¹.

Справочинна документація вищих та місцевих органів влади представлена передусім організаційно-розпорядчою документацією², плановою документацією³, службовим листуванням⁴. Слід зауважити, що справочинна

¹ Резолюція про відношення до більшовиків Тимчасового Організаційного Комітету фракції незалежних / Величенко С. Імперіалізм і націоналізм по-червоному. Українська марксистська критика російського комуністичного панування в Україні (1918-1925) / пер з англ. С. Серяков, наук. ред. В. Склокін, С. Серяков. Львів: Видавництво УКУ, 2017. С. 296-297.

² Порядок денний засідання Політбюро ЦК РКП(б) від 11 жовтня 1919 р. // Політбюро ЦК РКП(б) - ВКП (б). Порядок денний засідань. 1919-1952 рр. Том I. Москва: РОССПЕН, 2000. С. 41.; 3 протоколу засідання Політбюро ЦК РКП(б) від 21 листопада 1919 // Політбюро ЦК РКП (б)-ВКП (б) і Комінтерн. 1919-1943 рр. Документи. Москва: РОССПЕН. 2004. С. 36.; Стенограма закритої частини пленуму ЦК КП(б)У від 6 червня 1926 р. // Шаповал Ю. Життя, доля, невідомі документи: дослідження, архівні матеріали. Київ – Львів: Україна модерна, Укр. пропілеї, 2017. С. 633-653.; Звіт про лекцію О. Шумського від 1919 р. // Шаповал Ю. Життя, доля, невідомі документи: дослідження, архівні матеріали. Київ – Львів: Україна модерна, Укр. пропілеї, 2017. С. 567-570.; ЦДАГО. Ф. 8. Оп.1 Спр.34. Стр.6.

³ Проект декрету про сприяння розвитку культури українського народу, внесений Олександром Шумським від 2 серпня 1919 // Шаповал Ю. Життя, доля, невідомі документи: дослідження, архівні матеріали. Київ – Львів: Україна модерна, Укр. пропілеї, 2017. С. 546-547.; Проект резолюції про політику партії, запропонований групою членів Миського (Городського) району Київської організації КП(б)У на зібранні району. // Величенко С. Імперіалізм і націоналізм по-червоному. Українська марксистська критика російського комуністичного панування в Україні (1918-1925) / пер з англ. С. Серяков, наук. ред. В. Склокін, С. Серяков. Львів: Видавництво УКУ, 2017. С. 309-314.; Проект ЦК КП(б)У державного устрою України після її визволення від білих та про відношення КП(б)У до боротьбистів // Нестор Махно. Селянський рух в Україні. 1918-1921 р: Документи та матеріали. Москва: РОССПЕН. С. 112-113.

⁴ Ленин В. Лист робітникам і селянам України з приводу перемог над Денікіним // Полное собрание сочинений, Т.40. Москва: Институт марксизму-ленинизму, 1974. С. 41-47. ; Лист представників української комуністичної організації при Московському комітеті РКП(б) до ЦК РКП(б) та особисто Леніна з аналізом та оцінкою політики Комуністичної партії в Україні в 1919 р. // Величенко С. Імперіалізм і націоналізм по-червоному. Українська марксистська критика російського комуністичного панування в Україні (1918-1925) / пер з англ. С. Серяков, наук. ред. В. Склокін, С. Серяков. Львів: Видавництво УКУ, 2017. С.304-308.; ЦДАГО. Ф. 8. Оп.1. Спр. 24. Арк.2.; ЦДАГО. Ф. 8. Оп. 1. Спр.34. Арк.7.

документація є найбільш широкою групою історичних джерел цього періоду, що засвідчують різноманітні події державного будівництва.

Залучення справочинної документації надало можливість виявити головні завдання та компетенції вищих та місцевих комуністичних партій в контексті державного будівництва та міжпартійних відносин. Зафіксований в документах порядок діяльності політичного керівництва УСРР є важливим для розуміння особливостей інтерпретації комуністичного будівництва на вищому та місцевому рівнях, оцінки діяльності та характеру політичних сил. Кластери різноманітної справочинної документації є вельми репрезентативними для порівняння політичної риторики КП(б)У та місцевих партійних осередків, аналізу сутності їхніх дискусій та виявлення слабкого політичного апарату більшовиків про що свідчить розпорошеність комуністичного руху в УСРР. Аналіз офіційного листування дозволяє виявити специфіку риторики російських більшовиків до українських комуністів та ставлення самостійного розвитку УСРР в межах її етнолінгвістичних кордонів.

Третя група джерел представлена обліковою документацією у вигляді анкет та реєстраційних карток членів та співчуваючих УКП (боротьбистам) з Київської, Житомирської, Полтавської губерній¹, анкетами членів партії УКП (боротьбистів) з Херсонської губернії², а також анкетами для вступу в партію УКП³. Завдяки цим обліковим документам вдалося визначити ким були українські націонал-комуністи, їхнє соціальне походження, дослідити їхню роль в Українській революції та всередині партії боротьбистів та укапістів, їхні завдання та тактику політичної боротьби.

Дослідження облікової документації є необхідним для статистично-демографічного та політикоантропологічного аналізу партійців, які входили до політичних партій націонал-комуністичного спрямування. Насамперед мова йде про такі важливі показники як вік, класове походження, діяльність в

¹ ЦДАГО. Ф. 43. Оп.1. Спр.77. 107 арк.

² ЦДАГО. Ф. 43. Оп.1. Спр. 104. 84 арк.

³ ЦДАГО. Ф. 8. Оп. 1. Спр. 34. 14 арк.

часи Української революції, участь в організації повстань проти режиму П. Скоропадського та А. Денікіна, мета вступу до УКП (боротьбистів) та УКП. Дослідження цих показників є важливим для конструювання образів українського націонал-комуніста як невідомих та маловивчених акторів радянського будівництва.

Четверта група джерел пов'язана з політичною публіцистикою¹. Вона фіксує не тільки висвітлення конкретних політичних процесів чи явищ, але й розкриває роль та ставлення автора до тих чи інших подій. Оцінка автора зумовлена політичною ідеологією, яка переплітається з власними інтерпретаціями політичної реальності. Проте, це не знижує рівень значущості тексту, бо політична публіцистика виступає як основний медіатор політичної агітації та має важливе значення для виявлення та розуміння програми політичних сил. Наприклад, лідер Української комуністичної партії А. Річицький аналізує співіснування соціалізму та демократії, які є теоретико-ідейною основою соціал-демократії. Функціонер констатує, що українська соціал-демократія зійшла з пролетарських позицій, що ознаменувало її розкол, тому саме Комуністична партія виступила в ролі провідника класової боротьби та диктатури пролетаріату. Окрім цього, важливими є тексти українських та російських політичних функціонерів, що було надруковані в журналі «Літопис революції»².

Загалом політична публіцистика являє собою не тільки висвітлення конкретних політичних процесів чи явищ, але й розкриває роль та ставлення автора до тих чи інших подій. Оцінка автора зумовлена політичною ідеологією, яка переплітається з власними інтерпретаціями політичної реальності. Проте, це не знижує рівень значущості тексту, бо політична

¹ Скоровстанський В. Революція на Україні. Саратов: Боротьба. 1919. 180 с.; Прийдешній А. Арешт десяти // Альманах «Зшитки боротьби». 1920. С.34-55.; Річицький А. Від демократії до комунізму // Червоний прапор. Київ. 1919.

² Мазлах С. Октябрьская революция на Полтавщине // Літопис Революції. Вип. 1. 1922. С. 126-142.; Буценко А. О расколе У.С.Д.Р.П. // Летопись революции. Вип.4. 1923. С. 121-122.; Рубач М. От народничества и народовольчества к марксизму в Харькове // Летопись революции. Вип. 1. 1924. С. 228-238.

публіцистика виступає як основний медіатор політичної агітації та має важливе значення для виявлення та розуміння програми політичних сил.

П'ятою групою джерел стали спогади¹. Вони є важливими для розуміння історичних подій «знизу», через візію виняткового авторського світогляду, який був учасником досліджуваних сюжетів. Тобто аналіз особистих історій дозволяє простежити як «велика політика» впливала на життя, світогляд та політичні орієнтири окремих людей чи соціальних груп.

Можемо констатувати, що джерельна база дослідження є вельми репрезентативною. Корпус джерел, що представлений законодавчими матеріалами, справочинною документацією, офіційними партійними документами УПСР/УПСР(б)/УКП(б) та УКП, дозволяє охарактеризувати різноманітні вектори радянського будівництва УСРР та розкрити програми політичних сил.

Натомість опрацювання партійної публіцистики, що була опублікована в періодичних виданнях, стало запорукою виявлення «подразників», які викликали дискусії серед політичних функціонерів. Дослідження службового листування українських та російських комуністів дозволило виявити суперечливі позиції партійців щодо державотворчих процесів.

1.2. Методи та методологія дослідження

У межах дослідження було залучено такі загальнонаукові принципи як історизм та об'єктивність. Застосування принципу історизму допомогло дослідити генезис українського націонал-комунізму, визначити вплив соціально-політичних особливостей доби на оформлення цього явища, виявити причини трансформації ідейних концепцій боротьбистів та укапістів на тлі Української революції 1917-1921 рр. За допомогою принципу наукової об'єктивності було охарактеризовано фактори, що вплинули на звернення української інтелектуальної еліти до комуністичних ідей, а згодом обумовили

¹ Майстренко І. Історія мого покоління: спогади учасника революційних подій в Україні. Едмонтон, 1985. 416 с. ; Майстренко І. Спогади про Василя Вражливого // Нові дні, 1973. С. 18-20.

«зближення» УКП(б) (1920 р.), а пізніше УКП (1925 р.) з російськими більшовиками.

Методологія дослідження обумовлена використанням полідисциплінарного підходу. Для дослідження українського націонал-комунізму в УСРР та виконання поставлених дослідницьких завдань було залучено методологічні підходи, що характерні для таких гуманітарних наук як антропологія та соціологія. У межах дослідження було використано підходи політичної антропології та соціального конструктивізму.

Застосування підходів політичної антропології дозволило проаналізувати партійні взаємовідносини між українськими політичними партіями, що стояли на націонал-комуністичній платформі, та керівною партією в УСРР - КП(б)У. Варто наголосити, що в умовах, де КП(б)У функціонувала як транслятор політичної міфології російських більшовиків, вдалося виявити причини та характер мінливої тональності більшовиків щодо українських націонал-комуністів.

У 1966 році учні А. Шюца, одного з фундаторів феноменологічної соціології, П. Бергер та Т. Лукман висунули теорію про «соціальне конструювання реальності», яка висвітлена в однойменній книзі. У такий спосіб, за П. Бергером та Т. Лукманом, конструювання реальності проходить складний етап, де суб'єктивна реальність (індивідуальний спектр світосприйняття) виступає формуючим ядром для інтерсуб'єктивної реальності (тієї, де індивід розділяє схожий досвід з іншими індивідами). В умовах цих процесів відбувається конструювання інтерсуб'єктивної реальності (тієї, де індивід формує власну реальність в умовах перебування всередині найвищої реальності — *par excellence*).

В умовах конструювання соціальної реальності індивід опиняється поміж проблематичних та неproblemатичних процесів, які втісно пов'язані між собою. Наприклад, весь свій життєвий шлях індивід існує у власній соціальній реальності, яка трансформується в залежності від дій соціуму. Проте, часто різним соціальним реальностям, якими володіють різні індивіди, властиво

опинятися в умовах конфронтації. Найбільш яскраво ці процеси висвітлюються в суспільствах, що опинилися на межі трансформації сталих ідеологічних, соціальних та культурних парадигм, в умовах революційних зрушень.

Формування соціалістичної реальності як найголовнішої ідеологічної мети досягло свого апогею в часи Української революції 1917-1921 рр. Соціалістична реальність швидко трансформувалась в реальність комуністичну, якої дотримувалась більша частина інтелектуальної еліти України. Втім, за П. Бергером та Т. Лукманом, спільна соціальна реальність не означає досягнення компромісу між індивідами, оскільки ця одна й та ж реальність часто інтерпретується по-різному. Наприклад, якщо українські прихильники антиколоніального марксизму були певні, що комунізм має функціонувати разом з національною специфікою в етнолінгвістичних кордонах держави, то російські комуністи прагнули ці кордони порушити. Отже, двосекторний підхід конструювання соціальної реальності був використаний як інструмент компаративного аналізу стратегій та практик комуністичного будівництва українськими націонал-комуністами та російськими більшовиками у межах УСРР.

Для досягнення поставлених завдань, в дослідженні було використано загальнонаукові пізнавальні методи (аналіз, синтез, індукція). Застосування методу аналізу допомогло диференціювати український націонал-комунізм на окремі складові: тактику та ідейні концепції політичних партій (УКП (б) та УКП), стратегії та практики інструменталізації націонал-комуністичної теорії в культурному середовищі, передовсім, у межах політики українізації. За допомогою методу синтезу стало можливим узагальнення цих складових для розуміння специфіку українського націонал-комунізму як політичного та соціокультурного явища. Натомість метод індукції дозволив виявити загальні закономірності в оформленні націонал-комуністичного вектору партійної діяльності УКП (б), УКП, ЄКП «Поалей Ціон» та партією «Мілли-Фірка», що спричинені суспільно-політичними особливостями періоду.

Важливе значення для дослідження має використання суто історичних методів пізнання. Залучення ретроспективного методу надало можливість виявити причини появи соціалістичних ідей в Україні та витоки українського націонал-комунізму. Завдяки історико-систематичному аналізу вдалося дослідити міжпартійні контакти та подібність між тактикою комуністичного будівництва українських націонал-комуністів: партією боротьбистів, УКП та ЄКП «Поалей Ціон». Метод функціонального аналізу дозволив визначити роль та функції українського націонал-комунізму в умовах конструювання нової соціальної реальності. Порівняння засадничо різних ідеологічних моделей — комунізму та націоналізму, спроб виявлення їхніх точок дотику було здійснено за допомогою методу історичної компаративістики. Історико-генетичний метод дозволив проаналізувати походження, процес оформлення та етапи розвитку українського націонал-комунізму.

Створення соціального портрету українського націонал-комуніста на основі анкет партійців з УКП (б) та УКП було б неможливе без залучення методу просопографії. Формування «колективної біографії» або ж «соціального портрету» є ключовим інструментом виявлення мотивів поведінки українських партійців під час політичних зрушень, трансформацій їхнього світогляду, еволюції ідейних цінностей на основі соціальних та політичних показників, що розміщені в анкетах партійців.

РОЗДІЛ 2. НАЦІОНАЛЬНЕ ПИТАННЯ ТА ЛІВИЙ СОЦІАЛІСТИЧНИЙ РУХ В УСРР

2.1. Зародження українського націонал-комунізму як політичної ідеї

На початку XX ст. відбулась остаточна політизація українського національного руху. Тоді ж представники цього руху почали пропонувати власні візії та проекти державного будівництва України. Важливо наголосити, що український національний рух ґрунтувався в першу чергу на тій історичній спадщині, яку українські інтелектуали накопичили протягом XIX ст.. Втім, як відомо вона була здебільшого культурною, аніж політичною¹. У контексті цих подій, влучним є визначення Е. Гелнера, який зазначає, що поява високої культури, яка є основою для виховання ідентичності, в індустріальному суспільстві стала найкращим способом створення нової соціокультурної спільноти. Тож, автор зазначає, що у такий спосіб: «утворюється світ, який у цілому, за незначними винятками, відповідає головному імперативу націоналізму — межі держави і культури збігаються»². На початку XX ст. більшість українських політичних лідерів були певні, що саме соціалістичні ідеї є ефективним інструментом державотворення, тому майже весь політичний рух Української революції мав соціалістичне забарвлення³. Власне, російський політичний рух теж був соціалістичним, але його головною метою було соціальне визволення, у той час, коли український рух був суто національним⁴.

Соціалістичні ідеї, що згодом набули питомо марксистського означення, стали інструментом ідеологічного протистояння інтелектуальної еліти з російським більшовизмом, що межував із традиційним великоруським

¹ Reshetar J. The Ukrainian Revolution, 1917-1920: A Study In Nationalism. Princeton, 1952. P. 5.

² Гелнер Е. Нації та націоналізм. Пер. з англ. К.: Таксон, 2003. 300 с.

³ Мейс Дж., Панчук М. Український національний комунізм: трагічні ілюзії. Київ: ІНВіП, 1997. С. 10.

⁴ Висоцький О. Ю. Українські соціал-демократи та есери: досвід перемог і поразок. Київ: Основні цінності, 2004. С. 22.

шовінізмом¹. Політичні діячі соціалістичного табору були певні, що саме ідеї марксизму є запорукою трансформації українського суспільства, його модернізації. Окрім, невирішеного соціального питання доволі гостро поставало питання національне. Тому, поєднання ідей національної самостійності та соціалізму стали головним завданням українських партійців. Найбільш палкі послідовники цих концепцій створили специфічну політико-інтелектуальну течію доби Української революції, що сьогодні відома як український націонал-комунізм. Аналізу цього складного процесу присвячено цей підрозділ.

У першій чверті XX ст. український політичний бекграунд дозволив адаптувати ідеї націоналізму та комунізму до специфіки державного будівництва України². Попри різну сутність та тактичні завдання націоналізму та комунізму, засадничими для обох ідеологій був спротив експлуатації³. За визначенням Е. Сміта, одним з проявів націоналізму є вимога отримання/збереження національної автономії/незалежності, що є фактичною ознакою національного визволення⁴. Один із критиків В. Леніна, стверджував, що справжній комунізм, найвищою метою якого є диктатура пролетаріату, означає економічне визволення⁵. Через декілька десятиліть югославський функціонер М. Джилас констатував, що саме принципи національної самостійності є найголовнішими для комуністичного будівництва⁶. Існує декілька соціологічних типів націоналізму. В одній зі своїх праць Г. Касьянов звертається до визначення партикуляристського націоналізму, тобто такого, де найголовнішою метою є національно-культурна автономія з подальшим відокремленням⁷. Саме ці положення відстоювати й українські комуністи, але, звісно, про те щоб назвати їх націоналістами мова не йде.

¹Величенко С. Імперіалізм і націоналізм по-червоному. Українська марксистська критика російського комуністичного панування в Україні (1918-1925) / пер з англ. С. Серяков, наук. ред. В. Склокін, С. Серяков. Львів: Видавництво УКУ, 2017. С.24.

²Плохій С. Брама Європи. Історія України від скіфських воєн до незалежності. Харків: КСД, 2016. С.297.

³Zwick P. National-communism. New York: Routledge, 1983. P. 11.

⁴Сміт Е. Націоналізм: Теорія, ідеологія, історія. / Пер. з англійської Р. Фещенко. Київ: "К.І.С.", 2004. С. 15.

⁵Паннекук А. Комунізм та демократія. Нова доба. Відень, 1920. С.5.

⁶Джилас М. Новый класс. Нью-Йорк: Ф. А. Прегер, 1961. С. 218.

⁷Касьянов Г. Теорії нації та націоналізму. Київ: Либідь, 1999. С. 93.

Попри те, що К. Маркс та Ф. Енгельс не видали жодної праці, яка була б присвячена національному питанню, дослідники виокремили основні тези, які дещо систематизували загальне уявлення про національності в ідейних положеннях класичного марксизму. Наприклад, пролетарський інтернаціоналізм К. Маркс та Ф. Енгельс розцінювали як вищу мету соціалістичної революції, адже згідно з їхнім вченням «...робітник не має батьківщини»¹. Важливо, що питання національної рівності в класичному марксизмі теж тяжіло до бінарних оцінок. Оскільки, з одного боку, це очікуваний результат створення міжнародного солідаризованого пролетаріату, де нації-«гнобителі» та «пригноблені» нації мали б стати рівними, а з іншого боку — ця рівність означала асиміляцію маленьких народів². Показово, що в діловій документації жандармерії Російської імперії марксизм прямо ототожнюється з тероризмом³.

Втім, хоча й класичний марксизм заперечує ідеї національної незалежності та продукує асиміляційні процеси з метою досягнення пролетарського інтернаціоналу, вирішення національного питання має певні лакуни, які дозволили на рівні політичної теорії поєднати ідеї національного визволення та соціалізму. Наприклад, під час листування з Ф. Енгельсом, К. Маркс зауважив про необхідність надання національної самостійності Ірландії та її відмежування від Англії, оскільки це б дозволило визволити ірландський робітничий клас⁴. Проте, ці прагнення мали виключно прагматичний характер, оскільки головною метою було не визволення ірландців, а поштовх до початку світової пролетарської революції. До того ж на національну незалежність, за К. Марксом, мають право лише так звані «історичні» нації, натомість «неісторичні» народи, яких він маркує як «національності» — такого права не

¹ Маркс К., Енгельс Ф. Манифест Комуністичної партії // Вибрані твори. Том 1. Київ: Партвидав ЦК КП(б)У, 1936. URL: <https://commons.com.ua/uk/manifest-komunistichnoyi-partiyyi/> (дата звернення: 23.09.2024)

² Мейс Дж. Комунізм та дилеми національного визволення. Національний комунізм у радянській Україні 1918—1933 рр. / пер. з англ. М. Яковлев, наук.ред. Г. Єфіменко. Київ: Комора, 2018. С. 31.

³ Див. Рубач М. От народничества и народовольчества к марксизму в Харькове // Летопись революции. Вип. 1. 1924. С. 238.

⁴ C. Marx, F. Engels. Ireland and the Irish question. Moscow: Progress Publisher. 1971. P. 157.

мають¹. У цей же час намагання порушити питання національної нерівності К. Маркс розцінював як помилкове трактування класової боротьби².

З плином часу класичний марксизм поступово видозмінювався, так почали виникати інші напрями лівої політичної думки, які в своїй основі мали марксистські ідейні положення. Уже на початку ХХ ст. існувало 3 різновиди класичного марксизму: перший запропонувала Роза Люксембург (варто зауважити, що цей різновид є найбільш ближчим до ідей класичного марксизму, адже тут присутнє повне заперечення ідей національного самовизначення), другий різновид належить австрійським марксистам і, врешті, третій різновид було сконструйовано російськими більшовиками³.

Важливо зауважити, що В. Ленін та інші більшовицькі лідери, як і К. Маркс, вважали асиміляцію менших народів виключно прогресивним явищем, але головні ідеологічні завдання російських більшовиків часто були далекими від теоретичних основ класичного марксизму. Уже на початку ХХ ст. ортодоксальний марксизм принципово відрізнявся від тієї політичної думки, яка тоді ж отримала назву «ленінізм» (цей термін вперше вжито в 1904 р. з метою визначити В. Леніна як фіктивного марксиста)⁴. Найбільш послідовно ці відмінності описав російський більшовик Г. П'ятаков. Так, за визначенням Г. П'ятова, згідно з класичним марксизмом, соціалістична революція та повстання пролетаріату може відбутися лише після накопичення необхідного капіталу. Втім, за визначенням В. Леніна, пролетаріат може прийти до влади без капіталу, і розпочати його накопичення після завершення соціалістичної революції⁵. Доволі показовим є те, що В. Ленін визнавав, що економічний розвиток України є більш успішним, аніж розвиток Росії, і саме цим він аргументував масову міграцію російських робітників в українські

¹ Феденко П. Марксистські і большевицькі теорії національного питання. Мюнхен, 1960. С. 14.

² Шпорлюк Р. Комунізм і націоналізм: Карл Маркс проти Фрідріха Ліста / пер. з англ. Касьянов Г. Київ: Основи, 1998. С. 95-98.

³ Мейс Дж. Комунізм та дилеми національного визволення. Національний комунізм у радянській Україні 1918—1933 рр. / пер. з англ. М. Яковлев, наук.ред. Г. Єфіменко. Київ: Комора, 2018. С. 32.

⁴ Кульчицький С., Касьянов Г., Бойцун М. та інші. Марксизм як традиція і перспектива / Марксизм на Сході Європи // Україна Модерна. Вип.14, 2009. С. 16.

⁵ Там само.

міста. У цих умовах, відбувалася швидка асиміляція населення, яку В. Ленін вважав виключно прогресивним явищем¹. Проте, як влучно прокоментував ці слова історик М. Бойцун, — ця «асиміляція» не була ані добровільною, ані прогресивною, оскільки присутність українців у власних містах була низькою, то асимілювалися не «приїжджі», а місцеві².

Дещо інакшими були теоретико-ідейні положення австрійського марксизму. Так, О. Бауер наголошував, що соціалістична революція в Австрії переможе лише тоді, коли буде створено національно-культурну автономію для всіх етнічних меншин держави³. Важливо зазначити, що українські інтелектуали активно перекладали праці австрійських марксистів, що були присвячені питанню колоніалізму⁴. Цілком вірогідно, що саме цей варіант марксизму був використаний українською інтелектуальною елітою як одна з візій нового державного будівництва України. За висновками дослідників, український варіант комунізму сформувався як спротив колоніальній політиці більшовиків, що супроводжувався активним наверненням провідних політичних партій до самостійної комуністичної платформи (УПСР, УСДРП)⁵. Втім, важливо зауважити, що представники УПСР (до 1918 р. – тобто до розколу) відстоювали ідеї широкої політичної національно-культурної автономії України у складі Росії, яка б мала стати демократично-федеративною державою⁶. У 1917 р. (теж до розколу) подібні твердження про важливість створення єдиною демократично-федеративної республіки з внутрішніми національними автономними державами висували й партійці

¹ Ленін В. Критические заметки по национальному вопросу // Полное собрание сочинений. Т. 24. С. 128.

² Бойцун М. Робітничий рух та національне питання в Україні: 1880-1918 рр. / пер. з анг. Л.Бідочко та М. Казаков. Київ, 2020. С. 101.

³Палько О. Національне питання в теоріях австромарксизму. Київ: НАН України, Інститут української археографії та джерелознавства імені М. С. Грушевського, 2022, С. 131.

⁴ Velychenko S., Ruane J., Hrynevych L., eds. Ireland and Ukraine: Studies in Comparative Imperial and National History. Stuttgart: ibidem – Verlag, 2022. P. 239.

⁵ Величенко С. Імперіалізм і націоналізм по-червоному... С. 218; Бевз.Т. Націонал-комунізм як дилема національного відродження // Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень імені І. Ф. Кураса НАН України. 2008. Вип. 40. С. 314.

⁶ Грушевський М. Якої ми хочемо автономії і федерації. Київ, 1917. С. 15. // Головка П. Який державний лад мусить бути? Київ: Видавництво Київського комітету української партії соціалістів-революціонерів, 1917. С. 15. // Григоріїв Н. Якої республіки треба бідним людям? Київ: Криниця, 1917. С. 14.

УСДРП¹. У 1918 році, після того як російська політична платформа була дискредитована, українські марксисты розпочали активну критику національної політики більшовиків.² Адептами націонал-комуністичної теорії стали вихідці з лівосоціалістичних партій (УПСР та УСДРП), які після 1918 року оформили власні націонал-комуністичні партії (УКП (б) та УКП). Варто зауважити, що тоді ж відлуння пронаціональних настроїв відчувалося й в РКП (б)³. Натомість, український націонал-комунізм був абсолютно протилежним явищем, аніж російський комунізм. Українські комуністи поєднували ідеї національної самостійності та комуністичного будівництва, що відрізняло їх від російських більшовиків, чий «комунізм» був побудований виключно на великодержавницьких імперативах.

У 1914 році В. Ленін вперше порушив питання про «право націй на самовизначення». Тоді він констатував, що попри прийняття спроб національного визволення, не може ці процеси не заперечувати⁴. Теоретично, дотримання «права націй...» означало отримання національної самостійності пролетарів кожної держави. Щоправда, це твердження неодноразово піддавалося критиці: українські функціонери критикували В. Леніна за ігнорування «права націй» на практиці, а Р. Люксембург запевняла, що в Україні немає «історичних традицій» для створення самостійної держави⁵. Пізніше Є. Бош у своїх політичних текстах була близька до поглядів Р. Люксембург та запевняла, що «ізолювати» Україну від Росії неможливо, а будь-які спроби створити окрему Українську державу були тісно пов'язані з німецьким «імперіалізмом»⁶. В дійсності, попри апелювання до «права націй» в законодавчих актах радянської влади та «підтримку» національної

¹ Степанюк В. З історії українського соціал-демократичного руху (1900-1918 р. р.). Харків, 1918. С. 19.

² Palko O. Ukrainian National Communism: Challenging History // Debate: Journal of Contemporary Central and Eastern Europe. 2014. Vol. 22 P. 27-48.

³ Palko O. Ukrainian National Communism in International Context // Disappearing realities on the cultural consequences of social change: IWM junior visiting fellows conference proceedings. 2011. Vol. 30. P. 16.

⁴ Ленін В. Про право націй на самовизначення // Полное собрание сочинений, Т.25. Москва: Политическая литература, 1967. С. 257-267. URL: <http://bolshievick.org/lenin-v-i-polnoe-sobranie-sochinenij/> (дата звернення: 14.09.2022)

⁵ Люксембург Р. Про російську революцію. Берлін. 1922. URL: <https://vpered.wordpress.com/2012/11/08/luxemburg-zur-russischen-revolution/> (дата звернення: 03.01.2023)

⁶ Бош Е. Национальное правительство и Советская власть на Украине. Москва: Коммунист, 1919. С.40.

самостійності УСРР, реальна політика російських більшовиків формувалася навколо поглинення українських територій, асиміляції населення¹. Зазначимо, що «право націй...» російські більшовики розцінювали виключно як короточасний епізод відділення територій з подальшим об'єднанням в єдиний імперський простір, який спочатку відрізняла б диктатура пролетаріату, а згодом диктатура комуністичної партії². У той же час вони відкрито констатували, що принцип «права націй...» є мозаїчним та нечітким, але саме цей принцип допоміг більшовикам повернути в свої кола українських есерів та соціал-демократів³. Пояснюється це тим, що більшовики були чи не єдиною політичною групою, яка пропонувала принцип права націй на самовизначення аж до відокремлення⁴. Мінлива тональність політичної риторики В. Леніна щодо національного питання очевидна: лідер більшовиків одночасно відстоював і право націй на самовизначення, і широку політичну автономію, і рівність націй, і пролетарський інтернаціоналізм⁵. Хоча насправді принцип «права націй...», не давав іншим народам визначитись між асиміляцією та незалежністю. У цьому випадку гостре національне питання було використане в особистих цілях більшовиків, а не було розв'язане⁶. У 1924 р. члени закордонної групи УСДРП констатували, що «право націй на самовизначення» виявилось лише фікцією, спрямованою для подальшого культивування «соціалістичного» імперіалізму⁷.

За спогадами партійців, російські більшовики повністю ігнорували українізацію політичного апарату КП(б)У. Вельми промовистим є випадок, який відбувся в 1926 році під час одного із засідань Політбюро ЦК КП(б)У.

¹ Ленін В. Резолюція ЦК РКП (б) про советскую власть на Украине // Полное собрание сочинений, Т.39. С. 334.

² Бухарін М, Преображенський Е. Національне питання і комунізм // Азбука комунізму. Відень: Адрія, 1920. С. 9.

³ Майоров М. Из истории революционной борьбы на Украине (1914-1919). Киев: Державне видавництво, 1922. С. 44.

⁴ Попов М. Нарис історії ВКП (б). Київ: Партвидав ЦК КП(б)У, 1934. С. 292.

⁵ Юрчук В. Більшовицькі організації України в боротьбі за перемогу Великої Жовтневої соціалістичної революції // Український історичний журнал. Київ, 1978. Вип. 3. С. 27.

⁶ Pipes R. The Formation of the Soviet Union: Communism and Nationalism 1917-1923. Cambridge: Harvard University Press, 1954. P.49.

⁷ Айолло Г. Большевики і національне питання. Видання й наклад Закордонної групи УСДРП. Прага, 1924. С. 40.

Зокрема, один із учасників засідання, ім'я якого не наведено у джерелі відзначив: «А ті, хто вміє говорити українською, не виступали...Тому що, вони в партії забиті, загнані та складають меншість...не кажучи вже про вплив. Тому що, в партії панує російський комуніст (пер. з російської)»¹. Цей малий епізод свідчить про більшовицьке недотримання концепту національної політики, яку вони проводили під виглядом українізації. Хоча в інших законодавчих документах радянської влади чітко стверджувалось, що УСРР та РСФРР співіснують у межах федерації². Сьогодні ми ретроспективно бачимо, що союзи більшовиків з українською прокомуністичною елітою створювалися лише як інструмент закріплення влади РКП (б) / ВКП (б) на українських землях та були тимчасовими. Коли мету було досягнуто українські ліві соціалісти підпадали під пильне око ВНК, яка згодом розпочинала політичні чистки. Хоча офіційно більшовики запевняли, що їхньою головною метою є зміцнення міського пролетаріату та підтримка сільського населення³.

За метою реалізації кожного нового політичного проєкту стояло заручення його організаторів підтримкою селянства, яке на рівні з інтелігенцією було основною революційною силою Української революції (80% від всього населення). Найбільша присутність українського населення аж до середини 1920-х рр. була на селі, тому саме земельне питання було одним з найбільш принципових в добу Української революції. Успіхи військового контролю українських територій були нерозривно пов'язані з врегулюванням земельного питання та настроїв селянства⁴. Усі нові політичні режими, які виникали в Україні протягом 1917-1921 рр. намагалися змінити земельну політику своїх попередників. Наприклад, Центральна Рада обіцяла провести

¹ Виступ О. Шумського на засіданні Політбюро ЦК КП(б)У // Шаповал Ю. О. Шумський. Життя, доля, невідомі документи: дослідження архівні матеріали. Київ-Львів: Україна Модерна. С. 609. URL: https://chtyvo.org.ua/authors/Shapoval_Yurii/Oleksandr_Shumskyi_Zhyttia_dolia_nevidomi_dokumenty_doslidzhennia_arkhivni_materialy/ (дата звернення: 04.01.2023)

² Там само. С. 334.

³ Р. Ейдемана. Громадянська війна на Україні. Харків: Державне видавництво України, 1928. С.27.

⁴ Грицак Я. Українська революція 1914-1923 рр.: нові інтерпретації. Львів: Інститут історичних досліджень Львівського державного університету імені Івана Франка, 1999. С. 263.

реформи, які б поліпшили становище селянства в Україні, проте зробити це так і не вдалося, оскільки фактичне скасування приватного поміщицького землеволодіння було неможливим в тих умовах¹. За Гетьманату П. Скоропадського земельним комісіям доводилося повертати землевласникам землі, аби забезпечити стабільний збір збіжжя. Найрадикальніше вирішення земельного питання, шляхом придушення селянського повстанського руху, бачимо в діяльності Г. П'якова. У цей час політика колективізації проводилася здебільшого за рахунок селянського продукту, який більшовики отримували відповідно до політики «воєнного комунізму»². Тож, українські націонал-комуністи мали б запропонувати такий політичний проєкт, за яким новий уряд зміг би не тільки створити самостійну комуністичну республіку в Україні, але й вирішити питання національного та економічного визволення.

У 1919 році відбулося остаточне оформлення українського націонал-комунізму на рівні політичної концепції. Основоположниками українського націонал-комунізму прийнято вважати В. Шахрая та С. Мазлаха, які в своїй брошурі «До хвилі. Що діється на Україні та з Україною» гостро розкритикували відверто пропагандистську тезу «про право націй на самовизначення» та констатували, що україно-російські відносини побудовані на колоніальних принципах³. В історіографії можна зустріти твердження, що М. Скрипник також був залучений до написання цієї брошури, яка стала основним ідеологічним текстом українського комунізму⁴. У цій брошурі В. Шахрай, для якого ще в 1918 р. «право націй...» було ефективним інструментом солідаризації пролетаріату, заперечує достовірність цього принципу⁵.

¹Бурдін М. Ю. «Земельне питання»: підходи до вирішення часів національної революції в Україні (1917-1921рр.) // Тези виступів учасників Міжжафедерального круглого столу до Дня Соборності України (м. Харків, 20 січня 2017 р.). Харків : ХНУВС, 2017. С. 14.

²Кульчицький С. Комунізм в Україні: перше десятиріччя (1919-1928 рр.). Київ: Основи, 1996. С. 85.

³Шахрай В., Мазлах С. До хвилі (Що діється на Україні і з Україною). Нью-Йорк: Пролог, 1967. С. 118. URL: https://hromadolib.files.wordpress.com/2015/12/shakhray_mazlakh_-1919_do_khvyli.pdf (дата звернення: 10. 10. 2022)

⁴Наддніпрянець В. Українські націонал-комуністи : їх роля у визвольній боротьбі України, 1917-1956 рр. Мюнхен: Накладом Української Національної Гвардії, 1956. С.11.

⁵Скоровостанський В. Революція на Вкраїні. Саратов: Боротьба. 1919. С. 144. URL: <http://resource.history.org.ua/item/0013020> (дата звернення: 15.03.2023)

Про авторів відомо небагато. С. Мазлах — єврейський більшовик українського походження, родом з Луганщини. У 1899 році вступив до лав Російської соціал-демократичної робітничої партії. Після служби в царській армії та політичної еміграції повернувся до України, де перебував у самому вирії революційних зрушень. З-поміж інших більшовиків, С. Мазлаха вирізняли його погляди на вирішення українського питання¹. В дійсності, автор пройшов певну ідеологічну еволюцію від об'єктивно пробільшовицьких поглядів (називаючи прагнення українських інтелектуалів здобути незалежність — сепаратизмом) до більш самостійних поглядів².

Дещо більше біографічних відомостей знаємо про В. Шахрая. Сьогодні відомо, що, попри співпрацю з більшовиками (був Наркомом міністерства військових справ), В. Шахрай мав опозиційні щодо більшовицької політики погляди. Зокрема, це проявлялося в його баченні політичного майбутнього України, де головним інструментом успіху утворення радянської України було б національне та економічне визволення. Під час чергового партійного засідання, В. Шахрай вимагав надання більшовиками гарантій для УСРР у разі прийняття тези про «право націй...». Пропозицію В. Шахрая підтримали В. Затонський та Г. Лапчинський³. Пізніше В. Шахрай звернувся до В. Леніна з питанням про те чи доцільно більшовику виступати за самостійність України. Втім, В. Ленін надав мозаїчну відповідь на це питання лише після смерті В. Шахрая. Тоді він сказав, що серед більшовиків є прихильники незалежності України, також є прихильники її федеративного статусу⁴.

Основні риси В. Шахрая як політика змістовно дослідив С. Величенко. У квітні 1919 року В. Шахрай опублікував дві статті на сторінках однієї з партійних газет «незалежників», у той же час Г. П'ятаков (міністр пропаганди)

¹ Юренко О. Із мороку забуття...: Мазлах (Робсман) Сергій Михайлович // Реабілітовані історією. Київ-Полтава, 1992. URL: <https://vpered.wordpress.com/2009/06/16/yurenko-mazlak/> (дата звернення: 18.02.2023)

² Мазлах С. Октябрьская революция на Полтавщине // Літопис Революції. Вип. 1. 1922. С. 127.

³ Бойцун М. Робітничий рух і національне питання в Україні: 1880–1918 / пер. з англ. Бідочко Л. та Казакова М. Київ: Rosa-Luxemburg-Stiftung в Україні. 2020. С. 326.

⁴ Ленин В. Лист робітникам і селянам України з приводу перемог над Денікіним // Полное собрание сочинений, Т.40. С. 45. URL: <http://bolshevick.org/teoriya-i-praktika-bolshevizma/lenin/40.pdf> (дата звернення: 17.01.2023)

відкрито засудив політичні настрої українських партійців, назвавши це «визвольно-сепаратистським націоналізмом», цю думку підтримали й більшість членів КП(б)У. У своїх політичних текстах Г. П'ятаков визнав пригноблене становище українських земель, але констатував, що Україна ніколи не була колонією Росії. Підтримав Г. П'ятакова і інший політичний функціонер — Є. Касьяненко, який розкритикував В. Шахрая та звинуватив його в буржуазному націоналізмі. Повернемось до статей, які В. Шахрай опублікував в газеті «Червоний прапор». У цих двох текстах В. Шахрай аргументував свою позицію щодо необхідності визволення українських територій з-під панування російських більшовиків, тактичні маневри яких нагадують великодержавницький російський націоналізм. Вельми промовистим є те, що російські більшовики визнавали існування націонал-комуністичних партій чи міністерств лише за межами територій їхнього контролю. У такий спосіб, існування партій націонал-комуністичного спрямування на території України ставало неможливим¹.

В. Шахрай доволі часто критикував радянську владу в Україні, маркуючи її різновидом більшовицького шовінізму. Втім, показово, що політика «великого» радянського уряду була значно відмінна від тієї політики, яку намагалися продукувати місцеві ради, і головною причиною цього В. Шахрай вважає різні візії вирішення національного питання в Україні через розбіжності регіональних особливостей України та Росії².

Про національний вектор В. Шахрая дізнаємось також з його спроб узаконити назву комуністичної партії, яка б уособлювала всю революційно-марксистську діяльність в Україні та демонструвала національний характер партії. Так, В. Шахрай запропонував створити Українську комуністичну партію (більшовиків). Пізніше С. Мазлах та В. Шахрай внесли цю абревіатуру

¹ Velychenko S. Why Ukrainian Communists Condemned Russian Bolsheviks As Imperialists. Two Previously Unknown Articles By Vasyl Shakhrai // Historians, 2018. URL: <https://www.historians.in.ua/index.php/en/doslidzhennya/2436-stephen-velychenko-why-ukrainian-communists-condemned-russian-bolsheviks-as-imperialists-two-previously-unknown-articles-by-vasyl-shakhrai> (дата звернення: 18.09.2024)

² Кафарський В. Національний комунізм та його вплив на політичну організацію суспільства // Політичний менеджмент. 2007. № 3. С. 172.

на обкладинку брошури «До Хвилі...», чим окреслили приналежність до націонал-комуністичного політичного руху, який вони, власне, і сконструювали. Тож, В. Шахрай та С. Мазлах змогли розробити програму створення нової марксистської платформи з урахуванням національних інтересів та стати фактичними засновниками націонал-комунізму в Україні, адже для них революція мала бути не тільки соціалістичною, але й національною¹. Подібні прагнення української політичної еліти І. Лисяк-Рудницький пояснював тим, що комуністична ідеологія мала стати засобом для збереження національних інтересів². Буремні роки Української революції дозволили створити суттєво новий політичний проєкт, в якому звернення до радянського та національне визволення могли б розпочати перетворення українських територій на модерну державу.

Дослідники певні, що шлях прогресивних змін захопив українських функціонерів не менше, аніж комуністична ідеологія³. Націонал-комуністичний проєкт став складовою частиною політичних поглядів багатьох українських функціонерів, зокрема й очільників національної політики УСРР, відомої як українізація, М. Скрипника та О. Шумського.

М. Скрипник — український більшовик, один з акторів національної політики в УСРР, чітко окреслював причини необхідності проведення політичної українізації⁴. Дослідники певні, що саме М. Скрипник був одним з найбільш вагомих теоретичних і практичних творців націонал-комунізму⁵. Зокрема, під час створення єдиного революційного центру в Україні — КП(б)У М. Скрипник наполягав на тому, аби КП(б)У та РКП(б) поєднував лише III Інтернаціонал⁶. Що стосується назви нової комуністичної партії, то

¹ Кафарський В. Національний комунізм та його вплив на політичну організацію суспільства // Політичний менеджмент. 2007. № 3. С. 172.

² Лисяк-Рудницький І. Історичні есе: у 2-х т. / пер. з англ. У. Гавришків, Я. Грицака. Т. 2. Київ: Основи, 1994. С. 74.

³ Єфіменко Г. Комунізм vs українське націєтворення в радянській Україні (1917-1938 рр.): сприяння, поборювання чи вимушене замирення // Український історичний журнал. 2012. №. 2. С. 114-132.

⁴ Кошелівець І. Микола Скрипник.. Мюнхен: Сучасність, 1972. С. 72.

⁵ Мейс Дж., Солдатенко В. Національне питання в житті і творчості М. Скрипника // Український історичний журнал. 1996, № 2-3. С. 74-86.

⁶ Кульчицький С. Комунізм в Україні: перше десятиріччя (1919-1928). К.: Основи, 1996. С. 67.

Є. Бош, згадує, що існувало 3 варіанти назви: «Комуністична партія (більшовиків) України (М. Скрипник), Російська комуністична партія на Україні (Е. Квірінг) та Українська комуністична партія (В. Шахрай)¹.

Створення революційного центру в Україні викликало багато дискусій в політичному середовищі України та Росії. У 1918 році існувало два проекти того якою має бути організаційна структура КП(б)У. Перший варіант запропонував російський більшовик Е. Квірінг. На думку партійця, КП(б)У мала стати автономною частиною РКП(б). Другий варіант запропонував М. Скрипник. Його ідея полягала в тому, аби створити в Україні самостійну комуністичну партію, яка б не залежала від РКП(б). Проект М. Скрипника підтримала більшість, але проіснував він лише декілька місяців. Згодом, після І з'їзду КП(б)У влітку 1918 року, КП(б)У все ж стала партійним осередком РКП(б). Російські більшовики стверджували, що самостійницькі настрої в Україні дискредитовані німецькими імперіалістами, які певний час знаходились на території Української Держави. Тож, начебто спираючись на спроби революційного об'єднання України та Росії, більшовики запровадили так званий пролетарський централізм, а фактично — пролетарський інтернаціоналізм, де українське населення було вимушене асимілюватися². На одному зі з'їздів РКП(б) російські більшовики офіційно заявили, що всі територіальні комуністичні партії користуються лише правами обласної організації РКП(б) та права на ведення самостійної політичної діяльності вони не мають³.

Вельми цікавими є сюжети походження КП(б)У, а точніше теорія про її двокоріневість. У 1920-х рр. М. Равич-Черкаський констатував, що саме українська ліва соціал-демократія відіграла ключову роль в створенні єдиного революційного центру та успішному закріпленню радянської влади в Україні⁴.

¹ Бош Е. Год борьбы. Борьба за власть на Украине с апреля 1917 года до немецкой оккупации // Истпарт - Отдел ЦК РКП(б) по изучению истории Октябр. революции и РКП(б). Москва, 1925. С. 219.

² Там само. 67.

³ Бакало І. Національна політика Леніна. Мюнхен: Сучасність 1974. С. 37.

⁴ Равич-Черкасский М. История Коммунистической партии (б-ов) Украины. Киев: Государственное издательство Украины, 1923. С. 69.

Особливо відзначилися партійці, що відкололися від Харківського (Ю. Медведєв), Полтавського (Т. Кривородченко), Київського (Є. Неронович, М. Касяненко, М. Врублевський) осередків УСДРП¹. Входження української лівої соціал-демократії до КП(б)У створило ілюзії про національну амбівалентність КП(б)У та дотичність українського політикуму до внутрішньополітичних процесів УСРР. Пізніше, входження до КП(б)У лівих соціал-демократів (1918 р.), боротьбистів (1920 р.) та укапістів (1924 р.) високо оцінювали й самі більшовики, маркуючи партійці, які влились в КП(б)У, найреволюційнішими елементами, що відіграли помітну роль в історії КП(б)У².

Отже, можемо констатувати, що в першій чверті ХХ ст. головним трендом політичної думки в Україні були соціалістичні ідеї. Спроби об'єднати комунізм та національну теорію були обумовлені необхідністю економічного та національного визволення українських земель з-під російського панування. Гостре економічне та національне питання, політична експансія російських більшовиків та еволюція української політичної думки, створили додатковий простір для формування нового державницького проєкту — створення радянської України. Попри все, український націонал-комунізм виник не тільки як опір революційної інтелігенції на політику російського уряду, але і як реакція на соціально-економічні та політичні трансформації часів Української революції. Нова інтерпретація марксистської теорії, дозволила українським комуністам сконструювати оновлений погляд радянське будівництво УСРР та створити відчутну опозицію російському марксизму. Українські функціонери стали акторами нової політичної сили, де «радянське» мало як національне, так і комуністичне забарвлення. Українські та російські марксистки були схожі в своїх прагненнях зосередити повноту влади в своїх руках. Головною відмінністю двох візій стало те, що політичні амбіції та

¹Буценко А. О расколе У.С.Д.Р.П. // Летопись революции. Вип.4, 1923. С. 121. URL: <http://resource.history.org.ua/item/0013307> (дата звернення: 21.12.2022).

² Волін М. Історія КП(б)У в стислому нарисі. Харків: Пролетар, 1931. С.199.

впливи українських комуністів мали розвиватись в межах національних кордонів України, натомість для російських комуністів ідеальною «державою» була відреставрована Російська імперія, де національні кордони інших держав були б порушені зовнішнім втручанням більшовиків.

2.2. Антиколоніальний дискурс українського націонал-комунізму

Традиційно процеси українського націєтворення прийнято розглядати щонайменше з кінця XVIII ст., де першим проектом націєтворення вважається типовий для українських земель того часу «малоросійський проект». В сучасному академічному та публічному просторі панує думка, що образ «Малоросії», який був «винайдений» у Російській імперії був суто колоніальним. Проте, відповідно до теорії Б. Андерсена¹ про «уявлені спільноти», образ Малоросії варто розглядати як результат формування специфічного анамнезу українського населення про уявлення щодо свого минуло та місця і ролі українських територій у складі Російської імперії, що з часом видозмінився на початковий етап українського націєтворення. Уже з середини XIX ст. починає формуватися історично новий національний проект українського націєтворення, який підтримала здебільшого молода інтелігенція та невелика частина дворянства. У цей час українські інтелектуали почали просувати ідею відокремлення українських територій від «Великої Росії», маркуючи ці територіальні межі «Південною Росією» або ж «Україною».

Саме в цей час розпочалися перші дискусії щодо надання автономії українським землям та широкого використання мови корінного населення в публічному просторі (освіті, законодавстві, періодиці тощо)². Окрім національного питання гострим залишалося питання економічне. Наприкінці XIX ст. Україна залишалася не тільки важливою політико-культурною

¹ Див. Андерсон Б. Уявлені спільноти. Міркування щодо походження та поширення націоналізму. Київ: Критика, 2001. 273 с.

² Наумов С. «Малоросійський проект» XIX vs «український проект» // Известия на Института за исторически изследвания. София, 2017. С. 118.

одиницею, але й економічним центром Російської імперії. За визначенням С. Величенка, мовна та культурна асиміляція та економічна експлуатація були головними ознаками російського панування на українських землях. На початку XX ст., інтелектуали Західної Європи позначили ці та подібні несприятливі процеси терміном «колоніалізм»¹. В силу обставин, де українські території довгий час перебували під російським пануванням, в українському політичному середовищі почала зароджуватися антиколоніальна традиція. Сьогодні ця традиція легко простежується у межах так званого націонал-комуністичного дискурсу².

Сьогодні в історіографії тривають дискусії щодо того чи варто застосовувати патерн колоніалізму на українські території, та те як вплинула Росія на економічний потенціал українських земель: прискорила чи загальмувала. Поняття колоніалізму та імперіалізму термінологічно різні, втім близькі за значенням. Колоніалізм виникає через сприятливі геоекономічні умови, а імперіалізм через сприятливі геополітичні трансформації³.

Зауважимо, що в історіографії доволі поширеною є теза, що Україну все ж можливо розцінювати як колонію Російської імперії. Основним маркером колоніального становища України для цих істориків є доля українського капіталу. Дослідники певні, що, оскільки, російський капітал витіснив національний, тобто український, з внутрішнього ринку, це дозволяє констатувати економічну залежність українських земель від Російської імперії⁴.

У законодавчих актах радянської влади чітко зазначено, що все господарство та прибутки від нього належать всьому Радянському Союзу, а не території, де цей продукт було вироблено Існує й інша думка. Окремі

¹ Velychenko S., Ruane J., Hrynevych L., eds. Ireland and Ukraine: Studies in Comparative Imperial and National History. Stuttgart: ibidem – Verlag, 2022. P. 238.

² Velychenko S. Ukrainian Anticolonialist Thought In Comparative Perspective A Preliminary Overview // *Ab Imperio*, 2012. P. 339.

³ Андрієвський Д. Російський колоніалізм та советська імперія. Париж: Націоналістичне видавництво в Європі. 1958. С. 9.

⁴ Velychenko S. The Issue of Russian Colonialism in Ukrainian Thought. Dependency Identity and Development // *Ab Imperio*, 2002. P. 324.

дослідники часто відкидають будь-які спроби порівняти україно-російські відносини з колоніалізмом. Наприклад, Г. Єфіменко певний того, що поняття «колонія» є достатньо заідеологізованим та не відбиває реального стану речей в політичному середовищі УСРР¹. Цілком обґрунтовано Г. Єфіменко оперує класичним визначенням поняття «колонія» згідно з яким метрополія не тільки займалася видобутком необхідного ресурсу зі своєї колонії (історик констатує, що цей процес часто був корисним для всього населення імперії), але й продукувала швидкі темпи економічного піднесення. Очевидно, що дослідник намагається звернути увагу на те, що росіяни видобували економічний ресурс з України, втім, ніяких благ взамін не надавали². Видобуток економічного ресурсу з України було одним з найважливіших завдань радянської влади, адже економічна система України була побудована на тому, аби мінімізувати економічні витрати російських територій. Наприклад, доволі показовою є встановлення господарського податку радянською владою — в Україні 7 руб. з десятини, в Росії — 2-3 руб.)³. В одному з декретів радянської влади зафіксовано, що Україна має негайно надати продовольчу допомогу Росії, який голодував⁴. З об'єктивних та суб'єктивних причин російські більшовики дійсно використовували Україну як власну ресурсну базу, у той час коли левову частку ресурсів, росіяни могли видобувати на своїх територіях.

Коли ми говоримо про колоніалізм, то маємо розуміти, що економічна експлуатація є не єдиним інструментом впливу метрополії на колонію. Для імперіалізму достатньо характерним є зміна місцевого соціокультурного простору. Іншими словами, метрополія часто втручається у публічний та приватний простір титульної, на певній території, нації, заперечуючи її право на національні та етнолінгвістичні кордони. У 1917 р. більшовики фактично реставрували Російську імперію. Дослідник С. Кульчицький стверджує, що

¹ Єфіменко Г. Більшовицький центр і радянська Україна: економічні аспекти національної політики Кремля у 1917-1925 рр. // Український історичний журнал. 2009. Вип. 2. С. 102.

² Там само.

³ Шаповал М. Большевизм і Україна. Прага: Вільна спілка. 1926. С. 10.

⁴ Див. Єфіменко Г. Взаємовідносини Кремля та радянської України: економічний аспект (1917-1919 рр.). Київ: Інститут історії України, 2008. С. 126.

союз дев'яти радянських держав був з'єднаний з імперським центром двома способами: перший та цілком очевидний спосіб з'єднання — через диктатуру російської комуністичної партії, а інший спосіб — через підпорядкування російському центру економічних сил «окраїн»¹.

Більшовицький уряд в Україні був надзвичайно слабким. Одним з інструментом впливу та контролю українських земель, де головною метою було приборкання реакційного селянства, більшовики використали військову інтервенцію. Окрім того, що росіяни використовували збройні сили для утримання політичних позицій, вони продовжили процеси інкорпорації російських партійців до українського уряду. У такий спосіб, КП(б)У налічувала близько 11 тис. учасників, хоча й українців серед них було менше 10%, інші члени партії мали російське чи єврейське походження та були байдужі до вирішення українського національного питання. Українські партійці були переконані, що КП(б)У була виключно регіональним осередком РКП(б). Протягом довгого часу В. Ленін повторював, що існування незалежних національних комуністичних партій є неможливим, а ті партії, які матимуть можливість існувати в регіональних центрах територій, які росіяни вважали своїми, отримають статус територіальних осередків РКП(б)². Тож, відповідно, про ніяке окреме представництво в Комінтерні інших партій, окрім тих, що були б осередками РКП(б), мови йти не могло. Натомість, українські націонал-комуністи, де тільки боротьбистів налічувалося близько 15 тис., рішуче критикували більшовицьку владу за введення хибного політичного курсу та відстоювали можливість вільного функціонування українських комуністичних партій (УПСР (б-к)/УПСР (б)/УКП (б) та УКП).

Однією з найбільш революційних комуністичних груп у період антибільшовицького протистояння була група українських марксистів до якої входили лідери Української комуністичної партії та один з теоретиків

¹ Кульчицький С. Імперський чинник в історичному розвитку України // Регіональна історія України: Збірник наукових статей. Київ, 2007. С. 149.

² Velychenko S. Russian Bolsheviks, Ukrainian Communists, and the Comintern: How Russian Bolsheviks Shaped Foreign Radical Leftist Views on Ukraine // Krytyka, 2017. URL: <https://krytyka.com/en/articles/russian-bolsheviks-ukrainian-communists-and-comintern-how-russian-bolsheviks-shaped-foreign> (дата звернення: 18.09.2024)

українського націонал-комунізму В. Шахрай. Згадана група вирізнялася особливо жорсткою критикою більшовицької політики в Україні та КП(б)У. Партійці поєднали марксизм та національну теорію, аби довести демонтажу імперських структур та засудити політику РКП(б), яка відчутно виходила за межі російських національних кордонів¹. Одним з легітимних засобів спротиву партійці обрали написання особистих листів В. Леніну з вимогою припинити зовнішнє втручання російських більшовиків у внутрішню політику українського уряду. Попри те, що відповіді на свої листи партійці не отримали – певні зрушення в сфері внутрішньої політики України все ж відбулись². Наприклад, УКП (боротьбисти) отримали можливість вступити до радянського уряду УСРР та у такий спосіб легітимно відстоювати програмні позиції своєї партії, звісно, на користь українського селянства.

Сьогодні дослідники стверджують, що УКП була принципово іншою партією, аніж філія РКП(б) в Україні – КП(б)У, і це дійсно так. Під час політичних зустрічей Комінтерну партійців поділяли на декілька типів, основними з яких були «делегати» та «запрошені». У силу своїх опозиційних настроїв УКП брали участь у засіданнях Комінтерну як «запрошені», тобто без права голосу та можливості висловитись. Російські більшовики, зокрема й Х. Раковський, аргументували це тим, що укапісти не мають реального впливу на політичну ситуацію в Україні, тому надання їм статусу делегату необґрунтоване, навіть при бажанні укапістів увійти до Комуністичного Інтернаціоналу. Хоча насправді причина недопуску укапістів до політичних зібрань була іншою – укапісти були незручними для КП(б)У та російських лідерів, адже відкрито критикували їхній більшовизм, маркуючи його як відродження російського імперіалізму, що могло погіршити становище

¹ Velychenko S. Ukrainian Anticolonialist Thought In Comparative Perspective A Preliminary Overview // *Ab Imperio*, 2012. P. 341.

² Velychenko S. Why Ukrainian Communists Condemned Russian Bolsheviks As Imperialists. Two Previously Unknown Articles By Vasyl Shakhrai // *Historians*, 2018. URL: <https://www.historians.in.ua/index.php/en/doslidzhennya/2436-stephen-velychenko-why-ukrainian-communists-condemned-russian-bolsheviks-as-imperialists-two-previously-unknown-articles-by-vasyl-shakhrai> (дата звернення: 18.09.2024)

більшовиків на міжнародній арені¹. Власне, окрім національної політики, укапісти критикували заборону на ведення самостійної зовнішньої політики та створення збройних формувань².

Достатньо ґрунтовно ці процеси проаналізував С. Величенко. Під час червневого Конгресу Комінтерну в 1920 р. до засідання доєдналися іноземні журналісти, які були певні, що радянське будівництво в Україні проходить успішно. Очевидно, що якби укапісти, отримали можливість для виступу, то ілюзії про успіхи радянської влади було б спростовано. Укапісти у своїх програмних положеннях часто спиралися на ідеї антиколоніального марксизму. Зокрема, в одному зі своїх документів, який було присвячено колоніальному становищу України, укапісти зазначили, що розвиток колоніальної економіки дозволив імперіалістичним країнами знищити національну культуру народів, які можемо маркувати як колонізовані³. Тож, головним завданням комуністів «пригноблених» народів стала не тільки боротьба з капіталізмом, але й національне визволення. Так, українські націонал-комуністи констатували, що неможливо провести успішну соціалістичну революцію без встановлення окремих незалежних національних держав, де на чолі цієї держави була б самостійна та незалежна політична партія.

Міський простір українських територій був русифікований, першопричиною цього явища була активна міграція росіян в українські міста, і звісно, вирішення українського питання не входило в сферу інтересів російського робітництва та уряду. Влучною є теза С. Величенка, що соціалістична революція під проводом російських більшовиків та створення Радянської України стало імпульсом до чергової російської окупації

¹ Velychenko S. Russian Bolsheviks, Ukrainian Communists, and the Comintern: How Russian Bolsheviks Shaped Foreign Radical Leftist Views on Ukraine // Krytyka, 2017. URL: <https://krytyka.com/en/articles/russian-bolsheviks-ukrainian-communists-and-comintern-how-russian-bolsheviks-shaped-foreign> (дата звернення: 18.09.2024)

² Солдатенко В. Революційна доба в Україні (1917-1920 роки). Київ: Парламентське видавництво, 2011. С. 357.

³ Velychenko S. Russian Bolsheviks, Ukrainian Communists, and the Comintern: How Russian Bolsheviks Shaped Foreign Radical Leftist Views on Ukraine // Krytyka, 2017. URL: <https://krytyka.com/en/articles/russian-bolsheviks-ukrainian-communists-and-comintern-how-russian-bolsheviks-shaped-foreign> (дата звернення: 18.09.2024)

українських територій. У той же час, російські більшовики запевняли, що в так званих колоніях саме місцева буржуазія, яка стоїть на підвалинах формування національної держави та є поборником імперіалізму, використовує місцеве населення як революційний ресурс, а згодом вступає в конфронтацію з ним¹.

Важливо наголосити, що дуже мало українців, особливо в 1920 р., могли б порівняти встановлення російського комуністичного панування з національним визволенням². Навіть деякі російські комуністи з КП(б)У засуджували дії РКП(б), серед таких партійців й очільник «федералістів» Г. Лапчинський³. Свого часу, він констатував, що від початку Української революції, російські більшовики використовували ці події як тактичний маневр для встановлення своєї влади в Україні. Цікаво, що Г. Лапчинський відкрито заявляв, що єдина альтернатива КП(б)У це УКП. Першочерговою задачею укапістів була зміна політичного вектору російських більшовиків, надалі вони прагнули отримати повноправну владу в Україні. Особливістю українських націонал-комуністів було залучення місцевого пролетаріату до радянського будівництва. У силу цих обставин, російські партійці жорстко критикували укапістів за залучення до політичного життя робітництва, яке не визнає більшовиків та намагається отримати владу в місцевих радах⁴. Більшовики здебільшого критикували та звинувачували укапістів у контрреволюції, дрібнобуржуазному націоналізмі тощо. Російські партійці намагалися не тільки розколоти УКП зсередини підсилаючи своїх агентів у партійні осередки, але й винищити партію фізично – цими процесами займалися спеціальні каральні органи.

Питання визнання більшовиками інших комуністичних партій наразі є достатньо суперечливим. Попри те, що більшовицькі лідери визнали цілу

¹ Velychenko S. Russian Bolsheviks, Ukrainian Communists, and the Comintern: How Russian Bolsheviks Shaped Foreign Radical Leftist Views on Ukraine // Krytyka, 2017. URL: <https://krytyka.com/en/articles/russian-bolsheviks-ukrainian-communists-and-comintern-how-russian-bolsheviks-shaped-foreign> (дата звернення: 18.09.2024)

² Там само.

³ Лапчинський Г. Національна політика за десять років соціалістичної революції // Життя та революція. ДВУ, 1927. URL: <https://vpered.wordpress.com/2014/09/29/lapchynsky-national-policy/> (дата звернення: 18.09.2024)

⁴ Velychenko S. Russian Bolsheviks, Ukrainian Communists, and the Comintern: How Russian Bolsheviks Shaped Foreign Radical Leftist Views on Ukraine // Krytyka, 2017. URL: <https://krytyka.com/en/articles/russian-bolsheviks-ukrainian-communists-and-comintern-how-russian-bolsheviks-shaped-foreign> (дата звернення: 18.09.2024)

низку комуністичних партій як окремих незалежних політичних суб'єктів (ірландська, британська, індійська, корейська та інші), вони відмовились визнавати українську комуністичну партію окремим та незалежним політичним органом та надавати їй окреме представництво в Комуністичному Інтернаціоналі¹. У силу цих обставин, українські націонал-комуністи маркували Росію як багатонаціональну колоніальну імперію, а «Жовтневий переворот» як демонстрацію колоніальних настроїв російського пролетаріату. Наприклад, А. Річицький констатував, що російські пролетарі та інтелектуали використали більшовизм як знаряддя для досягнення своїх шовіністично-націоналістичних цілей. Російські більшовицькі лідери були певні, що колишня імперія має трансформуватися в союз радянських республік з центром в Росії та окремими регіонами. Натомість українські партійці відстоювали ідею децентралізації та розірвання колоніальних зв'язків Росії та України, що знаменувало б національне та економічне визволення². У такий спосіб, наявність в Україні потрібних для росіян ресурсів і скеровувала політичний вектор радянського керівництва України. Зрозумілим стало те, що вирішення національного питання не обмежується культурним чи-то мовним аспектом, важливими також є економічні зміни, і те, що ці поняття є взаємозалежними. Саме після масового селянського опору, В. Ленін погодився на проведення національно-культурних трансформацій в Україні³. Влітку 1918 р. українська економіка була віддана під розпорядження Росії. Згодом цими процесами почала займатися так звана Вища рада народного господарства, яка повністю контролювала організацію та управління промисловістю⁴. До того, навесні 1918 р. росіяни вивезли на територію Росії велику кількість

¹ Velychenko S. Russian Bolsheviks, Ukrainian Communists, and the Comintern: How Russian Bolsheviks Shaped Foreign Radical Leftist Views on Ukraine // Krytyka, 2017. URL: <https://krytyka.com/en/articles/russian-bolsheviks-ukrainian-communists-and-comintern-how-russian-bolsheviks-shaped-foreign> (дата звернення: 18.09.2024)

² Там само.

³ Velychenko S. Colonialism, Bolsheviks, and Ukraine // Ab Imperio, 2009. P. 436.

⁴ Дудченко О. С. Правові засади створення та діяльності Вищої ради народного господарства УСРР в 1920-х рр. // Електронний архів Полтавського університету економіки і торгівлі, 2020. URL: <http://dspace.puet.edu.ua/handle/123456789/9730> (дата звернення: 18.09.2024).

українського зерна¹. На думку С. Величенка, подібні сюжети варто називати «колоніальною експлуатацією»². Можемо констатувати, що «право націй на самовизначення» сам В. Ленін та його оточення, не розцінювали як можливість політичного чи економічного виокремлення так званих «окраїн» від «Великої Росії». Після Жовтневої революції Росія не мала стати єдиною національною державою, а навпаки продовжити шлях царської та імперської Росії в новому форматі, в радянському. Тож, Росія критично потребувала економічного ресурсу та потенціалу України, дозвіл встановлення державних кордонів між Україною та Росією означав би ускладнення отримання необхідного ресурсу³.

Вельми показовою є позиція грузинського націонал-комуніста Буду Мдівані, яку він висловив більшовикам під час обговорення створення Радянського Союзу. Строго кажучи, Буду Мдівані запевнив, що національне питання не закінчується на культурі та етнолінгвістичних особливостях регіону, якому потрібна національна автономія. Одним з важливих чинників вирішення національного питання Буду Мдівані вважає так звану «господарчу діяльність». Далі він зазначає, що саме економічний розвиток має доповнювати національну проблему, адже навіщо потрібна мова, яку неможливо розвивати, або для чого потрібна національна культура, яка не буде мати економічного підґрунтя. Власне, це притаманні для комуністів та марксистів орієнтири⁴.

Для більшовиків надзвичайно важливим було ізолювати будь-які спроби відновлення національних кордонів України та Росії. Доволі показово це демонструють поняття «Велика Росія» та «Мала Росія», або «зовнішня» та «внутрішня» Росія. Ці терміни фактично були інструментами конструювання нової соціальної реальності, які б мали допомогти уникнути порушення

¹ Єфіменко Г. Взаємовідносини Кремля та радянської України: економічний аспект (1917-1919 рр.). Київ: НАНУ, 2008. С. 90.

² Velychenko S. Colonialism, Bolsheviks, and Ukraine // *Ab Imperio*, 2009. P. 437.

³ Velychenko S. Colonialism, Bolsheviks, and Ukraine // *Ab Imperio*, 2009. P. 437.

⁴ Єфіменко Г. Взаємовідносини Кремля та радянської України: економічний аспект (1917-1919 рр.). Київ: НАНУ, 2008. С. 164.

питань про імперіалізм та колоніалізм, адже розмивали міжнаціональні кордони де-факто. Українські націонал-комуністи, власне, і як комуністи під керівництвом Султана-Галієва, різко засудили подібні твердження російських більшовиків та піддали гострій критиці інкорпорацію українських земель Росією, означивши це реставрацією російського колоніального імперіалізму¹.

Історія України у шатах колоніальної перспективи є маргінальною західній академії. Лише після широкомасштабного вторгнення Росії у 2022 р. ця ситуація почала змінюватися. При погляді на радянську історію України західні науковці зазвичай користувалися російською оптикою. Це можна пояснити тим, що довгий час на території Західної Європи були відсутні матеріали, що стосувалися економічної політики Росії на території так званих окраїн. Саме тому у західній академії поширеним був міф Радянський Союз дійсно був багатонаціональною державою. Проте, внутрішня політика більшовиків мала ознаки колоніальної, а підтвердити це могли лише необхідні документи, яких, звісно, не було у відкритому доступі².

Власне, чи можна вважати Росію багатонаціональною державою? Більшовики відмовились називати новостворену радянську державу імперією. Натомість вони створили формальний та добровільний союз незалежних радянських республік, не вказавши того факту, що згідно з положеннями ортодоксального марксизму, та й ленінізму також, найвищою точкою розвитку цього союзу має стати національна асиміляція³. Натомість українські націонал-комуністи пропонували створення, дійсно, самостійних радянських республік, які б були «національними за формою та соціалістичними за змістом». Найголовнішим завданням для проголошення самостійної республіки було створення незалежної комуністичної партії.

В. Ленін активно засуджував неросійських соціалістів, які прагнули створити комуністичні партії. Дійсно, для В. Леніна РКП(б) була єдиною суто

¹ Velychenko S. Colonialism, Bolsheviks, and Ukraine // *Ab Imperio*, 2009. P.439.

² Velychenko S. Ukrainian Marxists and Russian Imperialism 1918-1923: Prelude to the Present in Eastern Europe's Ireland // *Irish Left Review*, 2013. P.3.

³ Chioni Moore D. Is the Post- in Postcolonial the Post – in the Post-Soviet? Toward a Global Postcolonial Critique // *PMLA*, Vol. 116, 2001. P. 122.

марксистською комуністичною партією. Проте, з одного боку він засуджував прагнення українців створити самостійну партію, а з іншого боку, на початку ХХ ст., дозволив партіям країн, які не мали політичної самостійності, наприклад, Ірландії та Індії, долучитись до Другого міжнародного конгресу¹. У листах до американських робітників В. Ленін писав, що варто засуджувати дії Великої Британії, яка «пригноблювала» американське населення в минулому і зараз активно «пригноблює» Індію та Єгипет. Російський більшовик чітко назвав становище цих країн колоніальним рабством². Ключове в цьому сюжеті є те, що В. Ленін вимагав, що членство в Комінтерні має виключити залежність колоніальних партій від їхніх метрополій. Проте, у випадку з Україною, він цього не дозволив, адже в його розумінні основні національності Росії (росіяни, українці та білоруси) не мають вийти з імперського простору навіть після закінчення соціалістичної революції. Власне, більшість лівих, як і В. Ленін та К. Маркс, вважали асиміляцію менших народів виключно прогресивним явищем, тому вирішення українського питання було для них безглуздом³.

Для того, аби найбільш точно описати політичні відносини між Україною та Росією, українські марксисты чи-то націонал-комуністи, зверталися до поняття «імперіалізм», який здебільшого повно відбивав реальне становище українських територій. Для соціалістів «національна незалежність» мала виключно буржуазний характер, втім, вона є надзвичайно необхідною опцією для формування нового політичного устрою. Власне, ці ж українські комуністи виступили проти приєднання до РКП(б), чия політична програма явно суперечила їхнім ідеологічним орієнтирам. Варто звернути увагу на твердження С. Величенка про те, що українські марксисты ідентифікували Україну до та після Жовтневого перевороту як російську

¹ Velychenko S. Ukrainian Marxists and Russian Imperialism 1918-1923: Prelude to the Present in Eastern Europe's Ireland // Irish Left Review, 2013. P.3.

² Lenin V. Letter to American Workers // Pravda, 1918. URL: <https://www.marxists.org/archive/lenin/works/1918/aug/20.htm> (дата звернення: 20.09.2024)

³ Velychenko S. Ukrainian Marxists and Russian Imperialism 1918-1923: Prelude to the Present in Eastern Europe's Ireland // Irish Left Review, 2013. P.3.

колонію, яка виступала здебільшого як місце для розселення або потенційне економічне джерело, попри те, що мала зовсім інший внутрішній соціокультурний бекграунд. Важливо доповнити, що в цьому випадку українські марксистки були принципово іншими від їхніх російських опонентів, адже росіяни ніколи не вважали та публічно не визнавали Україну колонією, маркуючи Росію багатонаціональною державою. В. Ленін гостро засуджував імперіалізм «капіталістичних» країн Заходу та відстоював національне визволення пригноблених «держав», проте дозволити Україні, після виходу з Російської імперії, отримати самостійність він так і не наважився¹.

За класифікацією Девіда Чіоні Мура існує 3 типи колонізації. Перший тип прийнято вважати «класичним», до цього типу можемо віднести, наприклад, дії Великої Британії в Індії, де британці отримали повний економічний, культурний та військовий контроль над колонією, перебуваючи на великій дистанції від «об'єкта» колоніалізму. Наступний тип колонізації можна назвати переселенським, де колонізатори оселяються на території, над якою вони панують. І останнім типом колонізації, за Девідом Чіоні Муром, є так званий «династичний» тип, де місцеві еліти успішно інтегруються в імперський проект, а місцева мова та культура піддаються стигматизації, створюючи при цьому образ «меншовартості» всього місцевого. За висновками дослідника, територію України, Білорусі та Молдови варто відносити до династичного типу колонізації².

Інші дослідники певні, що колоніалізм можна розрізняти за двома типами: видобуток ресурсу та економічна експлуатація, а також переселення на колонізовані території з подальшим заміщенням титульної нації. У випадку з українськими землями варто говорити про змішаність цих двох типів колоніалізму³. Становище українських земель в складі Росії не можна

¹ Velychenko S. Ukrainian Marxists and Russian Imperialism 1918-1923: Prelude to the Present in Eastern Europe's Ireland // Irish Left Review, 2013. P.3.

² Chioni Moore D. Is the Post- in Postcolonial the Post – in the Post-Soviet? Toward a Global Postcolonial Critique // PMLA, Vol. 116, 2001. P. 118.

³ Velychenko S. Ukrainian Marxists and Russian Imperialism 1918-1923: Prelude to the Present in Eastern Europe's Ireland // Irish Left Review, 2013. P.4.

порівняти з заморськими колоніями, але сьогодні ми можемо назвати це становище колонією «змішано-поселенського» типу¹. Слушною є теза М. Свеженцева, згідно з якою переселенський колоніалізм відрізняється в першу чергу тим, що поселенці з метрополії несуть в колонію (а тобто «відсталому» народу») цивілізаційні блага, адже останні є нездатними до самостійного розвитку². Навіть попри те, що В. Ленін не визнавав Україну російською колонією, паралелі між переселенським колоніалізмом та україно-російськими відносинами є відчутними. Згадаймо хоча б міграцію російських робітників в українські міста, що значно вплинула на русифікацію українського міського простору, або ж про політичну експансію російських більшовиків. Окрім цього, варто наголосити, що переселенський колоніалізм небезпечний через те, що він продовжує функціонувати в просторі навіть після «деколонізації».

Питання колоніального досвіду територій, що належали до російського імперського простору залишається доволі дискусійним в сучасному академічному полі. В умовах розвитку постколоніальних студій «радянський колоніалізм» доволі часто піддається критиці чи ігнорується, оскільки наразі категорія «постколоніальний» може видатись незручною для застосування в колишньому імперському просторі³. Головною причиною цього явища є тенденція до ототожнення колоніалізму з расовим питанням. Доволі влучною є твердження дослідниці Е. Томпсон про те, що на відміну від західного колоніалізму, який здебільшого ґрунтувався на расових питаннях та будівництві заморських імперій, російський колоніалізм спирався на категорії національної ідентичності та експансії⁴.

¹ Velychenko S. Ukrainian Marxists and Russian Imperialism 1918-1923: Prelude to the Present in Eastern Europe's Ireland // Irish Left Review, 2013. P.4.

² Свеженцев М. Д. Переселенський колоніалізм у СРСР: творення повоєнного Криму // Наукові записки НаУКМА. Том 194. Історичні науки. Київ, 2017. С. 73.

³ Mäklsoo M. The Postcolonial Moment in Russian's War Against Ukraine // Journal of Genocide Research. Vol.25, 2022. P. 473.

⁴ Томпсон Е. Трубадури імперії: Російська література та колоніалізм. Київ: Видавництво Соломії Павличко, 2006. С. 25.

Відсутність державного кордону між українськими та російськими територіями обумовила збільшення темпів міграції російського пролетаріату на територію України. Разом з цим, в середовищі російських управлінців побутувала думка про вищість російської культури, а попередня імплементація імперського законодавства щодо функціонування мови в публічному просторі лише підсилювала цю тезу. Дійсно, протягом довгого часу російська мова була титульною в засобах масової інформації, освітньому процесі, адміністративних управліннях тощо. Саме в силу цих обставин російський пролетаріат, який приїздив в українські міста не відчував себе меншістю та не мав потреби вчити нову іноземну мову, адже український міський простір виявився надзвичайно комфортним для російського робітництва¹. Парадокс полягає в тому, що українські селяни, які переїздили в українське місто у пошуках нової роботи, були вимушені пристосовуватися до нового простору та вивчати іншу мову. Ситуація певним чином нагадує становище ірландців у Великій Британії, адже етнічні українці були змушені інтегруватися в імперське середовище, що часто призводило до асиміляції.

Уже в 1920 році, українські націонал-комуністи, переважно група людей з УКП, озвучили, що вони мають спільну мету з КП(б)У, але користуються різними інструментами реалізації цієї мети: українські комуністи спираються на забезпечення потреб місцевого пролетаріату, а комуністи КП(б)У намагаються побудувати нову подобу генерал-губернаторства². Розуміння інтернаціоналізму в російських більшовиків та українських комуністів було суттєво різним. Націонал-комуністи сподівалися на конфедерацію національних комуністичних партій через III Інтернаціонал, а російські комуністи будували режим диктатури однієї керуючої партії — РКП(б). Пізніше М. Хвильовий написав, що РКП (б) перетворилася на «...собирателя земель руських»³

¹ Velychenko S. Ukrainian Marxists and Russian Imperialism 1918-1923: Prelude to the Present in Eastern Europe`s Ireland // Irish Left Review, 2013. P.4.

² Velychenko S. Ukrainian Marxists and Russian Imperialism 1918-1923: Prelude to the Present in Eastern Europe`s Ireland // Irish Left Review, 2013. P.4.

³ Цит. за. Маркус В. Питання національної політики СРСР. Нью-Йорк: Пролог, 1960. С. 59.

Тож, можемо констатувати, що попри гострі дискусії в сучасній українській історіографії про те чи можна називати Україну російською колонією, український націонал-комунізм необхідно розглядати як початковий етап оформлення антиколоніального дискурсу в поглядах української інтелектуальної еліти. Серед різних типів колоніалізму істотно «зручним» для українського випадку є, запропонований Д. Чіоні Муром, тип династичного колоніалізму. Об'єктивно, формування «малоросійського» образу України протягом довгого часу, зовнішнє втручання російського уряду у внутрішню політику УСРР, економічна експлуатація та культура стигматизації є найзручнішими умовами для асиміляції, що дозволяє констатувати колоніальне становище України. Втім, під цим визначенням варто розуміти, економічну та культурну залежність українських територій від РКП(б), а не «класично» прийняту етнічну нетерпимість. Українські марксистки, одними з перших, порушили питання економічного та національного визволення українських земель, що стало однією з важливих складових формування нової соціокультурної реальності та розвитку націонал-комуністичної теорії.

РОЗДІЛ III. КОНСОЛІДАЦІЯ ЛІВИХ СОЦІАЛІСТИЧНИХ СИЛ В УСРР: ПОЛІТИКА ТА КУЛЬТУРА

3.1. Український націонал-комунізм: організаційна структура

В умовах Української революції наймасовішою політичною партією була Українська партія соціалістів революціонерів. Серед есерівської партійної еліти було багато функціонерів, що з плином часу перейшли на націонал-комуністичні позиції: О. Шумський, Г. Гринько, В. Елан-Блакитний, М. Йогансен та інші¹. У 1917 році УПСР стала однією з найчисельніших партій, яка отримала важелі впливи на державне будівництво України. Проте, погляди партійців щодо вектору та тактики державного будівництва часто різнилися. У такий спосіб, партійна політична криза обумовила формальний розкол партії². У цих умовах, партійці сформували два крила: праве — за демократичні засоби боротьби за державну незалежність та ліве — за організацію революційного повстання та радянського будівництва України. Уже в 1918 році партійні суперечки дедалі гострішали. Показовим є сюжет про «арешт десяти»: представники лівого крила були заарештовані за підозру в підготовці державного перевороту за участі більшовиків³. Навесні представники лівої течії офіційно вийшли з УПСР та утворили Українську партію соціалістів-революціонерів (боротьбистів)⁴. Після створення самостійної політичної партії боротьбисти розпочали підготовку антигетьманського повстання. Для цього партійці створили Головний Революційний Комітет до складу якого ввійшли: Г. Михайличенко, В. Елан-Блакитний, О. Шумський⁵. Уже після повалення Української Держави П.

¹ Maistrenko I. Borotbism. A Chapter in the History of Ukrainian Communism. New-York: Research Program on the USSR, 1954. P. 123.

² Шкіль О. Становлення та розвиток української партії соціалістів-революціонерів... С. 126-129.

³ Прийдешний А. Арешт десяти // Альманах «Зшитки боротьби», 1920. С. 38. URL: (дата звернення: 14. 10. 2020)

⁴ Любовець О. Українська партія соціалістів-революціонерів у період Гетьманату // Гетьман Павло Скоропадський та Українська Держава 1918 року (до 125-річчя від дня народження Гетьмана Павла Скоропадського та 80-річчя проголошення Української Держави 1918 року). Київ, 1998. С.103-105.

⁵ Христюк П. Замітки і матеріали до історії української революції. 1917-1920 рр. Відень: Український соціологічний інститут, 1921. С. 82. URL: <https://diasporiana.org.ua/istoriya/hrystyuk-p-zamitky-i-materiyaly-do-istoriyi-ukrayinskoyi-revoluyucziyi-1917-1920-rr-t-3/> (дата звернення: 12. 10. 2022)

Скоропадського боротьбисти виступили на політичну авансцену з власним проектом державного будівництва. У січні 1919 року боротьбисти офіційно вийшли з Трудового конгресу, протестуючи проти політики Директорії, а вже навесні остаточно стали на позиції, які сьогодні можемо маркувати як націонал-комуністичні¹. Після консолідації з фракцією УСДРП (незалежних-лівих) боротьбисти отримали чітко марксистське забарвлення та змінили партійну назву на Українську комуністичну партію (боротьбистів). Ідеологічні трансформації відчутні: відхід від драгоманівського соціалізму та остаточне прийняття комуністичних ідей обумовили прагнення партійців вступити до Виконкому Комінтерну. Натомість, попри дистанціювання від соціалізму, боротьбисти були певні, що перемога диктатури пролетаріату можливе, зокрема, із залученням селянства до революційних зрушень. Це твердження істотно різнилося від уявлень російських більшовиків, які були певні, що пролетаріат може бути представлений лише робітництвом².

Попри спроби оволодіти політичною ситуацією в Наддніпрянській Україні, у 1919 році боротьбисти поступово розширюють територію своєї діяльності та розпочинають спроби створення партійних осередків на території Заходу України³. У Станіславі боротьбисти створюють Комуністичну партію Східної Галичини (майбутня Комуністична партія Західної України)⁴. Боротьбисти на Заході України діяли у підпіллі, проте ще більше ситуація загострилась після окупації частини українських земель білогвардійською армією. Після захоплення території Київщини, Харківщини та Донбасу радянською армією боротьбисти знову розпочали роботу над організацією партійних осередків на Заході України. У цих умовах, боротьбисти створили Українську комуністичну партію (боротьбистів) Наддністрянщини (Галичини, Буковини

¹ ЦДАГО. Ф. 43. Оп. 1. Спр. 30. Арк. 7.

² Бухарін М. Програма комуністів (більшовиків). Нью-Йорк: Робітник, 1919. С. 17. URL: <https://hromadolib.wordpress.com/2016/01/20/bukharin-programa/> (дата звернення: 18.10.2022)

³ Solchanyk R. The Communist Party of Western Ukraine, 1919–1938. PhD diss. — The University of Michigan, 1973. P. 51.

⁴ Там само. С.53.

та Угорської України). Проте ця партія проіснувала всього декілька місяців, адже була маловпливовою та незначною¹.

У період з 1919 по 1920 рр. боротьбисти почали тісну співпрацю з Єврейською комуністичною партією, яку сьогодні можемо маркувати як єврейську націонал-комуністичну партію². Можна припустити, що боротьбисти оперували постулатами австрійського марксизму, згідно з якими в будь-якій радянській державі має бути територіальна автономія для етнічних меншин (у стратегічному вимірі). Боротьбисти та ЄКП «Поалей Ціон» обмінювалися політичною літературою, проводили лекції, результати яких потім публікували на шпальтах газети «Боротьба», зокрема³. Міжпартійна співпраця була схожа на спроби віднайти союзників для успішного встановлення боротьбистського проекту радянського будівництва (на тактичному рівні). Одними з таких союзників для боротьбистів була й група грузин, які просили ЦК УКП(б) допомогти створити окрему Грузинську комуністичну партію, яка б мала тісний зв'язок з українськими комуністами в Києві⁴. Попри все, у 1919 році В. Еллан-Блакитний наголошував, що боротьбисти мають на меті встановити рівноправність усіх націй та розвинути національну культуру націй «нерозвинутих»⁵. Ці положення збігаються з тими, що були задекларовані в проєкті Конституції Всесвітньої Федерації Радянських Республік, де Всесвітня федерація радянських республік має бути сформована виключно на добровільних засадах⁶. Зокрема, у статті 4 Конституції Федерації Соціалістичних Радянських Республік зазначено, що

¹Solchanyk R. The Communist Party of Western Ukraine, 1919–1938. PhD diss. — The University of Michigan, 1973. P. 54.

²Гірик С. Гасла УНР нагадували більшовицькі // Історична правда. 2020. URL: <https://www.istpravda.com.ua/articles/5e3ab4bde95db> (дата звернення: 23.09.2022)

³ЦДАГО. Ф. 43. Оп. 1. Спр. 76. Арк. 4.

⁴ЦДАГО. Ф. 43. Оп. 1. Спр. 55. Арк. 1.

⁵Єфіменко Г. Комунізм vs українське націєтворення в радянській Україні (1917-1938 рр.): сприяння, поборювання чи вимушене замирення? URL: <http://www.historians.in.ua/index.php/en/doslidzhennya/264-hhyefimenko-komunizm-vs-ukrainske-natsiietvorennia-v-radianskii-ukraini-19171938-rr-spriyannia-poboriuvannia-chy-vymushene-zamyrennia> (дата звернення: 17.10.2022)

⁶Гірик С. Єврейська комуністична партія (Поалей Ціон): націонал-комунізм «екстериторіальної нації» // Євреї України: революція й післяреволюційна модернізація. Політика. Культура. Суспільство Київ: Laurus 2018. С.61-69.

кожен народ, який приймає етногеографічну єдність має право вступити до Федерації¹.

Точки дотику міжпартійних контактів обох партій полягали у прагненні адаптувати радянське будівництво до етнолінгвістичних кордонів УСРР, враховуючи всі національні та економічні особливості регіону². Боротьбисти були певні, що однією з головних задач комуністичного будівництва є налагодження дружніх взаємовідносин між соціалістичними республіками з метою підняття культури «малих» та бездержавних народів до вищого рівня з метою утворення єдиної інтернаціональної культури³.

Партії націонал-комуністичного спрямування мають схожу політичну історію: виникли в умовах поширення збройних конфліктів, а пізніше процесів модернізації — передові члени партій дедалі більше схилились до створення радянської держави. Вельми схожими є сюжети створення партії боротьбистів, укапістів та ЄКП «Поалей Ціон». Втім, перспективним є порівняння оформлення українського та єврейського націонал-комунізму з проєктом «націонал-комунізму з кримськотатарським обличчям». Під час створення Кримської АСРР (1917-1921 рр.) було остаточно сформовано партію Міллі-Фірка. Подібно до українських партій «Міллі-Фірка» розкололась на 2 крила в 1918 році: ліві — прагнули співпраці з більшовиками, а праві — з білою армією. Уже в 1920 році партійці чітко зазначили, що прагнуть комуністичного будівництва в Криму з виключним збереженням національної та релігійної особливості регіону⁴. Можемо констатувати, що генеза націонал-комунізму етнічних меншин є тотожною до формування українського націонал-комунізму.

¹ ЦДАГО. Ф. 43. Оп. 1. Спр. 30. Арк. 33.

² Hirik S. The Split within the Poale Zion's Left Wing: Two Versions of Jewish National Communism // *Judaica Ukrainica*. 2017. Vol. 6. P. 35–50.

³ ЦДАГО. Ф. 43. Оп. 1. Спр. 30. Арк. 16.

⁴ Бикова Т. Створення Кримської АСРР (1917-1921 рр.). Київ: Національна академія наук України Інститут історії України. 2011. С. 140.

З серпня 1919 року відколи боротьбисти об'єдналися з лівою фракцією «незалежників» до весни 1920 року до УКП (б) входило приблизно 15 тис. учасників. Проект Всесвітньої федерації радянських республік мав на меті не тільки встановити радянський лад, який був би інакший за російський, але й надати територіальну автономію етнічним меншинам та здобути національну самостійність для України¹. Проте, під тиском більшовиків УКП (б) була змушена самоліквідуватися та увійти до КП(б)У². Умови злиття двох партій виникли лише після 1919 р. та перемоги над військами Денікіна. Тоді КП(б)У поступово відновлювала свій політичний вплив та позбавлялася опозиційних настроїв всередині партії (групи Г. Лапчинського). Тож, боротьбисти мали лише два варіанти: або злитись з КП(б)У, або розпочати збройну боротьбу, проте ані сил, ані можливостей для відкритого спротиву партійці не мали³. Варто наголосити, що боротьбисти та УСДРП (незалежники) до та після свого об'єднання з більшовиками заперечували політичну тактику та методи комуністичного будівництва більшовиків⁴. Важливим сюжетом ідеологічної трансформації партії боротьбистів та оформлення УКП (б) як марксистської партії стало поглинення партійцями маленької фракції з УСДРП, яка оформилась після другого розколу партії. Тож, окреслимо причини та наслідки оформлення цієї фракції лівої соціал-демократії. Після утворення в 1918 році окремої групи УСДРП, яка отримала назву «незалежники» (А. Річицький, М. Авдієнко, Ю. Мазуренко), у межах цієї групи сформувалося нове крило, яке відрізнялося прихильністю до ортодоксального марксизму (так звані «незалежні-ліві» (В. Гукович, А. Діхтяр)). Важливо зауважити, що попри спільну візію державного будівництва України між двома фракціями був можливий лише антагонізм, оскільки партійці обох фракцій мали власне

¹ Стаценко Д. Самоліквідація осередків Української комуністичної партії (боротьбистів) у 1920-му році (на прикладі Полтавщини) // Історична пам'ять. 2013. № 29. С.58-71.

²Юренко О. Українська комуністична партія (боротьбистів), УКП(б), боротьбисти ... URL: http://www.history.org.ua/?termin=Ukrainska_borotbystiv (дата звернення: 22.09.2022)

³ Яворський М. Революція на Україні в її головніших етапах. Харків: Державне видавництво України, 1923. С. 72.

⁴ Хто такі комуністи-боротьбисти. Лубни. 1920 // Величенко С. Імперіалізм і націоналізм по-червоному. Українська марксистська критика російського комуністичного панування в Україні (1918-1925)...С. 301

уявлення про тактику радянського будівництва. Зокрема, група «незалежних-лівих» активно засуджувала лідерів «незалежників» за введення хибного вектору державного будівництва. У такому формально розколотому вигляді партія «незалежників» проіснувала декілька місяців. Каталізатором внутрішньопартійних суперечок в УСДРП (н.) стала реакція селянства на земельну політику більшовиків та організація селянських повстань. «Незалежники» вважали опір селянства земельній політиці більшовиків єдиним вірним способом домогтись реформування політики радянського уряду, натомість «незалежні-ліві» ці дії засуджували. Взагалі «незалежні-ліві» були певні, що для успішного радянського будівництва український та російський політичні рухи мають консолідуватися. В умовах більшовицької окупації, «незалежні-ліві» сподівались, що союз з КП(б)У допоможе продовжити радянське будівництво України, але вже з врахуванням регіональних особливостей держави¹. Іншим каталізатором внутрішньопартійних дискусій став вибір спільного вектору державного будівництва та ставлення партійців до вирішення національного питання. Часто «незалежні-ліві» як чітко марксистська група, критикували гасла «незалежників» про необхідність досягнення національної самостійності для України. Ареною інтелектуальних сутичок стала газета «Червоний прапор»².

Навесні 1919 року внутрішні конфлікти в УСДРП (н.) досягли свого апогею. Під час одного з партійних з'їздів незалежні-ліві офіційно прийняли комуністичну платформу³. Втім, «незалежні-ліві» як маловпливова та незначна фракція не змогли зосередити навколо себе широкий електорат, але отримала незначну прихильність більшовиків. У той же час «незалежники» стали об'єктом переслідування радянських спецслужб. Показовим є наступний сюжет. Навесні 1919 року «незалежники» разом з правою фракцією

¹Любовець О. Українська соціал-демократична робітничка партія (незалежних лівих) як епізод партійної історії революційної доби 1917-1920 років // Гілея:науковий вісник. 2008. Вип.13. С. 135.

² Там само. С. 136.

³ Там само. С. 136.

УПСР почали готувати антибільшовицьке повстання («Куренівське повстання» теж було результатом діяльності «незалежників»). Як результат: «незалежників» виключено з місцевих політичних інституцій (Виконавчого комітету Всеукраїнської Ради робітничих депутатів), лідерів партії заарештовано¹. Радянський уряд був зацікавлений у міжпартійних контактах лише з тими партіями, які підтримували офіційний курс КП(б)У. Серед таких партійців й фракція «незалежних-лівих». Так, функціонери отримали можливість видавати власну періодичну пресу, а таку можливість мали не всі політичні партії².

У травні 1919 року УСДРП (н.) остаточно розкололася, а «незалежні-ліві» створили Українську соціал-демократичну партію (незалежних-лівих), яка відрізнялася чітко марксистським забарвленням, одним з маркерів якого стало їхнє ставлення до національного питання. Так, як й інші українські комуністи, «незалежні-ліві» прагнули створити Всесвітню федерацію радянських республік, але з подальшою асиміляцією всіх націй. Тож, місця для національної самостійності в ідеологічній платформі цих функціонерів не було³. Попри те, що «незалежні-ліві» сповідували ідеї класичного марксизму, їхня співпраця з боротьбістами дозволяє маркувати їх як націонал-комуністів. У серпні 1919 року на одній з нарад КП(б)У О. Шумський офіційно оголосив про об'єднання двох партій. Важливо зауважити, що входження «незалежних-лівих» до лав боротьбістів та утворення УКП (б) значно вплинуло на ідеологічну трансформацію боротьбістів та реорганізацію партії як радянської. Боротьбісти констатували, що це злиття означало не тільки прийняття комуністичної доктрини, але й перетворення боротьбістів на

¹Бойко О. Зміни у житті Києва і киян за радянської влади (лютий-серпень 1919 р.) // Проблеми вивчення історії української революції 1917-1921 років. Київ : Ін-т історії України НАНУ. Вип. 13. 2014. С. 226.

²Білошицький С. Розколи та поглинання опозиційних партій як засіб монополізації політичної влади РКП(б) в Україні в 1917-1925 рр. // Історія України: Маловідомі імена, події, факти. Вип. 13. Київ : Рідний край, 2001. С. 97.

³Любовець О. Українська соціал-демократична робітничка партія (незалежних лівих) як епізод партійної історії революційної доби 1917-1920 років...С. 137.

«марксистсько-робітничу партію»¹. Формально, саме після цього злиття боротьбисти перестали бути народницькою партією.

Важливо зауважити, що боротьбисти, які склали більшість УКП (б), продовжували вести легітимне протистояння з радянською владою, хоча й «незалежні-ліві» всього декілька місяців тому критикували подібні дії «незалежників». У своїх офіційних партійних документах боротьбисти констатували, що боротьбисти ніколи не погоджувалися з курсом більшовиків та вели активну агітаційну боротьбу з ними². Зокрема, О. Шумський критикував тактику комуністичного будівництва України та запевняв, що в Україні має бути залучені інші методи радянського будівництва, які б задовольняли регіональні особливості регіону³.

Одразу після створення УКП(б) партійці наголосили, що прагнуть доєднатися до Виконкому Комінтерну та представили свої програмні документи більшовикам. Меморандум УКП (б) свідчить про прагнення та готовність політичних функціонерів перейняти важелі радянського будівництва України в свої руки. Магістральною лінією Меморандуму УКП (б) були заклики про включення українського політикуму до розбудови української радянської державності⁴. Спочатку, восени 1919 року, більшовики підтримали заклики боротьбистів включити їх до Виконкому Комінтерну⁵. Утім, вже згодом В. Ленін, Л. Троцький та Л. Каменєв «заморозили» рішення про залучення боротьбистів до Комінтерну. Під час листопадового засідання Політбюро ЦК РКП (б) більшовики знов порушили це питання, втім згоди так і не дійшли. За результатами голосування було прийнято рішення, що

¹ Майстренко І. Історія комуністичної партії України. Мюнхен: Сучасність, 1979. С. 73.

² Цит. за: Величенко С. Імперіалізм і націоналізм по-червоному. Українська марксистська критика російського комуністичного панування в Україні (1918-1925)...С. 302.

³ Шаповал Ю. О. Шумський. Життя, доля, невідомі документи: дослідження, архівні матеріали....С.70.

⁴ Кулешов К. Громадсько-політична діяльність Г. Ф. Гринька у 1919 – на початку 1920 року // Збірник наукових праць Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди. "Історія та географія". 2013. Вип. 49. С. 14.

⁵ Порядок денний засідання Політбюро ЦК РКП(б) від 11 жовтня 1919 р. // Політбюро ЦК РКП(б) - ВКП (б). Порядок денний засідань. 1919-1952 рр. Том I. Москва: РОССПЕН, 2000. С. 41.

боротьбистів до Комінтерну долучати не можна¹. Натомість більшовики жваво наполягали на входженні боротьбистів до лав КП(б)У². Важливо, що більшовики констатували: не всі боротьбисти зарекомендували себе як радянські функціонери³. Так, було члени КП(б)У по-різному ставилися до основоположників боротьбизму та тих, хто доєднався до них після 1919 року. У 1919 році УКП(б) стала рішучішою у своїх заявах та діях. Так, партійці намагалися відмежувати українські сфери радянського будівництва від російських «центрів»⁴. Тож, введення самостійної внутрішньої політики означало отримання політичної самостійності. Самостійна військова, економічна, освітня політика України стала головним маркером боротьби українських комуністів за національне визволення⁵.

Протягом 1919-1920-х рр. на засіданнях КП(б)У відбулися перші обговорення результатів діяльності партії боротьбистів та її значення для встановлення радянської влади в Україні. Важливо, що пересічні партійці КП(б)У в цей час вперше заявляють про необхідність злиття партії боротьбистів та КП(б)У⁶. Натомість лідери КП(б)У мали власні плани щодо злиття двох партій. Після доповіді Я. Яковлева про ідеологічну трансформацію боротьбистів та важливість об'єднання двох партій, Х. Раковський відмовився порушувати питання організації злиття двох партій, оскільки констатував, що умови цього процесу висвітлені недостатньо. Більшовики прагнули створити найвигідніші для себе умови прийняття боротьбистів до КП(б)У, оскільки боротьбисти мали лише два варіанти

¹ З протоколу засідання Політбюро ЦК РКП(б) від 21 листопада 1919 // Політбюро ЦК РКП(б)-ВКП(б) і Комінтерн. 1919-1943 рр. Документи. Москва: РОССПЕН. 2004. С. 36. URL: <http://docs.historyrussia.org/ru/nodes/100121#mode/inspect/page/1/zoom/4> (дата звернення: 16.01.2023)

² Проект ЦК КП(б)У державного устрою України після її визволення від білих та про відношення КП(б)У до боротьбистів // Нестор Махно. Селянський рух в Україні. 1918-1921 р: Документи та матеріали. Москва: РОССПЕН. С. 112-113. URL: <http://docs.historyrussia.org/ru/nodes/32242#mode/inspect/page/2/zoom/4> (дата звернення: 16.01.2023)

³ Глазунов Г. Новий епізод політбіографії А. Сліпанського // Наукові записки Інституту політичних та етнонаціональних досліджень. 2006. Вип. 30, Кн.2. С. 393.

⁴ Документ з програмними положеннями УПСР, що зберігався в О. Шумського // Шаповал Ю. Життя, доля, невідомі документи: дослідження, архівні матеріали. Київ – Львів: Україна модерна, Укр. пропілеї, 2017. С.448.

⁵ Кулешов К. Громадсько-політична діяльність Г.Ф. Гринька у 1919 – на початку 1920 року...С.16.

⁶ Глазунов Г. Новий епізод політбіографії А. Сліпанського...С.391.

подальшого розвитку: ліквідувати партію, або вступити в КП(б)У та продовжити політичну діяльність. Хоча умови злиття двох партій, які висунув Х. Раковський були неоднозначні, адже боротьбисти мали не тільки ліквідувати партію, але й відмовитись від права втручання у політичний апарат більшовиків, фактично, відмежуватися від внутрішньої політики УСРР¹. Жорсткі умови злиття двох партій висвітлені на фоні зауважень більшовиків, що начебто КП(б)У поступово підлаштовується під економічні особливості та етнолінгвістичні кордони УСРР². Хоч про ніяке підлаштування мови йти не могло, адже більшовики, хоч і юридично визнавали кордони УСРР, фактично прагнули інкорпорації українських земель до складу Росії. Головною ідеєю російських більшовиків була централізувати «федерацію» та підпорядкувати центру, який неодмінно мав бути російським, інші радянські республіки. У цих умовах українські комуністи констатували, що УСРР не тільки не має політичної самостійності, але й є вразливою до втручання російських комуністів у внутрішню політику держави, адже саме вони становили кістяк КП(б)У³.

Риторика В. Леніна щодо ставлення до партії боротьбистів тяжіла до мінливої тональності та змінювалася в залежності від політичних позицій більшовиків. Боротьбисти мали широкий електорат серед селянства, більшовики прагнули цим електоратом заволодіти, тому підлаштовували свою риторику до суспільно-політичних реалій періоду. Хоча лівих есерів, боротьбистів та “незалежників” довгий час звинувачували в антирадянській діяльності та підтримці армії Денікіна⁴. У листопаді 1919 року В. Ленін став одним з тих, хто підтримав входження боротьбистів до III Інтернаціоналу, а вже в грудні зазначив, що ніколи не прагнув консолідації з боротьбистам⁵.

¹Глазунов Г. Новий епізод політбіографії А. Сліпаського...С.392.

² Borys J. The sovietization of Ukraine 1917-1923. The Communist doctrine and practice of national self-determination. Edmonton: The Canadian Institute of Ukrainian Studies. 1980. P. 82.

³ Записка про необхідність перегляду національної політики РКП(б) Шаповал Ю. Життя, доля, невідомі документи: дослідження, архівні матеріали. Київ – Львів: Україна модерна, Укр. пропілеї, 2017. С.458.

⁴ Лихолат А. В. Розгром націоналістичної контрреволюції на Україні (1917–1922 рр.). Київ: Держполітвидав УРСР, 1955. С. 372.

⁵ Ленін В. Останнє слово з питання про радянську владу в Україні. 3 грудня // Полное собрание сочинений, Т.39. С. 370. URL: <http://bolshevick.org/lenin-v-i-polnoe-sobranie-sochinenij/> (дата звернення: 17.01.2023)

Натомість взимку 1920 р. В. Ленін констатував, що більшовики лояльно відносяться до погляду боротьбистів на національне питання, зазначивши малі епізоди підтримки політичної самостійності УСРР. В. Ленін зауважив, що більшовики мають йти на поступки боротьбистам щодо державного будівництва УСРР та національного питання взагалі¹. Показово, що в цей же час більшовики висунули жорсткі умови злиття боротьбистів та КП(б)У без подальшого права введення самостійної політичної діяльності. У такий спосіб, більшовики створили ілюзію підтримки ідей політичної самостійності УСРР, які пропонували боротьбисти, знаючи, що ці ідеї не будуть втілені. Ще в 1918 році на партійних з'їздах КП(б)У більшовики зазначили, що прагнуть тісного економічного союзу України та Росії².

Українські функціонери розуміли причини та значення мінливої риторики більшовиків. Вони запевняли, що більшовики не бачать різниці між українським та російським комуністичним будівництвом. Боротьбисти, як колишні есери, були певні, що ефективне радянське будівництво починається з вирішення економічного питання³.

У лютому 1919 року представники української комуністичної організації при Московському комітеті РКП(б) констатували, що КП(б)У необхідно об'єднатися з боротьбистами, аби заявити про український фундамент радянського будівництва в УСРР. За висловами партійців, більшовики приймали погляди боротьбистів на національне та соціальне питання, визнавали їхній вплив на український повстанський рух⁴. Натомість українські комуністи з КП(б)У наголошували, що політика більшовиків спрямована на ігнорування цих питань всередині радянського уряду. Цікавою є інтерпретація

¹ Лист робітникам і селянам України з приводу перемог над Денікіним // Ленін В. Полное собрание сочинений, Т.40. С. 46. URL: <http://bolshevick.org/teoriya-i-praktika-bolshevizma/lenin/40.pdf> (дата звернення: 17.01.2023)

² Резолюція І з'їзду Комуністичної партії (більшовиків) України про взаємовідносини між Україною та Росією 5-12 липня 1918 // Утворення СРСР. 1917-1924: Збірник документів. Москва: Вид-во АН СССР, 1949. С. 78. URL: <http://docs.historyrussia.org/ru/nodes/343075#mode/inspect/page/1/zoom/4> (дата звернення: 18.01.2023)

³ Хто такі комуністи-боротьбисти. Лубни. 1920 // Величенко С. Імперіалізм і націоналізм по-червоному. Українська марксистська критика російського комуністичного панування в Україні (1918-1925)...С. 303.

⁴ Лист представників української комуністичної організації при Московському комітеті РКП(б) до ЦК РКП(б) та особисто Леніна з аналізом та оцінкою політики Комуністичної партії в Україні в 1919 р. // Величенко С. Імперіалізм і націоналізм по-червоному. Українська марксистська критика російського комуністичного панування в Україні (1918-1925)...С.308.

українських партійців з КП(б)У цієї дійсності: спочатку запевнили, що ігнорування соціального питання обумовлене тим, що партійці не могли зрозуміти специфіки українського села, а вже згодом констатували, що така політика більшовиків обумовлена прагненням окупувати українські землі¹. Ігнорування соціального питання та окупація промислового Донецько-Криворізького басейну, за висловом, В. Шахрая, обумовлено спробами збереження пролетарського середовища від реакційного селянства, яке мало всі сили придушити радянське будівництво². Селянство було головним електоратом боротьбистів, саме для отримання прихильності селянства більшовики постійно змінювали риторiku щодо боротьбистів. Київський осередок КП(б)У зазначив, що Комуністична партія є нічим іншим як фіктивним органом, який повністю залежить від РКП(б) та транслює її політичну міфологію. Політичні тексти Київської організації КП(б)У тяжіють до, за більшовицьким лексиконом, національного ухилу. Партійці відстоювали ідеї політичної самостійності УСРР та засуджували спроби більшовиків окупувати українські території³.

Навесні 1920 року Українська комуністична партія (боротьбистів) оголосила про свою самоліквідацію. Окрім, поступового збільшення диктатури Комуністичної партії цьому передували й пропагандистські тексти Х. Раковського та його заступника Д. Мануїльського, які запевняли, що боротьбисти відійшли від курсу партії. Тож, єдиним виходом для продовження її партійної діяльності було входження до КП(б)У⁴. Традиційно, самоліквідація боротьбистів та злиття з КП(б)У для більшовиків означало прокладання єдиновірного шляху радянського будівництва. Прийняття боротьбистів до КП(б)У мало специфічний сценарій: ті партійці, що були в лавах УКП(б) до грудня 1919 року одразу мали змогу перейти до КП(б)У, а ті

¹ Проект резолюції про політику партії, запропонований групою членів Міського (Городского) району Київської організації КП(б)У на зібрані району. // Величенко С. Імперіалізм і націоналізм по-червоному. Українська марксистська критика російського комуністичного панування в Україні (1918-1925)...С. 311.

² Бойцун М. Робітничий рух і національне питання в Україні: 1880–1918...С.346.

³ Там само. С.311.

⁴ Виговський М. Боротьбисти в освітніх установах УСРР у 1920-х роках “советизація” номенклатури // Пам’ять століть. 2004. №6. С. 41.

хто доєднався до боротьбистів у 1920 році проходили ретельний огляд політичної біографії та минулого¹.

Політична еволюція УСДРП є достатньо схожою на сюжети оформленні партії боротьбистів. У 1918 році партійці доєдналися до організації антигетьманського повстання разом з лівими есерами (майбутніми боротьбистами)². Після перемоги повстання та приходу до влади уряду Директорію, який майже повністю складався з учасників УСДРП у партії почалися внутрішні конфлікти³. Уже в 1918 році в УСДРП було сформовано 2 крила: праве (В. Винниченко та С. Петлюра) та ліве (А. Річицький, Ю. Мазуренко)⁴. Попри те, що партія формально була розколота, ще рік партійці виступали під єдиною назвою УСДРП. Проте, вже влітку 1919 року від лівого крила УСДРП, яке неформально називала себе УСДРП («незалежники») відкололася група ще лівіших партійців, які називали себе «незалежні-ліві» та згодом об'єдналися з боротьбистами. В 1920 році «незалежники» остаточно відходять від УСДРП та називають себе Українською комуністичною партією, підкреслюючи свої ідеологічні переконання. «Незалежники» почали планувати створення самостійної партії ще в 1919. Тоді лідери «незалежників» А. Річицький та М. Ткаченко розробили програму УКП, де головним завданням стало національне, економічне та військове визволення українських земель від російського впливу⁵. В одному зі своїх публіцистичних текстів А. Річицький зазначив, що найвищою метою комуністичного будівництва є створення соціалістичної республіки, де всю повноту влади матимуть робітники та селянство як представники

¹ Виговський М. Боротьбисти в освітніх установах УСРР у 1920-х роках «советизація» номенклатури....С.43.

² Бойко О. Директорія у боротьбі за владу: хід протигетьманського повстання, фактори перемоги / О.Д. Бойко // Проблеми вивчення історії Української революції 1917-1921 років. Київ: Інститут історії України НАН України, 2009. Вип. 4. С. 212.

³ Грицак Я. Нариси історії України: формування модерної української нації XIX-XX ст. Київ: Генеза, 1996. С.101-102.

⁴ Гай-Нижник П. П. Пошук державної моделі УНР: ідея та крах «трудового принципу» (грудень 1918 – липень 1919 рр.) // Український історичний журнал. 2016. № 1. С. 79-97.

⁵ Бойко О. Директорія у боротьбі за владу: хід протигетьманського повстання, фактори перемоги / О.Д. Бойко // Проблеми вивчення історії Української революції 1917-1921 років. Київ: Інститут історії України НАН України, 2009. Вип. 4.С.225

пролетаріату¹. Важливим пунктом в програмі УКП було висвітлення національного питання: «Виходячи з принципу самовизначення націй і вважаючи на властивості, потреби й вимоги розвою українського господарчого організму... У.К.П. піддержує незалежність і самостійність економічного й політичного порядкування [УСРР]»². Важливо зауважити, що в червні 1920 р. УКП розпочало розширення своїх географічних кордонів діяльності. Так, 14 червня 1920 до ЦК УКП надійшли папери про створення Чорноморсько-Кубанського Крайового комітету УКП³. До цього єдиною українською організацією на території була «Робітнича Просвіта» під керівництвом М. Петренка, вихідця з Харківської організації УСДРП⁴. Необхідно зазначити, що після створення Чорноморсько-Кубанського Крайового комітету УКП партійці зіткнулися з ігноруванням їхньої діяльності представниками РКП. Зокрема, в одній з доповідних записок члена партії йдеться, що РКП як в офіційному листуванні, так і в приватному спілкуванні ігнорує факт створення крайової організації УКП, наголошуючи, що вона може існувати лише як обласна організація РКП, але не національна партія, бо «...Кубань и Черномория это есть область РСФСР». Секретар Областпаркома РКП запевнив, що українського пролетаріату на Кубані немає, а якщо і є, то для них буде створено окрему секцію РКП, як і для інших меншин. Далі партієць згадує, що воєнком Кубармії 9-ть у приватній розмові сказав наступне: «Никаких украинцев нет есть хахлы и есть хахлацко-малоруский язык и вы только портите своим галицизмом русский язык, я сам «хихол»..., але не «самостійник»⁵. В осередку проводили широку агітаційну роботу серед робітництва на заводах. Показово, що до партії брали не всіх охочих. Так, наприклад, після проведення лекції для 50 чоловіків, до партії вирішили доєднатися 4 робітника (1 прийняли одразу як колишнього члена УСДРП, 2

¹Річицький А. Від демократії до комунізму // Червоний прапор, Київ. 1919. URL: <https://vpered.wordpress.com/2010/09/06/richytsky-democracy-to-communism/> (дата звернення: 16.09.2022)

²Програма Української комуністичної партії. Відень-Київ: Нова доба, 1920. С. 30. URL: <https://vpered.wordpress.com/2009/11/27/ukr-comm-party-prog/> (дата звернення: 09.11.2022)

³ЦДАГО. Ф. 8. Оп. 1. Спр. 34. Арк. 2.

⁴ЦДАГО. Ф. 8. Оп. 1. Спр. 34. Арк. 7.

⁵Там само. Арк. 7.

робітникам надали статус кандидатів у партію, кандидатуру останнього робітника вирішили розглянути лише після проходження партійної школи, пояснивши це тим, що цієї людини ніхто не знає)¹. Загалом, за пару днів існування до партії доєдналося приблизно 20 осіб. Проте, вже 17 червня 1920 року стало відомо, що згідно з розпорядженням РКП прийнято розігнати Чорноморсько-Кубанський осередок УКП, а його лідера, т. Клименка вислати за межі Кубані².

У той же час, праве крило УСДРП, яке станом на 1920 р. перебувало на еміграції, констатувало, що в укапістів немає політичних перспектив, оскільки вони не урядова партія³. Натомість укапісти стали однією з найбільш радикально налаштованих до більшовиків прокомуністичних партій. Партійці були певні, що зовнішнє втручання у внутрішню політику УСРР є неприпустимим. Політичні орієнтири партії чітко відбиваються в проекті щодо співпраці незалежників та КП(б)У. Незалежники наполягали на визнанні політичної та економічної незалежності УСРР, створенні українського політичного апарату та масовій українізації зі збереженням прав національних меншин (перш за все росіян, євреїв та поляків). Втім, найбільш показовою вимогою незалежників було те, що КП(б)У має домогтися від РСФСР визнання політичної та економічної незалежності УСРР до якої мали б увійти території Таганрогу, Ростову, Кубань, Крим та Бессарабія⁴.

В умовах «диктатури Комуністичної партії» та низького соціального електорату укапісти мали слабкі позиції на політичній мапі УСРР, а більшовики відмовили партійцям у входженні до Комінтерну. У 1924 році УКП була розпущена та розформована, а лідери партії перейшли до КП(б)У⁵. Варто зазначити, що після входження до КП(б)У боротьбисти та укапісти

¹ ЦДАГО. Ф. 8. Оп. 1. Спр. 34. Арк. 6.

² ЦДАГО. Ф. 8. Оп. 1. Спр. 34. Арк. 11.

³ Винниченко В. Українська комуністична партія (УКП) і Комуністична партія (більшовиків) України (КП(б)У). Відень-Київ: Бібліотека «Нової доби», 1921. С. 14. URL: <http://irbis-pbuv.gov.ua/ulib/item/UKR0004997> (дата звернення: 20.09.2022)

⁴ ЦДАГО. Ф. 43. Оп. 1. Спр. 30. Арк. 38.

⁵ Верстюк В., Осташко Т. Діячі Української Центральної Ради: Біографічний довідник. Київ: Наукова Думка, 1998. С. 145.

продовжували шукати можливості національному розвитку УСРР, зокрема в межах політики українізації. Свідки цих подій були певні, що розколи українських політичних партій та внутрішньополітична боротьба була обумовлені тим, що розпочався «...складний процес формування, нових соціальних груп», який обґрунтований розчленування соціальної цілісності села¹.

Тож, можемо констатувати, що «партійний варіант» українського націонал-комунізму хоч і проіснував недовго, але став основоположником третього шляху державного будівництва України — радянського. Головні ідеологічні ідеї боротьбистів та укапістів базувалися на встановленні політичної самостійності України. Погляди партійців вичерпно відбилися в брошурі «До хвилі...», яка стала засадничим програмним текстом націонал-комуністичної течії політичного руху та оформленню антиколоніальної думки в добу Української революції. Українські націонал-комуністи прагнули не тільки створити самостійну радянську Україну, але й дистанціюватися від впливу більшовиків. Попри своє коротке існування УКП(б) стала однією з небагатьох українських партій, що становила серйозну загрозу для політичного режиму більшовиків. Втім, методи боротьби УКП(б) не дозволили подолати амбіції більшовиків щодо використання українських земель як власної колонії, без якої не існувала російського варіанту Радянського союзу як імперії. Суспільно-політичні реалії та закріплення більшовицького ладу в Україні обумовило падіння боротьбистів як політичної партії. На тлі «теорії про двокорієвість КП(б)У» існувала й теорія про моноїстичне походження КП(б)У. Згідно з цим, усі партії, що існували на території УСРР були поглинуті та асимільовані з прийняттям більшовицької політичної теорії². Тож, боротьбисти та укапісти, на думку більшовиків, після входу до КП(б)У остаточно прийняли комуністичну доктрину. Важливо

¹ Гермайзе Й. До 25 ліття РУП // Життя і революція. Вип 3.С. 22.

² Borys J. The sovietization of Ukraine 1917-1923. The Communist doctrine and practice of national self-determination. Edmonton: The Canadian Institute of Ukrainian Studies. 1980. P. 165.

зауважити, що в лавах КП(б)У боротьбисти та укапісти продовжили здійснювати спроби здобуття національної самостійності, яку транслиували самі більшовики.

2.3. Соціальний портрет українського націонал-комуніста

В умовах Української революції соціалізм відігравав одну з найголовніших політичних та соціально-економічних ролей для українського населення. Створення самостійної держави та вирішення земельного і національного питання залишалося головним завданням більшості політичних партій на території УСРР. З плином часу, українські соціалістичні партії збільшували широту експериментальності власних політичних програм, що врешті призвело до їхнього становлення на комуністичний шлях. Спроба поєднати національне визволення та вирішення земельного питання стало імпульсом для створення нового типу функціонера — українського націонал-комуніста, який відіграв ключову роль у становленні радянської України. Попередні розділи були присвячені аналізу політичної теорії та програмних положень українських комуністичних функціонерів, але неабияке значення має відтворення збірного образу українського радянського функціонера, «маленької людини», яка ці положення реалізовувала. Метою цього підрозділу є спроба конструювання соціального портрету українського націонал-комуніста на прикладі Київської, Житомирської, Полтавської та Херсонської губерній, що є запорукою вивчення історії українського політичного руху «знизу».

Найбільш ширші уявлення про соціальний портрет українських націонал-комуністів дають матеріали, які знаходяться в Центральному державному архіві громадських організацій. Так, використовуючи корпус реєстраційних карток на членство в партію можливо визначити соціальні та національно-демографічні особливості майбутніх членів УКП та УКП(б), проаналізувати їхню попередню участь в політичному русі України. Всього

було проаналізовано 82 реєстраційні картки партійців Української комуністичної партії (боротьбистів) від 1920 року: Білоцерківський повіт – 31 анкета (Див. Додаток 1), Житомирський повіт – 11 анкет (Див. Додаток 2), Полтавська губернія (Прилуцький повіт) – 12 анкет (Див. Додаток 3), Херсонська губернія (Єлисаветський повіт) – 28 анкет (Див. Додаток 4). Важливо зауважити, що територія Київщини та Полтавщини стала осередком організації антибільшовицького повстання боротьбистами взимку 1920 року¹.

Після утворення в серпні 1919 р. Української комуністичної партії (боротьбистів) партійці розпочали розширення свого кадрового забезпечення, аби збільшити кількість партійців у своїх осередках. Фіналізуючи проведення агітаційних кампаній та організації бойового спротиву проти армії Денікіна боротьбисти стрімко розширювали свій електорат. Як вже було зазначено раніше, УКП(б) продовжувала бути селянською партією, а створення селянського пролетаріату та програма щодо вирішення земельного питання стали ключовим сигніфікатором для потенційних членів партії. Проаналізувавши реєстраційні картки майбутніх потенційних членів партії Білоцерківського, Полтавського, Херсонського та Житомирського осередків видно, що більшість охочих — вихідці з селянства. Так, серед 31 охочого доєднатися до Білоцерківської організації УКП(б) 12 людей були селянами, з 28 людей з Єлисаветської організації — 10 селян, з 12 людей з Прилуцької організації – 8 селян, з 11 людей з Житомирської організації — 6 селян. Фактично, переважна більшість партійців цих організації були вихідцями з села. Варто наголосити, що селяни вдало справлялися зі своїми партійними задачами на місцях. Наприклад, 28-річний партієць Житомирської організації УКП(б) був вихідцем із села та членом партії боротьбистів від її заснування. З плином часу функціонер став членом Губернського комітету Житомирської губернії, розпочав роботу над організацією селянства та робітництва². Іншим

¹ Грабовський С. Ми український народ: національно-етнічна мозаїка // Радіо Свобода, 2004. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/914057.html> (дата звернення: 15.10.2024)

² ЦДАГО. Ф. 43. Оп.1. Спр. 77. Арк.56.

вдалим прикладом є кейс Згоди Пилипа Марковича, 37-річного партійця Полтавської організації УКП (б)¹. Ще в 1905 році функціонер доєднався до РСДРП, проте вже в грудні 1919 році став партійцем УКП (б). Цей вибір обумовлено тим, що станом на 1919 рік боротьбисти були єдиною українською комуністичною партією з самостійницькими поглядами на радянське будівництво, оскільки КП(б)У залишалась регіональним осередком РКП(б). Функціонер займався організацією партійних гуртків у селі та у волостях, був підпільним організатором групи, яка боролась з «контрреволюцією».

Попри те, що боротьбисти були переважно селянською партією, неабияке значення в організаційних процесах на селі відігравав пролетаріат. Тобто, партійці вдало відстоювали гасло про диктатуру трудових класів, а не лише диктатуру пролетаріату. Так, серед 31 охочого доєднатися до Білоцерківської організації УКП(б) 6 людей були робітниками, з 28 людей з Єлисаветської організації — 8 робітників, з 12 людей з Прилуцької організації — 2 робітника, з 11 людей з Житомирської організації — 1 робітник. Усі робітники займалися організаційною та агітаційною діяльністю на місцях. Проте були ті, що розпочали свою партійну діяльність задовго до Української революції. Серед таких партійців Бутенко Сергій, член Єлисаветської організації УКП(б)². З 1912 року він був членом РСДРП, а вже з 1917 по 1919 рр. — членом УПСР. У тому ж 1919 році функціонер доєднався до боротьбистів, де займався організаційною роботою та забезпеченням продовольства. Під час Української революції партієць став організатором Союзу металістів, членом Ради робітничих депутатів.

Показовими є й національно-демографічні показники: вік потенційних партійців коливався в діапазоні 17-37 років. Тобто рушійною силою політичного руху на Київщині, Полтавщині, Житомирщині та Херсонщині, будівниками радянської влади в Україні, були молоді чоловіки, здебільшого представники так званого селянського пролетаріату. Втім, варто наголосити,

¹ ЦДАГО. Ф. 43. Оп.1. Спр. 77. Арк.88.

² ЦДАГО. Ф. 43. Оп.1. Спр. 104. Арк.11.

що другою соціальною групою, після селянства, була нова інтелігенція, що була представлена вчителями, лікарями, юристами та агрономами. Власне, серед охочих доєднатися до партії як представники інтелігенції найбільше хотіли вчителі. Серед 31 охочого доєднатися до Білоцерківської організації У КП(б) вчителів було п'ятеро, серед 28 людей з Херсонської організації — 6 вчителів, з 12 людей з Полтавської організації — 2 вчителі, з 11 людей з Житомирської організації — 1.

Дослідники певні, що вчителі змогли відіграти одну з найголовніших ролей у завоюванні радянської влади підтримкою селянства. Справа в тім, що агітація та пропаганда на селі проходила вкрай низькими темпами, адже засобів для комунікації більшовиків та селян майже не існувало, як фінансових, так і кадрових. На перших етапах радянського будівництва найбільш ефективною залишалась усна агітація та пропаганда, епіцентром поширення якої залишались різноманітні мітинги, збори та конференції. На цих заходах комуністи тлумачили звичайному населенню принципи радянського будівництва та особливості політичного життя більшовиків¹. Зовнішнє втручання в життя села, яке виступало маленькою спільнотою, негативно оцінювалося місцевими жителям, довіряли селяни лише «своїм». У такий спосіб, вчителі виступали найефективнішим інструментом для агітаційної роботи та організації радянської влади на місцях². Ці твердження показово висвітлює анкета партійця з Херсонської організації У КП (б), 20-річного Заворотного Єфрема, вчителя за фахом, який займався партійною агітацією на селі. Цікаво, що одним із заходів на якому він займався агітацією було святкування Шевченківських роковин³. Лікарів серед бажаючих доєднатися до У КП(б) було мало — всього 1 людина в Білоцерківському повіті. Проте, цей епізод є доволі цікавим, оскільки лікар, Осіпов Сергій

¹ Супруненко Н., Гамрецький Ю., Кондуфор Ю. та інші. История Украинской ССР: В 10 т. Т. 6: Великая Октябрьская социалистическая революция и гражданская война на Украине (1917–1920) // АН УССР. Институт истории. К.: Наукова думка, 1984. С. 199.

² Єфіменко Г. Соціальне обличчя вчительства УСРР в контексті трансформації суспільства (1920-ті роки) // Проблеми історії України: факти, судження, пошуки, 2007. Вип. 17. С. 138.

³ ЦДАГО. Ф. 43. Оп. 1. Спр. 104. Арк.33.

Якович, був 29-річним етнічним росіянином, що навчався в Московській військовій фельдшерській школі¹. До 1920 року ніяких контактів з боротьбистами не мав, і цілком можливо, що був секретним агентом більшовиків, оскільки такі практики вже мали місце в минулому.

Окрім цього, до партії доєднувалися колишні співчуваючі партії більшовиків. Наприклад, у січні 1920 році, після полону, в результаті організації повстання проти уряду Денікіна, до партії доєднався 27-річний функціонер, селянин, уродженець Білоцерківського повіту, Бондаренко Петро Іванович. До цього, у 1919 році, він активно співпрацював з більшовиками та був членом Президії Всеукраїнського Профсоюзу². Цікаво, що доєднався до партії він разом зі своїм 23-річним братом, Бондаренко Опанасом Івановичем, який у жовтні 1919 року також брав активну участь в організації повстання проти Денікіна, а згодом був агітатором за створення комітетів бідноти в його селі на Білоцерківщині³. У 1920 році до Єлисаветської організації вступили Бабій Олекса та Бабій Зіна, але сьогодні невідомо чи були вони подружжям чи родичами. Насправді, це доволі поширена практика, оскільки недарма боротьбисти були однією з найбільших політичних партій на території України, часто до партії вступали цілими родинами та колективами. Цікаво, що Бабій Олекса теж мав вчительську освіту та вже був включений в український політичний рух як боротьбист та пізніше агітатор радянської влади⁴. Натомість, Бабій Зіна, рахівниця, контактів з партією не мала⁵. Тому, напрошується висновок, що причиною вступу жінки до партії стали не ідеологічні переконання, а вплив чоловіка/родича Бабія Олекси.

Деколи до партії доєднувалися і колишні члени КП(б)У. Одним з таких партійців був Дабінка Йосиф Петрович, військовий 28 полку 4 стрілецької дивізії, який з травня 1919 року працював на більшовиків та виконував їхні партійні доручення, зокрема й організовував повстання проти Денікіна на

¹ ЦДАГО. Ф. 43. Оп.1. Спр. 77. Арк.30.

² ЦДАГО. Ф. 43. Оп.1. Спр. 77. Арк. 7.

³ ЦДАГО. Ф. 43. Оп.1. Спр. 77. Арк. 6.

⁴ ЦДАГО. Ф. 43. Оп. 1. Спр. 104. Арк. 6.

⁵ ЦДАГО. Ф. 43. Оп. 1. Спр. 104. Арк. 5.

Білоцерківщині¹. Про цей вибір відомо не багато, можемо припустити, що партієць або розчарувався у більшовицькому курсі радянського будівництва, або виконував особливі доручення більшовиків в середині партії боротьбистів. Іншим прикладом може стати Буріно Микита Васильович, 34-річний функціонер, який доєднався до боротьбистів в 1918 році, до цього був у КП(б)У². Тут вибір партійця очевидний, адже у 1918 році КП(б)У була створена як самостійна політична партія, окрема від РКП(б), а вже в липня 1918 року була перетворена на російський осередок в Україні. Прихильники комуністичної теорії прагнули самостійного радянського будівництва, станом на 1918 рік ці положення як політична партія відстоювали лише боротьбисти. Були й такі партійці, які раніше входили до груп РКП(б), проте змінили свій ідеологічний вектор та доєдналися до боротьбистів. Серед таких 21-річний Андрієнко Андрій Петрович з Прилуцького повіту³. Раніше він працював серед російських більшовиків, вже в грудні 1919 року доєднався до боротьбистів та займався агітаційною та організаторською роботою на селах.

Взагалі більшість партійців, які доєдналися в 1920- році до УКП(б) вже або були залучені до партії раніше, або були представниками потужного електорату партії. Показово, що з 82 був партійців 56 брали активну участь в підпільній боротьбі та організації виступів та повстань проти режиму П. Скоропадського, а пізніше проти уряду А. Денікіна. Деякі з цих партійців або підлягали переслідуванням, або були заарештовані за політичні погляди⁴. Найменше партійців брали участь в цих заходах в Єлисаветському повіті Херсонської губернії.

Питання ставлення пролетаріату до інституту Церкви та релігії загалом тісно пов'язане із трансформацією та індоктринацією українського суспільства. Комуністичні лідери, при формуванні нової ідеології, спиралися на «Марксове вчення войовничого атеїзму». Тож, релігія

¹ ЦДАГО. Ф. 43. Оп.1. Спр. 77. Арк.17.

² ЦДАГО. Ф. 43. Оп. 1. Спр. 104. Арк. 10.

³ ЦДАГО. Ф. 43. Оп. 1. Спр. 77. Арк. 80.

⁴ Там само.

розцінювалася як шкідництво, яка обмежує права та можливості звичайного пролетаріату¹. Вельми цікавими є сюжети входження вірян до комуністичних партій, адже це означало тотальне заперечення власних релігійних поглядів на користь радянського будівництва. Конструювання нової соціальної реальності, обумовило масову атеїзацію суспільства, але відомі сюжети про одиничні спроби поєднання християнства та комунізму в політичних сферах. Звісно, про формування нового християнсько-комуністичного світогляду мови йти не може. Так, один з лідерів укапістів, В. Чехівський, у 1918 році був директором Департаменту сповідань, після створення УКП в 1920-х рр. продовжив свою релігійну діяльність, приймав участь у створенні УАПЦ². Подібні історії були в УКП(б), але серед рядових членів партії. Так, у 1920 році до партії доєднався Грігоренко Іван Тихонович, випускник училища-семінарії, до речі, теж один із співчуваючих «незалежникам», колишній «петлюрівець»³. Іншим прикладом може виступити Дишлюк Грицько Трохимів, який навчався в церковній школі, а в 1919 році примкнув до боротьбистів та займався організацією бідного селянства⁴. Пізніше до УКП(б) доєднався ще один випускник духовної семінарії — 26-річний Дубко Георгій, який був членом партії боротьбистів з самого початку її існування⁵. Важливо зауважити, що організація радянської влади на місцях партійцями, які були вірянами та мали прихильність радикально релігійного селянства, була значно ефективнішою. Доволі показовим є сюжет входження до партії боротьбистів функціонера, у якого батьки були представниками духовенства. Так, 21-річний партієць Мимарь Андрій доєднався до боротьбистів ще в 1918 році, з часів заснування партії⁶. Звісно, радикальна зміна ідеологічного світогляду серед молоді в часи революційних зрушень не є унікальним явищем. Проте, це демонструє

¹ Бабенко Л. Як українців робили атеїстами: державна політика проти релігії у перші десятиліття радянської влади // Україна модерна. Міжнародний інтелектуальний часопис, 2017. URL: <https://uamoderna.com/md/babenko-atheism/> (дата звернення: 10.10.2024)

² Гриценко А. Чехівський Володимир Мусійович // Енциклопедія історії України: Т. 10. К.: "Наукова думка", 2013. URL: http://www.history.org.ua/?termin=Chekhivskyj_V (дата звернення: 10.10.2024)

³ ЦДАГО. Ф. 43. Оп.1. Спр. 77. Арк.14.

⁴ ЦДАГО. Ф. 43. Оп.1. Спр. 77. Арк.18.

⁵ ЦДАГО. Ф. 43. Оп.1. Спр. 104. Арк.29.

⁶ ЦДАГО. Ф. 43. Оп. 1. Спр. 104. Арк.46.

внутрішню структуру боротьбистів та впливи індоктринації суспільства на конструювання нової соціальної реальності.

Метою цього підрозділу не був розгляд анкет представників іншої націонал-комуністичної партії —УКП. Проте, важливо провести невелике висвітлення анкет укапістів для порівняння соціальних особливостей партійців обох партій. Доволі репрезентативними для аналізу є анкетні дані членів Харківської організації Української комуністичної партії. Попри те, що цих анкет набагато менше, аніж у УКП(б), інформація, що знаходиться в цих матеріалах дозволяє окреслити національно-демографічні та ідеологічні особливості Харківського осередку УКП. Віковий діапазон охочих вступити до Харківського осередку УКП коливався від 18 до 33 років. Здебільшого, це були чоловіки, які вирости в селянській родині, або ж робітники. Доволі цікавим є випадок входження до УКП жінок. Так, показовою партійкою виявилась 27-річна Баглій Віра Михайлівна, яка вирости в родині робітників та ідентифікувала себе як інтелігентка. До партії вона вирішила доєднатися через політичні переконання та віру в те, що тільки УКП спроможна об'єднати та захистити український пролетаріат. Розглядаючи радянське будівництво як єдиний вірний шлях українського державотворення, партійка мала виразні самостійницькі погляди. Наприклад, в одному із пунктів анкети, вона зазначила, що в партії хоче займатися читанням лекцій з соціального та національного питання, українознавства¹. Тож, свідомо національна ідентифікація та комуністичний світогляд органічно поєднувалися в поглядах цієї партійки. Подібний вектор партійною роботи визначив і 19-річний Сатулин Олександр Григорович, учень педагогічної школи, робітник Просвіти, який прагнув реалізувати себе в літературно-пропагандистській роботі як член УКП². Варто наголосити, що всі 5 анкет Харківської організації

¹ ЦДАГО. Ф. 8. Оп.1. Спр. 34. Арк. 67.

² ЦДАГО. Ф. 8. Оп.1. Спр. 34. Арк. 77.

УКП належали вчителям, які прагнули розвивати себе в літературній та організаторській сфері.

Власне, з анкетних даних, з якими вдалося попрацювати чітко видно, що охочі долучалися до УКП з метою довести соціалістичну революцію в Україні до кінця, адже вірили, що УКП — єдина партія, яка спроможна це зробити (Див. Додаток 4) . Як і в попередніх випадках, існували епізоди, коли бувші прихильники більшовиків вирішили підтримати саме укапістів. Так, до укапістів доєднався функціонер Щербак Андрій, який входив до так званої Української комуністичної партії більшовиків з 1918 по 1920 рр. Доєднавшись до укапістів, партієць хотів працювати на організаторські посаді¹. Власне, може підбити підсумки, що до укапістів частіше входили представники пролетаріату та інтелігенція, яка хоча й мала селянське походження. Це обумовлено, перш за все, специфікою партії, оскільки на відміну від боротьбистів, укапісти здебільшого відстоювали твердження про диктатуру пролетаріату, який має бути представлений робітництвом. Головною метою представників Харківської організації УКП було проведення освітньо-культурних заходів, покращення становища робітництва.

Аналіз реєстраційних карток представників партії боротьбистів у Білоцерківській, Житомирській, Прилуцькій та Єлисаветській організаціях дозволяє констатувати декілька тверджень. Національно-демографічні показники партії цілком очікувані — до боротьбистів вступали українці молодого віку, приблизно від 17 до 37, рідше до партії доєднувалося старше покоління. Соціальне походження партійців доволі строкате, але в більшості це були селяни, вихідці з села, інтелігенція та робітництво, рідше — духовенство. Головною метою партійців було бажання долучитися до радянського будівництва в надії покращити своє соціальне положення. Так, комунізм — виступив як інструмент вирішення економічного питання. Попри все, партійці часто виявлялись доволі ерудованими. В залежності від регіону,

¹ ЦДАГО. Ф. 8. Оп. 1. Спр. 34. Арк. 79.

вони володіли декількома мовами, здебільшого німецькою, французькою, польською, молдовською та, звісно, російською (яку вони вказували як чужу мову). Втім, у партії прагнули займатися організаційною та агітаційною діяльністю, проводити комуністичне будівництво на селі, але про розбудову української державності мова не йшла. Попри все, одним з найголовніших просвітницьких завдань для партійців була організація видавничої справи. Більшість функціонерів хотіли займатися саме цим, деякі з них вже пробували себе в літературній діяльності. Власне, в майбутньому саме боротьбисти відіграють ключову роль в розвитку літературних студій в УСРР, під час політики українізації.

2.2. Боротьбисти та українізація

На початку 1920-х рр. українські комуністи, передовсім боротьбисти та укапісти, продовжували вірити у створення окремої суто української політичної партії, яка б змогла доєднатися до III Інтернаціоналу. Продовжуючи боротьбу за вирішення національного питання, українські націонал-комуністи розпочали пошуки посад в Наркоматі освіти, оскільки відділи Наркомату освіти на місцях займалися питаннями культурного життя¹. Натомість російські комуністи, особливо ті, що перебували на керівних посадах в Україні, продовжували ставитись до української культури ворожо².

У своїх спогадах, боротьбист І. Майстренко згадує, що після вступу до КП(б)У його головним завданням стала боротьба за вирішення національного питання. Партієць запевнив, що всі боротьбисти мали таке завдання, і власне сам В. Ленін обіцяв підтримати це прагнення, саме тому боротьбисти отримали більшість посад в Наркоматі освіти. Тоді ж функціонер додав, що на

¹ Супруненко Н., Гамрецький Ю., Кондуфор Ю. та інші. История Украинской ССР: В 10 т. Т. 6: Великая Октябрьская социалистическая революция и гражданская война на Украине (1917–1920) // АН УССР. Институт истории. К.: Наукова думка, 1984. С. 596.

² Manning C. Ukraine under the Soviets. New York, 1953. P. 58.

місцях більшовики прагнули витиснути боротьбистів з керівних посад та ізолювати їх від важелів впливу на внутрішню політику¹.

У цей час одним з перших радянських функціонерів, хто заговорив про зміни в національній політиці був Й. Сталін. Ці зміни полягали в пристосуванні політичного фундаменту до місцевих національних культур так званих «окраїн», які б мали автономний статус та підпорядковувались центру, тобто Росії². Уже в 1923 р. було проголошено політику коренізації, яка мала стати запорукою українізації політичного апарату, піднесенню національної культури та освіти в УСРР. Втім, для більшовиків ця поступка означала можливість закріплення радянської влади в Україні, а місцеві комуністи розцінювали українізацію як можливість вирішення національного питання³. В історіографії усталеним є твердження, що більшовики використали політику українізації та подолання неписьменності з метою розширення можливостей та впливу пропаганди на людську свідомість та як спосіб конструювання нової радянської людини⁴. Не менш питомою є теза, що запровадження українізації є демонстрацією побоювань радянської влади у зв'язку з реакційністю та діями українського населення. Дослідники певні, що українізація мала стати головним важелем для збільшення економічної потужності УСРР, оскільки культура та економіка тісно пов'язані між собою⁵. Українізація політичного апарату була одним з найголовніших прагнень місцевої прокомуністичної еліти та найбільшим об'єктом для ігнорування радянською владою. Втім, процес формування нової партійної еліти все ж розпочався⁶.

¹ Майстренко І. Історія мого покоління: спогади учасника революційних подій в Україні. Едмонтон, 1985. С. 132.

² Сталин И. В. Політика Радянського Союзу з національного питання в Росії // Полное собрание сочинений в 18 томах. Т. 4. Москва: ОГИЗ; Государственное издательство политической литературы, 1947. С.140. URL: http://history.org.ua/LiberUA/StSobrSoch_1947/StSobrSoch_1947.pdf (дата звернення: 19.01.2023)

³ Мартін Т.. Імперія національного вирівнювання: нація та націоналізм у Радянському Союзі (1923-1939) / пер. з англ. Вакуленко С. Київ: Критика. 2013. С.107.

⁴ Бондарчук П. Профспілки УСРР й українізація освіти 1920-ті рр.// Етнічна історія народів Європи. 2000. Вип. 4. С.40.

⁵ Єфіменко Г., Якубова Л. Національні відносини в радянській Україні (1923-1938) // Національне питання в Україні ХХ ст. – поч. ХХІ ст. К.: Ніка-Центр. 2012. С.196.

⁶ Грицак Я. Нариси історії України: формування модерної української нації ХІХ-ХХ ст... С.170.

У 1920-х рр. найбільшим центром вжитку української мови було село, але культурними центрами залишались русифіковані міста. Модернізаційні процеси, урбанізація та індустріалізація стали ознаками міста як важеля прогресу, натомість села набули значення території, що опинилась на маргінесі. Люди масово переїздили в місто для пошуку кращого життя та можливостей, проте часто стикалися з упередженнями, пов'язаними з мовою. Теорія боротьби двох культур, запропонована Д. Лебідем, передбачала, що українська мова є селянською та маргінальною, а російська — прогресивною та “високою”¹. Ця теорія є показовим прикладом заперечення російськими більшовиками української національної культури як такої, що могла б існувати в модерній державі. Показово, що деякі рядянські історики називали її суто антимарксистською та шовіністичною, а підтримка “низької” та селянської української культури з метою її подальшої асиміляції з російською культурою — явищем шкідливим та великодержавницьким². Попри внутрішньопартійні дискусії та опір в середовищі більшовиків, українізація вже ж розпочалася. Адже одними із завдань українізації була стабілізація відносин «периферії» та «центру» у межах постійного внутрішнього втручання більшовиків до УСРР³. Попри те, що українські комуністи намагалися проводити дійсно інтернаціональну політику, головні завдання українізації все ж були провалені⁴.

За влучним твердженням дослідниці О. Палько, першочерговим завданням політики коренізації було подолання імперської спадщини у міському просторі та соціокультурному житті «прикордонних» республік завдяки популяризації місцевої мови у соціальній та культурній сфері, зокрема⁵. У перші роки українізація проходила надзвичайно низькими темпами. У 1923 році лише 800 з 11 500 тис. опитаних володіли українською

¹ Огієнко І. Історія української літературної мови. Київ: Наша культура і наука, 2004. С. 298-299.

² Бачинський П. Здійснення ленінської національної політики на Україні у відбудовний період (1921-1925 рр.) // Український історичний журнал. 1966. № 1. С.98.

³ Єфіменко Г., Якубова Л. Національні відносини в радянській Україні (1923-1938)...С.196.

⁴ Дзюба І. Українізація та її розгром // Інтернаціоналізм чи русифікація. Мюнхен. 1968.

⁵ Palko O. Reading in Ukrainian: the working class and mass literature in early Soviet Ukraine. Social History, Volume 44. P. 344.

мовою, до 1925 р. ситуація залишалася подібною. Лише з приходом Л. Кагановича українізація набула більш енергійного темпу, але лише з тієї причини, що він прагнув знайти підтримку серед українського населення у внутрішньопартійній боротьбі ВКП (б)¹.

Одну з провідних ролей в проведенні політики українізації відіграли й боротьбисти. Декілька років підряд посаду Наркомів освіти обіймали саме боротьбисти. Зокрема, у 1920 р. очільником Наркомату освіти УСРР був Г. Гринько, відомий як реформатор системи освіти². У своїх проектах реорганізації освіти Г. Гринько наголошував, що саме професійна освіта є найголовнішими джерелом збільшення кадрового потенціалу УСРР³. У той же час, радянською владою було вирішено запровадити обов'язкову початкову освіту як головного інструменту ліквідації неписьменності та формування нової радянської людини⁴.

Окрім Г. Гринька посаду Наркому освіти обіймали й інші боротьбисти — Г. Михайличенко та М. Панченко, О. Шумський. Останній в 1919 році запропонував розпочати українізацію освітнього процесу⁵. Він вважав, що в місцях скупчення національних меншин освітній процес варто проводити тією мовою, якою ці етнічні меншини володіють, але під контролем Наркомату освіти⁶. Партієць пояснював цей проект важливістю подолати наслідки імперської політики русифікації⁷. У 1924 році О. Шумський знову став очільником Наркомату освіти УСРР та займався процесом українізації

¹ Кульчицький С. Червоний виклик. Історія комунізму в Україні від його народження до загибелі. Книга 2. Київ: Темпора, 2013. С.90-91.

² Виговський М. Гринько Г. Ф.: доля наркома-реформатора // Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Вип. 1. Київ: НПУ імені М. П. Драгоманова, 2004. С. 245-246.

³ Гринько Г. Шумський О.: Статті. Промови. Документи / НАПН України, Педагогічний музей України. Київ : ПМУ, 2015. С. 127. URL: https://chtyvo.org.ua/authors/Hrynko_Hryhorii/Statti_Promovy_Dokumenty/ (дата звернення: 8.02.2023)

⁴ Петрунін І. З історії боротьби Компартії України за реалізацію Ленінського декрету про ліквідацію неписьменності // Український історичний журнал. Київ, 1970. Вип. 1. С. 50.

⁵ Проект декрету про сприяння розвитку культури українського народу, внесений Олександром Шумським від 2 серпня 1919 // Шаповал Ю. Життя, доля, невідомі документи: дослідження, архівні матеріали. Київ – Львів: Україна модерна, Укр. пропілеї, 2017. С. 546.

⁶ Шаповал Ю. О. Шумський. Життя, доля, невідомі документи: дослідження, архівні матеріали... С.74.

⁷ Пояснювальна записка до декрету про сприяння розвитку української культури, підготовлена Олександром Шумським. 9 серпня 1919 р. // Життя, доля, невідомі документи: дослідження, архівні матеріали. Київ – Львів: Україна модерна, Укр. пропілеї, 2017. С.559.

освітнього процесу, соціальним вихованням дітей. Наступного року він очолив комісію з українізації народної освіти, яка й займалася визначенням векторів національної політики¹. Функціонер запропонував низку положень, що були втілені в документах «Про шкільну мережу загального навчання», «Про будову шкільної мережі загального навчання в УСРР», та які збільшили результативність українізації освіти². Проблеми українізації освіти були відчутні: низьке фінансування, дефіцит кадрів, відсутність приміщень для навчання, боротьба з застарілою системою освіти, жахливий стан освіти на селі. Тож, черговим викликом стало покращення освітнього процесу на селі³. В. Затонський якось навів статистику щодо змін, які потягнула за собою політика українізації, зміни були показовими: «Коли взяти школи соцвиху, то на 1 січня 1925 року ми маємо з українською мовою 77,8%. Тепер трошки збільшилося — 79,4%, а руських — усього 6,5%, мішаних — 4,7%, решта — нацменшостей»⁴.

Окрім цього, О. Шумський брав участь й в українізації державного апарату. На роботу в державні установи відтепер приймали лише тих спеціалістів, які володіли українською мовою, або проходили спеціальні мовні курси. Показовим є те, що наразі збереглися листи керівництва підприємств з проханнями надати викладачів для мовних курсів та забезпечити робітництво підручниками з української мови⁵. Тобто, фактичних ресурсів для реалізації українізації в освітній сфері серед робітництва критично не вистачало.

Не можна уникнути такої сфери українізації як мовне реформування політичних структур УСРР, яке була розпочата в результаті того, що більша частина членів політичних структур були російськомовними функціонерами. Ці процеси розпочалися з введення положення про документообіг українською мовою, а згодом ця вимога стала основною для всього

¹ Шаповал Ю. О. Шумський. Життя, доля, невідомі документи: дослідження, архівні матеріали... С.124.

² Мушка О. Освітня діяльність керівників Наркомосу УСРР періоду 1919 р. по 1930 р. // Наукова конференція. Переяслав- Хмельницький. URL: <http://oldconf.neasmo.org.ua/node/138> (дата звернення: 12.02.2023)

³Гринько Г. Шумський О.: Статті. Промови. Документи... С. 148. URL: https://chtyvo.org.ua/authors/Hrynko_Hryhorii/Statti_Promovy_Dokumenty/ (дата звернення: 8.02.2023)

⁴ Затонський В. Національна проблема на Україні. Харків: Держ. вид-во України, 1927. С. 49.

⁵ Див. Шаповал Ю. О. Шумський. Життя, доля, невідомі документи: дослідження, архівні матеріали... С.119.

бюрократичного процесу¹. Вже у 1926 р. на шпальтах місцевої періодики були опубліковані перші результати українізації. Так, було зазначено, що більшість державних установ українізовано на 70-90%². Імовірно, українізація була б ще результативнішою якби не систематичне зниження фінансування Наркомату освіти³.

Дзеркально іншою була ситуація з українізацією політичного апарату та, власне, самої КП(б)У. Попри систематичні агітаційні заходи та фспроби українізації партійного апарату, результати були вкрай низькими⁴. За опитуванням 1924 р. стало відомо, що менше половини членів КП(б)У знали українську мову⁵. Показовим є епізод, що відбувся в 1919 р. на лекції О. Шумського, яка була присвячена презентації нової візії про місце радянської України у майбутній Всесвітній Федерації Радянських Республік. Тоді О. Шумський виголошував доповідь українською мовою, за що пізніше був розкритикований за націоналістичний ухил, а деякі партійці, наприклад, т. Шорічев, визнали, що нічого не зрозуміли, оскільки не знають української мови⁶.

На закритому засіданні КП(б)У в 1926 р. Д. Міхієнко, партієць РКП(б), зауважив, що О. Шумський відкрито заявляв, що в Україні панує комуніст-великорос, тому вимагав замінити партійний кістяк КП(б)У на українців⁷. За 3 роки ця цифра зросла лише на 7 %, але кількість українців в уряді зросла з 16% до 43 %⁸. Що стосується динаміки зміни національного складу КП(б)У, то за

¹ Грицак Я. Нариси історії України: формування модерної української нації XIX-XX ст... С.169.

² Газета «Шлях Жовтня». Українізація радянського апарату. № 14. 27. 12. 25. С. 2. URL: <https://libraria.ua/issues/1129/88497/?PageNumber=2&ArticleId=3305705&Search=українізація> (дата звернення: 13.02.2023)

³ Лист Я. Ряппо до О. Шумського Життя, доля, невідомі документи: дослідження, архівні матеріали. Київ – Львів: Україна модерна, Укр. пропілеї, 2017. С.498.

⁴ Хвильовий М. Тези ЦК КПУ про підсумки українізації // Твори у 5-ти томах. Т.5. 1926. URL: <http://litmisto.org.ua/?p=4306>

⁵ КП(б)У і українізація // Діло. Вип. 132. 1924. С. 1. URL: <https://libraria.ua/issues/192/22116/?PageNumber=1&ArticleId=821946&Search=українізація> (дата звернення: 12.03.2023)

⁶ Звіт про лекцію О. Шумського від 1919 р. // Шаповал Ю. Життя, доля, невідомі документи: дослідження, архівні матеріали. Київ – Львів: Україна модерна, Укр. пропілеї, 2017. С. 568.

⁷ Стенограма закритої частини пленуму ЦК КП(б)У від 6 червня 1926 р. // Шаповал Ю. Життя, доля, невідомі документи: дослідження, архівні матеріали. Київ – Львів: Україна модерна, Укр. пропілеї, 2017. С. 643.

⁸ Каппелер А. Мала історія України / пер. з нім. О. Блащук. Київ: «К.І.С.». 2007. С. 164.

її офіційними даними в 1924 р. українці в КП(б)У складалі всього 33%, в 1926 р. - 48%, а в 1927 р. - вже 51%¹, але попри ці успіхи, мовна українізація партії все ж була недостатня¹. До того ж попри збільшення національного елементу в КП(б)У кількість свідомих українців у партії була достатньо низькою². Показовими є наступні статистичні показники. Станом на 1926 р. майже 2 млн. українців визнавали російську своєю рідною мовою, натомість майже 200 тис. росіян вважали рідною українську мову. Часто це пояснюється соціальною мобільністю українського населення та міграцією російських робітників на українські території³.

Повертаючись до освітньої українізації варто згадати, що період 1923-1925 рр. виділяється виданням різноманітних декретів щодо завдань та методів українізації. Так, одним з найбільш важливих декретів цього періоду є так званий декрет «Про заходи в справі українізації шкільно-виховних та культурно-освітніх установах»⁴. Цим документом було затверджено, що процес ліквідації неписьменності буде йти нерозривно з українізацією для покращення результатів обох кампаній. Так, в спеціальних навчальних пунктах, де навчалось неписьменне населення лікнеп проводився українською мовою. Природно, що найбільше неписьмених проживало в селах, але вже в 1925 році ситуація змінилася.

Найбільш показовими були результати українізації в культурній сфері. Серед всіх політичних функціонерів найбільше значення для культурної революції 1920-х рр. мали боротьбисти. Після входження до Наркомату освіти, партійці змогли створити простір для формування нової постреволуційної культури. Окрім того, що боротьбисти очолили процес культурних трансформацій у м. Харків, вони стали частиною нового літературного

¹ Гірчак Є. На два фронти в боротьбі проти націоналізму: збірник статей 1926-1931 р.р. Харків: Пролетар, 1932. С. 263.

² Даниленко В., Верменич Я., Бондарчук П. "Українізація" 1920-30-х років: передумови, здобутки, уроки : [кол. монографія] / НАН України, Ін-т історії України. Київ: [Ін-т історії України НАН України], 2003. С. 59.

³ Борисов В.Л. Українізація та розвиток загальноосвітньої школи в 1921-1932 рр. // Український історичний журнал. 1999. Вип. 2. С. 11.

⁴ Мартін Т. Імперія національного вирівнювання: нація та націоналізм у Радянському Союзі (1923-1939)... С. 126.

покоління 1920-х рр. (В. Елан-Блакитний, М. Йогансен, М. Яловий, О. Мізерницький, С. Пилипенко, В. Коряк та інші). Важливо наголосити, що саме боротьбисти, особливо В. Елан-Блакитний, відігравали роль своєрідних «продюсерів» молодій інтелектуальній еліті. Колишні партійці допомагали молодим літераторам розпочати свою кар'єру як учасників різноманітних письменницьких угруповань, посадовців у Наркомосі, членів редакцій літературних журналів тощо. На початку 1920-х боротьбисти створили дві літорганізації: «Гарт» та «Плуг», де перша консолідувала робітничий клас, а друга — селян. Пізніше, на основі «Гарту», М. Хвильовий створив «ВАПЛІТЕ»¹. Важливо зауважити, що «ВАПЛІТЕ» було осередком найталановитіших письменників, куди приймали лише обраних. Серед таких і досьогодні маловідомий В. Вражливий, який також був і членом «Плугу». Окрім письменницького таланту, В. Вражливого виділяло й його ставлення до так званих радянських письменників-конформістів. Під час створення Спілки радянських письменників України в будинку літераторів імені В. Блакитного, В. Вражливий, ведучи розмову про М. Бажана сказав: «А Колька — то наш. Вийвилось, що не «наш»...»².

Не менш важливим стало утворення нового українського театру «Березіль». За влучним висловом М. Фавлера, тетральні продукти «Березоля» є цілком унікальними для культури «наших 20-х», оскільки з одного боку, повністю український продукт залишається невід'ємною частиною радянської культури та ширше — східноєвропейської культури³. Дослідники певні, що поява такого експериментального театру стала запорукою консолідації та колаборації художників, музикантів, письменників та, власне, театральних діячів⁴.

¹ Попович М. Нарис історії культури України. Київ. 1998. С. 589-590.

² Майстренко І. Спогади про Василя Вражливого // Нові дні, 1973. С.19.

³ Мейгїл Фавлер. Від «Березоля» до «ПрикВО»: нові підходи в дослідженні українського радянського театру // Радянське «я» і радянське «ми» між ідеологією і реальністю / Заг. ред. Наталії Шліхти, упор. Тетяни Бородіної. Київ: ДУХ І ЛІТЕРА, 2024. С. 131.

⁴ Куц О. Українізація як каталізатор духовного життя українського суспільства 1920-1930-х років / Наукові записки Інституту політичних та етнонаціональних досліджень імені І. Ф. Кураса НАН України. 2006. Вип.32. С. 222-232.

Можемо констатувати, що результати українізації тяжіють до неоднозначних висновків. Провал українізації в політичній сфері тісно переплітається з успіхами культурних трансформацій та освітньої українізації. Такі суперечливі результати обумовлені перш за все тим, що успішна політична українізація означала б перемогу українського національного руху. Натомість більшовики прагнули ізолювати українських партійців від радянського будівництва та зберегти статус УСРР як об'єкта російського імперіалізму.

Попри все, у 1920-х українські націонал-комуністи змогли отримати важелі впливу на окремі сфери внутрішньої політики УСРР та стати акторами формування нової постреволюційної культури. Важливо наголосити, що творчі імпульси, до яких призвела національна політика боротьбистів, досі мають вплив на соціокультурне життя України. Як результат українізації ми маємо безліч перекладів класичної західноєвропейської та античної літератури, якісні мовознавчі та літературознавчі розвідки та й, власне, досвід існування нового революційного українського мистецтва — самостійного та дистанційованого від російського.

ВИСНОВКИ

Формування українського націонал-комунізму як політичної доктрини відбувалося в кілька етапів. Варто почати з того, що марксизм охопив політико-інтелектуальний простір України задовго до Жовтневого перевороту та Української революції. Перші соціалістичні настрої в академічній площині демонстрували М. Зібер та С. Подолинський, а вже пізніше, наприкінці «довгого ХІХ ст.», соціалізм почали використовувати в політичному колі української інтелігенції як інструмент визволення та модернізації українських земель. Тоді ж зародився й так званий «народницький соціалізм» М. Драгоманова, який довгий час був основною ідеологічною візією українських есерів та боротьбистів.

Уже в часи Української революції 1917-1921 рр. марксизм був використаний як протиставлення тій квазіідеології, яку пропонували російські більшовики. Власне, сам український націонал-комунізм «винайшли» місцеві більшовики, які були незгодні з офіційною лінією партії, В. Шахрай та С. Мазлах. У 1919 році, перебуваючи на еміграції, функціонери видали політичний маніфест «До хвилі: Що діється на Україні та з Україною», у якому засудили російських більшовиків та В. Леніна за втручання в національну та економічну сферу України. Магістральною лінією тексту стала візія про колонізаторську політику російського уряду щодо українських територій, яка стала початком формування антиколоніального дискурсу у шатах «марксизму». Орієнтуючись на вчення К. Маркса, В. Шахрай та С. Мазлах запропонували власний проект української державності, яка б формувалася навколо марксової доктрини, але включала в себе національне та економічне визволення України, а також дистанціювання від впливу російських більшовиків.

Текст «До хвилі...» став справжнім ідеологічним джерелом для формування українського націонал-комунізму, який пізніше використали й О. Шумський з боротьбистами, А. Річицький та укапісти, та, власне,

М. Скрипник. Радянське будівництво залишалось ключовою метою українських комуністів, але так само як й інші політичні сили, вони прагнули перетворити Україну на модерну та самостійну державу, щоправда, у складі Всесвітньої федерації радянських республік. Тобто фактично це мова йшла про аналог Європейського Союзу, але замість демократії, там мали б домінувати комуністичні принципи. Втім, сьогодні ми ретроспективно бачимо, що комунізм був дискредитований, а союз та спроби співпраці українських функціонерів з більшовиками закінчились «окупацією» українських земель. Хоча дистанціювання та розрив зв'язків з Росією були основними завданнями українських комуністів.

У 1917 році одними з найбільш потужних та впливових політичних партій на території Наддніпрянської України залишались Українська партія соціалістів революціонерів та Українська соціал-демократична робітнича партія. Виходячи з їх назв не важко зрозуміти, що перша партія здебільшого займалась організацією селянства, а друга — робітництва. Уже в 1918 році обидві партії пережили ідеологічну трансформацію та врешті розкол на 2 крила, де ліві виступили за підтримку радянського будівництва. Ліві з УПСР оформились в окрему політичну силу як боротьбисти, а ліві з УСДРП як укапісти. Обидві партії прагнули створити незалежну та самостійну радянську Україну у межах Всесвітньої федерації радянських республік. Мова йшла про національне та економічне визволення, військову самостійність, політичну емансипацію та входження до III Інтернаціоналу. Важливим вектором для обох партій стала співпраця з національними меншинами на території УСРР. Особливо тут вирізнялись боротьбисти, які вели тісну комунікацію з Єврейською комуністичною партією «Поалей Ціон» щодо культурного та політичного життя УСРР. Міжпартійна співпраця полягала у проведенні спеціальних лекцій, зібрань, виступів як елементів усної агітації, залученню єврейської інтелігенції до розбудови освітнього процесу для етнічних меншин. Зокрема, О. Шумський, на посаді Наркома освіти, запрошував єврейських письменників на посаду вчителів у місцеві єврейські школи. Окрім цього, у

межах партії боротьбистів було сформовано грузинський осередок на території УСРР, партійці якого просили дозволу на самостійну організаційну діяльність. Цю тісну співпрацю підтверджують листування українських та грузинських боротьбистів, які зберігаються в Центральному державному архіві громадських організацій.

Важливим та недослідженим сюжетом діяльності українських націонал-комуністів залишається їхня політична «ескалація» на територію Кубані, вважаючи ці території «окупованими» більшовиками. Так, в 1920-х рр. на цій території було сформовано окремий осередок Української комуністичної партії, який вів активну дипломатичну боротьбу проти впливу російських більшовиків на місцях. Щоправда, популярність УКП на Кубані залишалась низькою. У результаті аналізу партійної документації, було визначено, що національне питання на території Кубані поставало не тільки гостро, але й специфічно. Показовим епізодом є контакти укапістів з місцевим населенням, яке хоч і говорило українською, вважало цю мову «хахлацкою», а українців — буржуазним націоналістами, попри те, що самі були українського походження. Втім, були й епізоди включення місцевого населення до політичного життя УКП.

Амбітні ідеологічні орієнтири та політичні прагнення українських націонал-комуністів викликають інтерес до акторів та реалізаторів цих процесів. Дослідження історії українського націонал-комунізму «знизу» є необхідним завданням для розуміння того ким були ці люди та чому вони вирішили стати на цей шлях. У межах роботи відбулась спроба конструювання соціального портрету українського націонал-комуніста. Аналіз анкет дозволяє констатувати, що до радянського будівництва долучались молоді чоловіки, рідше жінки, які прагнули реалізувати себе як будівників нової «ідеальної» реальності. Класова диференціація партійців залежала від тої партії куди вони вступали. Тобто, до УКП (боротьбистів) як партії з есерівським корінням долучалося здебільшого селянство, яке бачило вирішення земельного питання лише у встановленні радянської влади, але такої, яку представляли

боротьбисти. Відповідно, до УКП долучалося здебільшого робітництво та інтелігенція, яка прагнула радянського будівництва з урахуванням національної специфіки. Варто зауважити, що більшість партійців вже мали певне політичне минуле як учасники Української революції або агітатори та організатори радянської влади на місцях. Важливим є те, що до партій долучалися й колишні більшовики, які були розчаровані в офіційній лінії КП(б)У. Всередині партії функціонери хотіли займатися видавничою справою, організаторською та агітаторською діяльністю, бути залученими до політичного та культурного життя УСРР.

Загалом, вплив націонал-комуністів на культурне життя УСРР є одним з найбільших. Оскільки, в 1920-х рр. вони отримали більшість посад в Наркоматі освіти, який займався розвитком культурної та освітньої сфери. За підтримки боротьбистів відбулося створення нової постреволуційної культури, здебільшого в письменництві та літературознавчих студіях. Багато вихідців з боротьбистів стали частиною нового літературного та мистецького життя УСРР, особливо м. Харкова. Більшість відомих сьогодні письменників 1920-х рр. були або боротьбистами, або тісно контактували з ними, як, наприклад, М. Семенко. Окрім цього, боротьбисти мали першість й в кіномистецтві, наприклад, О. Довженко відомий письменник та режисер теж був вихідцем з партії. Найголовніше в цій справі не тільки дослідити культуру «наших 20-х», але й визнати її значення для сучасного соціокультурного життя УСРР, провести рецепцію цієї спадщини.

ДОДАТКИ

Додаток 1. Анкети членів Білоцерківської організації УКП (б)

ЦДАГО. Ф.43. Оп.1. Спр.34

ПІП	Вік	Національність	Звідки родом	Підприємство/установа	Освіта, фах	Класова приналежність
Авраменко Степан Іванович	17	українець	с. Шкарівка, Білоцерківського повіту	Помічник секретаря судді	4 класи гімназії	Батьки - неосвічені середняки
Араменко Володимир	21	українець	Полтава	-	3 курси школи, учитель	-
Бабенко Андрій	27	українець	с. Черкас Білоцерківського повіту	-	2 класова народна школа	Селяни неписьменні
Бондаренко Опанас Іванович	23	українець	с. Прушок, Васильківського повіту на Київщині	-	Учень Бобринської школи садівництва	Бідні селяни, неосвічені
Бондаренко Петро Іванович	27	українець	с. Прушок, Васильківського повіту на Київщині	-	Учень Бобринської школи садівництва	Бідні селяни, неосвічені
Бровченко Йосип Микитович	22	українець	Білоцерківщина	Юстиція	Нижча	Чорнороби
Бровченко Павло	20	українець	с. Трушки Білоцерківського повіту	-	2 класи школи	Бідні селяни
Ведмідь Василь Іванович	19	українець	Білоцерківщина	-	2 класи школи	Бідні селяни, неписьменні
Говжиленко Адам Онопрійович	21	українець	Білоцерківщина	Канторщик залізниці	2 класи школи, секретар	Селянин, бідняк, однокласова освіта
Гордацький Олександр Маркович	27	українець	Біла Церква	-	2 класи школи	Слюсар
Григорій	25	українець	м. Озірна, Білоцерківський повіт	-	Слюсар, домашня освіта	Бідне селянство
Григоренко Іван Тихонович	27	українець	Біла Церква	Хлібороб	Училище-семінарія	Хлібороби-неграмотні
Грищенко Іван Тарасович	31	українець	Білоцерківський повіт		Вчитель	Селяни

Дабінка Йосиф Петрович		українець	Білоцерківський повіт	-	Сільська школа	Бідні селяни
Дишлюк Грицько Трохимів		українець	Білоцерківський повіт	-	2 класи церковної школи	Середня освіта
Кириленко Дем'ян Прокопович	27	українець	с. Озірна, Білоцерківського повіту		Домашня, дорожний майстер	Бідняки
Коржунов Грицько Іванович	23	українець	Біла Церква	Вчитель с. Черкас	Скінчив педагогічні курси	Робітники, неграмотні
Лукіянець Лука Григорович	29	українець	Білоцерківський повіт	-	Вчитель	Бідні селяни, неосвічені
Луценко Кирило Трохимович	20	українець		-	2 класова школа	Середняки
Лява Осип		українець	Білоцерківський повіт	-	2 класова школа з домашнього саморозвитку	Бідняки
Мельник Олекса	29	українець	Білоцерківський повіт		Вчитель	Селянський пролетаріат, без освіти
Михайленко Микита Сидорович	28	українець	Білоцерківщина	-	Скінчив 1 клас і займався самоосвітою	Бідні селяни
Мусієнко Тихон Олексів	19	українець	с. Попілявка, Острівська волость	-	Грамотний	Бідні селяни
Невідомий партієць	22	українець	с. Кишенці, Київщина	-	6 класів гімназії	Пролетарі, неграмотні

Новокацький Кирило Родіонович	19 українець	Білоцерківський повіт	-	Гімназія	Селяни
Ноженко Сергій	20 українець	с. Кранечи	Тисар	4 класи гімназії	Бідні селяни, неосвічені
Осіпов Сергій Якович	29 росіянин	Москва	Білоцерківська земська лікарня	Московська військова фельдшерська школа	
Плископов Микола Іванович	37 українець	Чернігівська губернія, м. Ніжин	-	Учитель	Пролетарі, нижча освіта
Стеценко Потап Сергійович	29 українець	Звенигородщина		Агроном-студент	Середняки, селяни
Царенко Василь Петрович	0 українець	Білоцерківщина	Канцелярія	2 класи школи	Селянська біднота, неписьменні
Чаплінський Олександр	29 українець	Канівський повіт	-	Агроном	-

ПІП	Роль в організації	З якого часу в партії	До яких партій належав	Чи виходив з партії	В чому полягала робота в УКП(б)	В яких виступах партії приймав участь	Роль в Українській революції	Чи переслідувався
Авраменко Степан Іванович	-	-	-	-	-	-	Працював у Шкарівському кооперативі	-
Араменко Володимир	Член редакційної колегії газети	до КП(б)У з часів Гетьманщини	-	-	-	-	Член Президії Всеукраїнського Профсоюзу	Переслідувався денікінцями
Бабенко Андрій	-	-	-	-	-	-	-	-
Бондаренко Опанас Іванович	-	-	-	-	-	В повстанні проти Денікіна в жовтні на Білоцерківщині	За радянської влади був організатором комітетів бідноти, був на інженерних командних курсах	Переслідувався денікінцями за повстання
Бондаренко Петро Іванович	Рядовий член	з 3 січня 1920	з 1919 р. співробітник більшовиків	-	-	В повстанні проти Петлюри та Денікіна	До 1919 був у полоні	Переслідувався денікінцями за повстання
Бровченко Йосип Микитович	Рядовий член	6 травня 1919	-	-	Організація радянської влади на місцях	-	-	-
Бровченко Павло	-	-	-	-	-	В повстанні проти Денікіна	-	Переслідувався денікінцями за повстання
Ведмідь Василь Іванович	Рядовий член	6 липня 1919	-	-	Організаційна робота	-	-	Переслідувався денікінцями та Петлюрою
Говжиленко Адам Онопрійович	-	-	-	-	-	-	Приймав участь у повстанні проти Гетьмана, секретар Черкаського комревкома	Переслідувався урядом Гетьманат та Денікіна
Гордацький Олександр Маркович	Співчуваючий	1919	УПСР	-	-	-	Працював секретарем в одному з відділів партії	-

Грещль-Гірчадий Яків Давидович	Співчуваючий	Червень 1919	-	-	Виступ проти денікінців в Квасівському повіті	-	Інструктор, організатор радянської влади	Переслідувався денікінцями за повстання
Гриша	-	-	До партії максималістів	Вийшов, бо пішов у ЧА	-	У 1918 році	Брав участь в революції, член місцевого профсоюзу	Так
Грігоренко Іван Тихонович	Вступає у партію	3 лютого 1919 співчуваючий партії "незалежників"	-	-	Співчуваючий партії	Не приймав	Був в армії Петлюри до 19 травня 1919 р., підіймав повстання проти Гетьмана	Ні
Гріщенко Іван Тарасович	Рядовий член	з травня 1919	УПСР з 1917	не виходив	Організовував радянську владу, був призначений партією на відповідну посаду	Підіймав повстання	Призначений партією на відповідну посаду	Від Петлюри за агітаційну роботу, від Денікіна за повстання та як
Дабінка Йосиф Петрович	Співчуваючий	-	До партії комуністів-більшовиків, з травня 1919	-	-	Приймав участь у повстанні проти Денікіна в Білоцерківському повіті	Був в москалях	Переслідувався урядом Гетьманат та Денікіна
Дишлюк Грицько Трохимів	Співчуваючий	грудень 1919	-	-	-	-	Організація бідного селянства, агітація	Переслідувався урядом Гетьманат
Кириленко Дем'ян Прокопович	Участі не брав	-	-	-	-	-	Брав участь у повстанні проти Гетьмана	
Коржунов Грицько Іванович	Голова Черкаської волості	-	Був співчуваючим УПСР, організатором 12 армії в 1919	-	-	-	Організував учительську спілку в Черкаській волості	Був арештований Денікінцями
Лукіянець Лука Григорович	Рядовий член	з 26 травня 1919	-	-	Інструктор	-	Член Виконавчого комітету	Був заарештований урядом Гетьмана

Лява Осип	Член Наркому	1 травня 1919	-	-	Організатор, агітатор	Приймав активну участь в організації більшовицьких загонів	-	Переслідувався урядом Денікіна з комунізм та спрот реакції
Мельник Олекса	Рядовий член партії	30 травня	Член УПСР	-	Працює в радянських установах партії, організатор	У підпіллі проти Денікіні на Білоцерківщині	У 1918 році був завідувачим відділу народного господарства і членом колегії від освіти	Переслідувався урядом Гетьмана Денікіна
Михайленко Микита Сидорович	Член парткому	з травня 1919	Член партії соціалістів-революціонерів з 1915 року	-	Член повітового виконкому	Приймав участь в повстанні проти Денікіна	У 1918 році був членом земельної управи	Переслідувався урядом Гетьмана Денікіна
Мусієнко Тихон Олексович	Співчуваючий		-	-	Готував повстання проти Денікіна	В повстанні в грудні проти Денікіна		Переслідувався урядом Денікіна
Новокацький Кирило Родіонович	Рядовий член, співчуваючий	травень 1919	-	-	Організатор	На Білоцерківському повіті	-	-
Ноженко Сергій	Інструктор	3 травня 1919	-	-	Організатор	-	Організовува комуні-ячейки	-
Осіпов Сергій Якович	Співчуваючий	-	-	-	-	-	Член повстання	-
Плископов Микола Іванович	Співчуваючий партії комуністів-боротьбистів	3 травня 1919	УСДРП з 1903 по 1906	-	Вів підготовчу роботу в 1918 році по селам до Другого повітового селянського з'їзду	-	В професійному вчительському відділі, був рахівником	Був заарештовани денікінцями

Плископов Микола Іванович	Співчуваючий партії комуністів-боротьбистів	3 травня 1919	УСДРП з 1903 по 1906	-	Вів підготовчу роботу в 1918 році по селам до Другого повітового селянського з'їзду	-	В професійному вчительському відділі, був рахівником	Був заарештований денікінцями
Стеценко Потап Сергійович	Член Паркому	з січня 1919	До УПСР, потім вступив до комуністів-боротьбистів	-	Організаторська та лекційна робота, докладчик	У виступах проти Денікіна	Проводив диференціацію селянським членами повітового ревкому завідувачам земельного	Учаси Скоропадського, Петлюри та Винниченка за
Царенко Василь Петрович	Співробітник	серпень 1919	-	-	Готував повстання проти Гетьмана, а потім Денікіна	Підняв повстання в грудні 1919	Секретар виконкому	Під час Гетьманату заарештований за письмову агітацію
Чаплінський Олександр	-	-	До УПСР в Києві з 1917	-	-	У повстанні проти Денікіна	У радянських установах	Переслідувався Гетьманським та Денікінським урядом

ПІП ▾	Чи мав особливі доручення від партії ▾	Чим міг бути корисним ▾	Чи працював як представник партії в установах ▾	Яку мову знає ▾
Авраменко Степан Іванович	-	-	-	-
Араменко Володимир	Працював у Центральному партійному боротьбистському видавництві	Фахівець з літературного питання	Член редакційної колегії від Наркому Вісник білоцерківського ревкому	польська, німецька, французька, російська
Бабенко Андрій	-	-	-	-
Бонадренко Петро Іванович	-	-	-	німецьку
Бондаренко Опанас Іванович	-	-	-	-
Бровченко Йосип Микитович	-	-	працював	російську
Бровченко Павло	-	-	-	-
Ведмідь Василь Іванович	-	-	-	російську
Говжиленко Адам Онопрійович	Доручення: організувати повстання проти Денікіна	-	Секретар сільського комітету бідноти	-
Гордацький Олександр Маркович	-	-	-	-
Грещль-Гірчадий Яків Давидович	Тримав зв'язок з бооротьбистами під час Гетьманщини	Міг би займатися видавничою справою	-	французька, німецька, російська
Гриша	-	-	-	-
Грігоренко Іван Тихонович	Не мав	Міг би бути докладчиком, займатися видавничою справою	-	польську, трохи німецьку
Гріщенко Іван Тарасович	Від Білоцерківського центрального паркому комуністів-більшовиків та коміністів-боротьбистів	Організовувати владу	Організатором влади на місцях	польську
Дабінка Йосиф Петрович	Мав від партії більшовиків	Міг бути докладчиком, організатором	Працював в партії більшовиків-комуністів	російську

Дишлюк Грицько Трохимів	Від Всеукраїнського військового комітету	Міг бути інструктором з організації війська	-	-
Кириленко Дем'ян Прокопович	-	Міг бути фахівцем з земельного питання, організатором	-	російську, руминську, польську
Коржунов Грицько Іванович	-	-	-	-
Лукіянець Лука Григорович	-	-	Член повітового комітету	-
Луценко Кирило Трохимович	-	-	Працював в партійному ревкомі	-
Лява Осип	Від губкому	Міг бути фахівцем з продовольчого питання, організатор	-	польську
Мельник Олекса	Мав від Всеукраїнського комітету по справі повстання	Фаховий по всім питанням	Працював у повітовому наркомі	російську, польську
Михайленко Микита Сидорович	Мав від ЦК партії по організації повстання	-	-	-
Мусієнко Тихон Олексів	-	-	-	російська
Новокацький Кирило Родіонович	-	-	-	-
Ноженко Сергій	-	-	-	російська
Осіпов Сергій Якович	-	-	-	-
Плископов Микола Іванович	Переховував партійні документи в часи Денінщини	-	-	російська
Стеценко Потап Сергійович	Був помічником губернського емісара за часів Денікіна	Фахівець з земельного питання	Член партвиконкому	-
Царенко Василь Петрович	Мав від Білоцерківської організації повстання	-	-	російська

Додаток 2. Анкети Житомирської організації УКП (б)

ЦДАГО. Ф.43.Оп.1.Спр.77

ПІП	Вік	Національність	Звідки родом	Освіта, фах	Класова приналежність
Бурменко Марія	22	українка	Волинь, Луцький повіт, м. Володимирець	лікарка, помічниця	Пролетарі
Горецький Семен Филипович	24	українець	Харківщина, Лебединський повіт	Агроном	Селяни
Колос Борис Данилович	23	українець	Харківщина, м. Красний Кут	Вчитель	Селяни
Лабунець Грицько	26	українець	Волинська губернія	Нижча освіта	Селяни
Невідомий	43	українець	Радомишль	Слюсар	
Несвяченний Грицько	30	українець	Київщина	Помічник лікаря	Селяни, хлібороби, напівграмотні
Пацюк Петро	23	українець	Житомирський повіт	Гімназія	Селяни
Сирота Марко	28	українець	Чернігівщина, с. Миколаївка	Середня	Селяни
Ткаченко Алексій Хведорович	20	православний українець	Чернігівщина	2 класи школи	Селяни
Яким Якимчук	32	українець	с. Коровинець, Житомирщина	Мало грамотний	Селяни
Якимчук Яким	31	українець	с. Коровинець, Житомирщина	Грамотний, хлібороб	Селяни

ПІП	До якої парторганізації	Роль в організації	Дата вступу до партії	До яких партійних груп належав	Чи не виходив з партії	Робота в партіях	В яких виступах брав участь	Чи підпадав переслідуванням
Бурменко Марія	Житомирської міської	Член комітету	вересень 1919					
Горецький Семен Филипович	Житомирської міської	Рядовий член	від початку	УПСР				Ні
Колос Борис Данилович	Житомирської міської	Член комітету	від початку	УСД		Активний член	Під час Гетьманщини на Харківщині	Від Гетьманського уряду
Лабунець Грицько	до Коровинецької	Рядовий член	з часів повстання проти Гетьмана				Брав участь у повстанні проти Гетьмана	Був заарештований урядом Гетьмана
Невідомий	Житомирської міської	Член комітету	від початку	УПСР (б)		Активний член		
Несвяченний Грицько	Київської	Рядовий член	3 липня 1919	УПСР	Після розпуску партії до липня 1919	Був повітовим та військовим комісаром	Брав участь у повстанні проти Гетьмана	Був заарештований урядом Гетьмана
Пацок Петро	Житомирської міської	Партійна праця		співпраця з соціалістами-революціонерами		Був посланий по мобілізації в КП(б)У		Від Гетьманського уряду
Сирота Марко	Житомирської міської	Член губкому	з самого початку	УПСР		Організація селянства та робітництва	Мав	Від Гетьманського уряду
Ткаченко Алексій Хведорович	до Коровинецької	Рядовий член	з часів повстання проти Гетьмана	УПСР				Від Гетьманського уряду
Яким Якимчук	Житомирської міської	Рядовий член	7 грудня 1919	ніякої		Організація партизанських отрядів	Повстання проти Гетьмана в м. Ніжин	
Якимчук Яким	до Коровинецької	Рядовий	з часів повстання проти Гетьмана	УПСР			Проти Петлюри під Чудновим	Від Гетьманського уряду

ПП	Чим мав доручення від партій	Чи приймав участь в бойовій організації	Яку роль грав під час революції	Чи є фахівцем з програмних питань	Чи був представником від організації	Чи працював в громадських уста
Бурменко Марія						
Горецький Семен Филипович						
Колос Борис Данилович		Був бойовим емісаром на Харківщині	Організовував бойові лави		Був на з'їздах повітових, губернських та Всеукраїнських	
Лабунець Грицько		Командир Батальйону, що виступав проти Петлюри				
Невідомий			Був командирований до Катеринославу для партійної роботи	Слісар		
Несвяченний Грицько						
Пацюк Петро		Організатор повстання				
Сирота Марко			Організація повстання			Був обраний в білоцерківський виконком, але не виконував нія обов'язків
Ткаченко Алексій Хведорович		Приймав участь у виступах проти Гетьмана		Лектор		
Яким Якимчук						
Якимчук Яким		В партизанському отряді				

Додаток 3. Анкети Прилуцької організації УКП (б)

ЦДАГО. Ф.43.Оп.1.Спр.77

ПІП	Вік	Національність	Звідки родом	Підприємство/установа	Освіта, фах	Класова приналежність
Андрієнко Андрій Петрович	21	українець	Прилуки, Полтавщина		Учень 7-класу комерційної школи	Селяни, неосвічені
Безталаний Марко Іванович	18	українець	Полтавщина		2-класова школа	Селяни
Вдовиченко Степан Антонович	20	українець	Прилуки, Полтавщина		Педагогічний інститут в Полтаві	Протетарі, козацьке походження
Величко Кость Павлович	26	українець	Пирятинський повіт	Спілка споживачів	Домашня	Селяни, неграмотні
Згода Пилип Маркович	37	українець	Прилуцький повіт, с. Товкачівка		Початкова школа	Бідні селяни, грамотні
Квач Антон Михайлович	25	українець	Прилуцький повіт		Середня, будівнича	Бідняки
Колесниченко Андрій	25	українець	м.Зіньків на Полтавщині		Нижча освіта	Пролетарі
Лозовий Андрій Дмитрович	60	українець	Прилуцький повіт		Початкова школа	
Мизаченко Іван Андрійович	35	українець	Катеринославська губернія		Реміснича школа	Селяни
Онищенко Василь Минович	27	українець	Мільки на Полтавщині	Учитель		Бідне селянство
Соловей Іван Прокопович	22	українець	Полтавщина		Вища початкова школа, педагогічні курси, учитель	Бідне селянство
Хуторний Василь Кузьмич	22	українець	м.Прилуки		Середня	Пролетарі

ПІП	Роль в організації тепер	З якого часу в партії	До яких партій належав	Чи виходив з партії	В чому полягала робота в УКП(б)	В яких виступах партії приймав участь	Роль в Українській революції	Чи переслідувався
Андрієнко Андрій Петрович	Член партії	12 грудня 1919	До груп РКП(б)	ні	Агітаційна та організаторська робота на селах			Переслідувався Гетьманом за більшовизм
Безталаний Марко Іванович	Рядовий член	1 липня 1919		ні	Агітаційна та організаторська робота на селах			
Вдовиченко Степан Антонович	Голова Райкому Прилук	3 травня 1919	до УПСР з 1917 року до середини 1918 року	ні	В організації груп боротьбистів, агітація на селах під час повстання отамана Григор'єва на місцях та в газеті	У боротьбі з отаманом Григор'євим на Полтавщині	Організатор Полтавського Студкомкому, Голова Ради Комісарів Випускних шкіл	Ховався від Денікіна, був у підпілі
Величко Кость Павлович	Рядовий член	3 грудня 1919	до УПСР з квітня 1917 року до розпуску партії	ні	В організації, агітації, виступу на мітингах, участь в газеті		Член Спілки кооперативу робітників, службовий фахівець "Спілки", потім член правління	Був заарештований під час Жовтневого перевороту в 1917 році у Києві
Згода Пилип Маркович	Інструктор	20 грудня 1919	РСДРП з 1905 р.	ні	Організація гуртків у волостях та на селі	На організаційних зборах в с. Товкачівка в січні 1920	Підпільний організатор партійної структури проти контрреволюції членами повітової ради	
Квач Антон Михайлович	Рядовий член	3 грудня 1919	До УПСР з 1917 п	ні	Агітаційна та організаторська робота на селах	У повстанні проти Денікіна	Був у повітовому Виконкомі у відділі освіти	Переслідувався Гетьманським урядом
Колесниченко Андрій	Рядовий член	З початку утворення партії	З початку революції належав до партії російських есерів, з квітня 1919 до лівого крила УПСР		Інструктор по організаційним справам	Проти Гайдацького полку в Полтаві, проти Гетьманату, проти Григор'єва, проти Денікіна		Переслідувався урядом Денікіна
Лозовий Андрій Дмитрович	Рядовий член	25 січня 1920	СДРП з 1905 року				Член волоського виконкому, голова волоського районного кооперативу	При Гетьманському уряді за відмову у зборах контрибуції

Лозовий Андрій Дмитрович	Рядовий член	25 січня 1920	СДРП з 1905 року				Член волоського виконкому, голова волоського районного кооперативу	При Гетьманському уряді за відмову у зборах контрибуції
Мизаченко Іван Андрійович	Рядовий член	з січня 1920	З 1905 до 1914 р. до російських есдеків		Як рядовий член			До революції за повстання Чорноморського флоту, висланий в Сибір
Онищенко Василь Минович	Організаційна структура на селі	з грудня 1919	До УСДП з 1919 до 1918				Піднімав повстання проти Гетьманського уряду на Полтавщині	Ховався від денікінців та уряду Гетьмана
Соловей Іван Прокопович	Член комітети	3 липня 1919	УПСР з травня 1917		Організаційна праця, підпільна праця	Повстання проти Петлюри в 1919		Був заарештований
Хуторний Василь Кузьмич	Секретар Райкому	В партії з травня 1919, до цього був в УПСР			В організації гуртків			

ПІП	Чи мав особливі доручення від партійних комітетів	Чим міг бути корисним	Чи обирався представником від організації на партійні з'їзди	Чи працював як представник партії в	Яку мову знає
Андрієнко Андрій Петрович		Фахівець з робітничого питання, видавець			Російська, німецька, французька
Безталаний Марко Іванович		Міг би бути організатором партійних гуртків			
Вдовиченко Степан Антонович	Мав від Полтавського міськкому	Фахівець з питання освіти, робітництва. Міг бути лектором, видавцем	Організатор Полтавського Студкомкому, Голова Ради Комісарів Випускних шкіл		Російську
Величко Кость Павлович		Організатор, агітатор, учасник партійних гуртків			
Згода Пилип Маркович	Як інструктор від партії боротьбистів	Як інструктор, видавець			російську
Квач Антон Михайлович		Фахівець із земельного питання			
Колесниченко Андрій	Від Губкому	Видавець			російську
Мизаченко Іван Андрійович					
Онищенко Василь Минович		Фахівець з освітнього питання			німецька, російська
Соловей Іван Прокопович	Від інструктора ЦК по підпільній праці	Організатор видавництва	Член повітового ревкому		

Додаток 4. Анкети Єлисаветської організації УКП (б)

ЦДАГО. Ф.43.Оп.1.Спр.104

ПІП	Вік	Національність	Звідки родом	Підприємство/установа	Освіта, фах	Класова приналежність
Дідів Захар	27	українець	Єлисаветський повіт, Херсонська губернія		Середня, агроном	Робітники
Бабій Зіна	26	українка	Єлисаветський повіт, Херсонська губернія		Середня шкільна, рахівниця	Селяни
Бабій Олекса		українець	Єлисаветський повіт, Херсонська губернія		Середня, спеціальна вчительська	Напівпролетарі, селяни
Бузинський Дмитро Прокопович	30	українець	с.Грузьке	Служба	Писар, вища освіта	
Буріно Микита Васильович	34	українець	Лелеківська волость, Єлисаветський повіт, Херсонська губернія		Хлібороб, самоосвіта	
Бутенко Сергій	28	українець	Єлисаветський повіт, Херсонська губернія		Низька освіта	Робітники
Войцеховський Андрій	29	українець	Київщина		Сільський вчитель	Робітники
Гайдученко Володимир Кирилович	29	українець	Херсонщина		Домашня, сурмач	Селянські робітники
Галайда Олексій Ільч	23	українець	Єлисаветський повіт, Херсонська губернія	Відділ народного господарства	Учитель, середня освіта	Селяни
Гоженко Борис Миколайович	26	українець	Луцьк		Студент, загальна освіта	Селяни
Громко Іларіон	32	українець	Херсонщина			Селяни
Даниленко Сергій Тарасович	21	українець	Херсонщина		Студент	Селяни

Дубко Георгій	26	українець	Полтавщина	Підприємство	Духовна семінарія	Середняки
Заворотний Єфрем	20	українець	Єлисаветський повіт, Херсонська губернія		Партійний агітатор, учительська семінарія 3 класів	Бідні селяни
Козубенко Микола	30	українець	Єлисаветський повіт, Херсонська губернія	Відділ управління	4 класи міського училища	Селяни

ПІП	Вік	Національність	Звідки родом	Підприємство/установа	Освіта, фах	Класова приналежність
Куцовіт Самійло	23	українець	Єлисаветський повіт, Херсонська губернія		Бухгалтер	Селяни
Мимарь Андрій	21	українець	Єлисаветський повіт, Херсонська губернія	Відділ народної освіти	Загальна позашкільна освіта	Духовенство
Молчан Олександр	28	українець	Єлисаветський повіт, Херсонська губернія	Установа	Домашня, слюсар	Робітники
Нерадько Іван	24	українець	Єлисаветський повіт, Херсонська губернія		Слухач вищих технічних курсів	Хлібороби
Нетовканий Грицько	30	українець	Єлисаветський повіт, Херсонська губернія		4 класи гімназії	пролетарі
Плашта Іван Семенович	22	українець	Єлисаветський повіт, Херсонська губернія		Вчитель	
Покотило Марія	17	українка	Єлисаветський повіт, Херсонська губернія	Партія боротьбистів		Селяни
Сотник Остап Федорович		українець	Єлисаветський повіт, Херсонська губернія		Середня, агроном	Напівпролетарі
Ульяненко Павло		українець	Єлисаветський повіт, Херсонська губернія		Середня	Пролетарі
Харітоненко Володимир	30	українець	Єлисаветський повіт, Херсонська губернія		4 класи міської школи	Селяни
Хижняк Митрофан	29	українець	Єлисаветський повіт, Херсонська губернія		Народна школа	Селяни
Шовкуда Федор Петрович	22	українець	Єлисаветський повіт, Херсонська губернія		Вчитель	

Якінський Антон Іванович	25	українець	Єлисаветський повіт, Херсонська губернія		Телефоніст, гімназія	
--------------------------	----	-----------	---	--	----------------------	--

ПП	Роль в організації тепер	З якого часу в партії	До яких партій належав	Чи виходив з партії	В чому полягала робота в УКП(б)	В яких виступах партії приймав участь	Роль в Українській революції	Чи переслідувався
Дідів Захар	Співчуваючий	5 лютого 1920			Інструктор-агроном у земельному відділі			Від Денікіна
Бабій Зіна		з березня 1920						
Бабій Олекса	Співчуваючий	з 28 лютого 1920	до боротьбистів		В агітації між військами			Так, Денікіним
Буріно Микита Васильович		з 1918 року	КП(б)У		Член волостної ради, член радянської ради, рахівник			
Бутенко Сергій	Член повітового паркому	1919	з 1912 до РСДРП, а з 1917 до 1919 УПСР		Організаційна, продовольча	У часи Денікінщини	Організатор союзу металістів, член ради робітничих депутатів, член заводського комітету	Від Денікіна за партійну роботу
Войцеховський Андрій	Член партії	1917					Вчителював	Ховався від Денікіна
Гайдученко Володимир Кирилович							Член цехового комітету на заводі	
Галайда Олексій Ільч	Рядовий, співчуваючий	5 лютого 1920	ТУП					Від Денікіна за партійну роботу
Гоженко Борис Миколайович	співчуваючий	лютий 1920	До лівих есерів				Організовував повстання	Від уряду Гетьмана
Громко Іларіон	Співчуваючий	19 лютого 1920	з 1919 до боротьбистів				у 1919 році був членом повітової ради	Від Денікіна за партійну роботу
Даниленко Сергій Тарасович	Співчуваючий	15 лютого 1920						Від Денікіна за партійну роботу

Дубко Георгій	Член повітпарткому	з часу заснування	УПСР, УПСР(к)		Організаторська робота		Член повітового парткому	Від гетьманського уряду
Заворотний Єфрем	Співчуваючий, агітатор	з 24 лютого 1920			Агітація в селах	В святкуванні Шевченківських роковин, учився в учительській семінарії		
Козубенко Микола		з квітня 1920	ЛСР				Працював у союзі металіст	у 1919 після уходу більшовиків
Куцовіт Самійло	співчуваючий		до комуністів (більшовиків) в 1919					
Мимарь Андрій	рядовий член	з часів заснування						
Молчан Олександр	Рядовий член	з лютого 1920						
Нерадько Іван	Співчуваючий		до соціал-демократів		Брав активну участь в організації антигетьманського повстання		Був членом комуністичної організації від УСДРП	Від уряду Гетьмана та Денікіна
Нетовканий Грицько	Рядовий член		до УПСР з 1917		Працював інструктором		Був членом Ради робітничих та солдатських депутатів як слухач	
Плашта Іван Семенович	Співчуваючий		працював з більшовиками-комуністами		Організаторська робота		Працює у відділі середньої освіти	

Покотило Марія	Співчуваючий	з березня 1920			Організаційна та агітаційна робота			Від уряду Денікіна
Сотник Остап Федорович	Рядовий член		з квітня 1919 до УПСР(к-б)		Представник від партії в Херсонській губернії		Служив агітатором- організатором та інструктором з мобілізації селян проти Денікіна	Від уряду Денікіна
Ульяненко Павло	Член партії	з лютого 1920			Організаційна робота			
Харітоненко Володимир								
Хижняк Митрофан			був співчуваючий більшовикам			Організація повстання проти Петлюри	Працював у підпілі	Переслідувався урядом Денікіна
Шовкуда Федор Петрович								
Якінський Антон Іванович	член комісії українських комуністів-боротьбистів	як співчуваючий з 1921 р	в партії соціал-демократів				Літературна та агітаторська в партії есдеків	
*								

ППП	Чи мав особливі доручення	Чим міг бути корисним	Чи обирався представником від організації на партійні з'їзди	Чи працював як представник партії в установах	Яку мову знає
Дідів Захар		як агітатор			
Бабій Зіна					
Бабій Олекса					російську
Бузинський Дмитро Прокопович		Лектор			молдовська
Буріно Микита Васильович		Організаційна			
Бутенко Сергій	Від УКП(б)	Фахівець з продовольчого питання, доповідач, організатор комітетів	На партійному у Києві		
Войцеховський Андрій	ні	Інструктор з будівництва, агітація			Російську, німецьку
Гайдученко Володимир Кирилович		Організатор партійного видавництва			
Галайда Олексій Ільч					
Гоженко Борис Миколайович	Організація повстання	Фахівець із земельного питання, агітація, пропаганда			німецька, французька

Громко Іларіон				Працює у повітовому відділі народної освіти	російська, чеська
Даниленко Сергій Тарасович					
Дубко Георгій		Лектор, видавець	На 3 та 4 Всеукраїнському з'їзді партії	Член міської управи, член земського комітету	
Заворотний Єфрем					
Козубенко Микола		Театральник			мадярську, німецьку, румунську, польську, хорватську, сербську
Куцовіт Самійло		Фахівець з державного, незалежницького та військового питань, міг бути лектором			
Мимарь Андрій					
Молчан Олександр		Фахівець з робітничого питання			
Нерадько Іван	від комітету УСДРП	Видавець	Був відібраний на III Всеукраїнську конференцію УСДРП	Працював головою однієї з комісій при Виконкомі ради	

ПП	Чи мав особливі доручення	Чим міг бути корисним	Чи обирався представником від організації на партійні з'їзди	Чи працював як представник партії в установах	Яку мову знає	Військовий чин
Нерадько Іван	від комітету УСДРП	Видавець	Був відібраний на III Всеукраїнську конференцію УСДРП	Працював головою однієї з комісій при Виконкомі ради		
Нетовканий Грицько	від УПСР				Жидівську та польську	
Плашта Іван Семенович		Агітаційна та літературна робота				
Покотило Марія		організаторська та агітаційна робота				
Сотник Остап Федорович	організація партійних ячейок	Агітатор, організатор партійних груп		Член колегії революційного трибуналу		
Ульяненко Павло	був обраний на Всеукраїнську конференцію	Докладчик, видавець		Член колегії особливого відділу губернського НК		
Харітоненко Володимир		Суспільно-господарське просвітництво, видавець			Німецьку та польську	Старший тисар
Хижняк Митрофан		Організаторська робота				
Шовкуда Федор Петрович		Літературна робота				
Якінський Антон Іванович		літературна, агітаторська робота				

Додаток 5. Анкети Харківської організації УКП

ЦДАГО. Ф.8. Оп.1. Спр.34

ПІП	Вік	Сімейний стан	Національність	Рідна мова	Соціальний стан	Походження	Професія (фак)	Відколи в партії	Причина вступу в партію
Баглій Віра Михайлівна	27	заміжня	українка	українська	інтелігентка	робітники	дошкільниця	не вказала	вважає, що УКП є захисницею українського пролетаріату
Катіч Сергій Власович	33	не вказав	українець	українська	шкільний робітник	робітники	закінчив університет, учитель	5 жовтня 1920	політичні переконання
Лавриненко Микола Пантелеймонович	19	не вказав	українець	українська	робітник	селяни	середня, Охтирська педагогічна школа, українознавець	з травня 1921	впевнений, що тільки УКП може провести революцію в Україні до кінця
Сатулін Олександр Григорович	19	одинокий	українець	українська	студент	селяни	вчиться в педагогічній школі, учень школи II ступеню	не вказав	впевнений, що тільки УКП може провести революцію в Україні до кінця
Щербак Андрій	18	Багатодітна сім'я (3 брати, 2 сестри)	українець	українська	селянин	селяни	учень 2 групи, педагогічної школи	9 грудня 1920	хоче організовувати український пролетаріат

ПІП	Чи працювали в інших партіях	Чи були переслідування	Яку зараз працю виконуєте	Чим можете займатися в партії	Де працювали і які посади займали	Чи входите в профспілку	Чи приймали участь в культурно-освітніх органах
Баглій Віра Михайлівна	УРС	Ні		Організаційна робота		Робітничої освіти та соціалістичної культури	Була інструктором
Катіч Сергій Власович	До есерів 1907-1909 рр.	У 1908 р. був заарештований на зборах гуртка робітників	Член парткому	Пропагандистську	Працював учителем	В спілці російських соціалістів-комуністів	На Заході
Лавриненко Микола Пантелеймонович				Організаторська, пропагандистська, агітаційна	Інструктор, організатор повстання		З 1919
Сатулін Олександр Григорович				Літературно-пропагандистську	Вчився		Працював у Просвіті
Щербак Андрій	Українська комуністична партія більшовиків України з 2 січня 1918 по вересень 1920 року			Організаційна робота			

ПІП	Чи були членом радянської влади	Військовий чин	Чи знайомі з програмою партії	Чи можете викладати лекції
Баглій Віра Михайлівна	Ні		так	Соціальне та національне питання, українознавство
Катіч Сергій Власович	так	В ЧА не був, але служив	Теоретично	Політичні питання, суспільствознавство, природознавство
Лавриненко Микола Пантелеймонович				
Сатулін Олександр Григорович			Коротко ознайомлений	Вважає за необхідне підготуватися
Щербак Андрій			Теоретично	

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Центральний державний архів громадських об'єднань та українці (ЦДАГО України)
 Фонд 43. Центральний комітет Української партії соціалістів-революціонерів, Української Комуністичної партії (боротьбистів) та їх місцеві організації. 1917-1920 рр.
 Оп.1.
 Спр. 30. Перечень документов, посланных в Исполком Коминтерна и приложения к нему: декларация фракции УПСР на трудовом конгрессе, проект декларации ЦИКа об объёдинении советских республик, проекты декретов по вопросам обучения военному искусству и содействия развитию культуры украинского народа и проект конституции федерации социалистических советских республик. Проект договора между УСДРП/ независимы/ и КП(б)У о политической и экономической независимости и заявление делегации УСДРП /независимых/ исполкому постоянной международной комиссии по этому вопросу. 1919. 42 арк.
2. Центральний державний архів громадських об'єднань та українці (ЦДАГО України)
 Фонд 43. Центральний комітет Української партії соціалістів-революціонерів, Української Комуністичної партії (боротьбистів) та їх місцеві організації. 1917-1920 рр.
 Оп. 1.
 Спр. 55. Письма группы грузин-боротьбистов в отдел внешних отношений ЦК У КП/боротьбистов/ с просьбой помочь создать им отдельную организацию грузинской компартии в Киеве, а также филиалы в других городах. Список членов грузинской коммунистической партии в Киеве.

Воззвание группы рабочих при Тифлисском комитете партии социалистов-революционеров к рабочим и работницам Тифлиса /документ не датирован/. 1919. 4 арк.

3. Центральний державний архів громадських об'єднань та українці (ЦДАГО України)

Фонд 43. Центральний комітет Української партії соціалістів-революціонерів, Української Комуністичної партії (боротьбистів) та їх місцеві організації. 1917-1920 рр.

Оп. 1.

Спр. 76. Письма Главбюро еврейских секций ЦК КП(б)У, Главного комитета ЕСДРП «Поалей Цион» в ЦК У КП/боротьбистов/ о предоставлении возможности ознакомиться с решениями Народного Комиссариата просвещения УССР по национальному вопросу в архиве боротьбистов, о межпартийном сотрудничестве в ревкомах. 1920. 4 арк.

4. Центральний державний архів громадських об'єднань та українці (ЦДАГО України)

Фонд 43. Центральний комітет Української партії соціалістів-революціонерів, Української Комуністичної партії (боротьбистів) та їх місцеві організації. 1917-1920 рр.

Оп. 1.

Спр. 77. Анкеты и регистрационные карточки членов и сочувствующих У КП/боротьбистов/ по Киевской, Житомирской, Полтавской и Харьковской губерниям / имеются анкеты без указания организации/. Списки членов и сочувствующих по Белоцерковской организации. Персональный состав президиума Дробышевской организации. 1920. 107 арк.

5. Центральний державний архів громадських об'єднань та українці (ЦДАГО України)

Фонд 43. Центральний комітет Української партії соціалістів-революціонерів, Української Комуністичної партії (боротьбистів) та їх місцеві організації. 1917-1920 рр.

Оп. 1.

Спр. 104. Списки, регистрационные карточки действительных членов партии боротьбистов, сочувствующих и сотрудников Елисаветградского уездного комитета боротьбистов. Заявления о выходе из партии. 1920. 85 арк.

6. Центральний державний архів громадських об'єднань та україніки (ЦДАГО України)

Фонд 8. Українська комуністична партія УКП (1920-1925 рр.) (об'єднаний фонд)

Оп. 1.

Спр. 24. Реєстраційні анкети та автобіографії членів та кандидатів у члени УКП (букви К – М), 1920-1925, 154 арк.

7. Центральний державний архів громадських об'єднань та україніки (ЦДАГО України)

Фонд 8. Українська комуністична партія УКП (1920-1925 рр.) (об'єднаний фонд)

Оп. 1.

Спр. 34. Повідомлення Чорноморсько-Кубанського крайового комітету до ЦК УКП про створення крайової організації УКП. Протоколи засідань Чорноморсько-Кубанського крайового комітету УКП. Доповідні записки Чорноморсько-Кубанського крайового комітету до ЦК УКП про політичне становище в краї, відносини з КП(б)У. Фінансовий звіт крайового комітету УКП. Зразки заяв та анкет для вступу в члени УКП. 1920, 14 арк.

8. С. Marx, F. Engels. Ireland and the Irish question. Moscow: Progress Publisher. 1971. P. 157.

9. Lenin V. Letter to American Workers // Pravda, 1918. URL: <https://www.marxists.org/archive/lenin/works/1918/aug/20.htm> (дата звернення: 20.09.2024)
10. Бухарін М. Програма комуністів (більшовиків). Нью-Йорк: Робітник, 1919. С. 17. URL: <https://hromadalib.wordpress.com/2016/01/20/bukharin-programa/> (дата звернення: 18.10.2022)
11. Буценко А. О расколе У.С.Д.Р.П. // Летопись революции. Вип.4, 1923. С. 121. URL: <http://resource.history.org.ua/item/0013307> (дата звернення: 21.12.2022).
12. Винниченко В. Українська комуністична партія (УКП) і Комуністична партія (більшовиків) України (КП(б)У). Відень-Київ: Бібліотека «Нової доби», 1921. С. 14. URL: <http://irbis-nbuv.gov.ua/ulib/item/UKR0004997> (дата звернення: 20.09.2022)
13. Виступ О. Шумського на засіданні Політбюро ЦК КП(б)У // Шаповал Ю. О. Шумський. Життя, доля, невідомі документи: дослідження архівні матеріали. Київ-Львів: Україна Модерна. С. 608-622. URL: https://chtyvo.org.ua/authors/Shapoval_Yurii/Oleksandr_Shumskyi_Zhyttia_dolia_nevidomi_dokumenty_doslidzhennia_arkhivni_materialy/ (дата звернення: 04.01.2023)
14. Газета «Шлях Жовтня». Українізація радянського апарату. № 14. С. 2. URL: <https://libraria.ua/issues/1129/88497/?PageNumber=2&ArticleId=3305705&Search=українізація> (дата звернення: 13.02.2023)
15. Гринько Г. Шумський О.: Статті. Промови. Документи. Київ : ПМУ, 2015. 172 с.
16. Документ з програмними положеннями УПСР, що зберігався в О. Шумського // Шаповал Ю. Життя, доля, невідомі документи: дослідження, архівні матеріали. Київ – Львів: Україна модерна, Укр. пропілеї, 2017. С. 447-451.

17. Из протокола заседания Политбюро ЦК РКП(б) от 21 ноября 1919 // Политбюро ЦК РКП (б)-ВКП (б) и Коминтерн. 1919-1943 гг. Документы. Москва: РОССПЕН. 2004. С. 36. URL: <http://docs.historyrussia.org/ru/nodes/100121#mode/inspect/page/1/zoom/4> (дата звернення: 16.01.2023)
18. Записка про необхідність перегляду національної політики РКП(б) Шаповал Ю. Життя, доля, невідомі документи: дослідження, архівні матеріали. Київ – Львів: Україна модерна, Укр. пропілеї, 2017. С. 454-460.
19. Звіт про лекцію О. Шумського від 1919 р. // Шаповал Ю. Життя, доля, невідомі документи: дослідження, архівні матеріали. Київ – Львів: Україна модерна, Укр. пропілеї, 2017. С. 567-569.
20. КП(б)У і українізація // Діло. Вип. 132. 1924. С. 1. URL: <https://libraria.ua/issues/192/22116/?PageNumber=1&ArticleId=821946&Search=українізація> (дата звернення: 12.03.2023)
21. Лапчинський Г. Національна політика за десять років соціалістичної революції // Життя та революція. ДВУ, 1927. URL: <https://vpered.wordpress.com/2014/09/29/lapchynsky-national-policy/> (дата звернення: 18.09.2024)
22. Ленин В. Критические заметки по национальному вопросу // Полное собрание сочинений. Т. 24. С. 113-150.
23. Ленин В. Заключительное слово по вопросу о Советской власти на Украине // Полное собрание сочинений, Т.39. С. 370-372. URL: <http://bolshevick.org/lenin-v-i-polnoe-sobranie-sochinenij/> (дата звернення: 17.01.2023)
24. Ленин В. Резолюция ЦК РКП (б) про советскую власть на Украине // Полное собрание сочинений, Т.39. С. 334-337.
25. Ленин В. Про право націй на самоопределение // Полное собрание сочинений, Т.25. Москва: Политическая литература, 1967. С. 257-267.

- URL: <http://bolshevick.org/lenin-v-i-polnoe-sobranie-sochinenij/> (дата звернення: 14.09.2022)
26. Лист представників української комуністичної організації при Московському комітеті РКП(б) до ЦК РКП(б) та особисто Леніна з аналізом та оцінкою політики Комуністичної партії в Україні в 1919 р. // Величенко С. Імперіалізм і націоналізм по-червоному. Українська марксистська критика російського комуністичного панування в Україні (1918-1925)...С. 308.
 27. Письмо з рабочим и крестьянам Украины по поводу побед над Деникиным // Ленин В. Полное собрание сочинений, Т.40. С. 41-47.
URL: <http://bolshevick.org/teoriya-i-praktika-bolshevizma/lenin/40.pdf>
(дата звернення: 17.01.2023)
 28. Лист Я. Ряппо до О. Шумського Життя, доля, невідомі документи: дослідження, архівні матеріали. Київ – Львів: Україна модерна, Укр. пропілеї, 2017. С. 498.
 29. Мазлах С. Октябрьская революция на Полтавщине // Літопис Революції. Вип. 1. 1922. С. 126-143.
 30. Майстренко І. Історія мого покоління: спогади учасника революційних подій в Україні. Едмонтон, 1985. 416 с.
 31. Майстренко І. Спогади про Василя Вражливого // Нові дні, 1973. С. 18-20.
 32. Маркс К., Енгельс Ф. Маніфест Комуністичної партії // Вибрані твори. Том 1. Київ: Партвидав ЦК КП(б)У, 1936. URL: <https://commons.com.ua/uk/manifest-komunistichnoyi-partiyi/> (дата звернення: 23.09.2024)
 33. Повестка дня засідань Политбюро ЦК РКП(б) от 11 октября 1919 р. // Политбюро ЦК РКП(б) - ВКП (б). Повестки дня засідань. 1919-1952 рр. Том I. Москва: РОССПЕН, 2000. С. 41.
 34. Пояснювальна записка до декрету про сприяння розвитку української культури, підготовлена Олександром Шумським. 9 серпня 1919 р. //

- Життя, доля, невідомі документи: дослідження, архівні матеріали. Київ – Львів: Україна модерна, Укр. пропілеї, 2017. С.559-561.
- 35.Програма Української комуністичної партії. Відень-Київ: Нова доба, 1920. С. 30. URL: <https://vpered.wordpress.com/2009/11/27/ukr-comm-party-prog/> (дата звернення: 09.11.2022)
- 36.Проект декрету про сприяння розвитку культури українського народу, внесений Олександром Шумським від 2 серпня 1919 // Шаповал Ю. Життя, доля, невідомі документи: дослідження, архівні матеріали. Київ – Львів: Україна модерна, Укр. пропілеї, 2017. С. 546-547.
- 37.Проект резолюції про політику партії, запропонований групою членів Міського (Городского) району Київської організації КП(б)У на зібрані району. // Величенко С Імперіалізм і націоналізм по-червоному. Українська марксистська критика російського комуністичного панування в Україні (1918-1925) / пер з англ. С. Сєряков, наук. ред. В. Склокін, С. Сєряков. Львів: Видавництво УКУ, 2017. С. 309-314.
- 38.Проект ЦК КП(б)У государственного устройства Украины после ее освобождения от белых и об отношении КП(б)У к боротбистам // Нестор Махно. Крестьянское движение на Украине. 1918—1921: Документы и материалы. Москва: РОССПЭН, 2006. С. 112-113. URL: <http://docs.historyrussia.org/ru/nodes/32242#mode/inspect/page/2/zoom/4> (дата звернення: 16.01.2023)
- 39.Резолюция I съезда коммунистической партии (большевиков) Украины о взаимоотношениях между Украиной и Россией 5-12 июля 1918 г // КП(б)У в резолюциях ее съездов и конференций. Харьков, 1927. С. 78. URL: <http://docs.historyrussia.org/ru/nodes/343075#mode/inspect/page/1/zoom/4> (дата звернення: 18.01.2023)
- 40.Річицький А. Від демократії до комунізму // Червоний прапор, Київ. 1919. URL: <https://vpered.wordpress.com/2010/09/06/richytsky-democracy-to-communism/> (дата звернення: 16.09.2022)

- 41.Скоровстанський В. Революція на Вкраїні. Саратов: Боротьба. 1919. 151 с. URL: <http://resource.history.org.ua/item/0013020> (дата звернення: 15.03.2023)
- 42.Сталин И. В. Политика Советской власти по национальному вопросу в России // Полное собрание сочинений в 18 томах. Т. 4. Москва: ОГИЗ; Государственное издательство политической литературы, 1947. 177 с. URL: http://history.org.ua/LiberUA/StSobrSoch_1947/StSobrSoch_1947.pdf (дата звернення: 19.01.2023)
- 43.Стенограма закритої частини пленуму ЦК КП(б)У від 6 червня 1926 р. // Шаповал Ю. Життя, доля, невідомі документи: дослідження, архівні матеріали. Київ – Львів: Україна модерна, Укр. пропілеї, 2017. С. 632-638.
- 44.Хвильовий М. Тези ЦК КПУ про підсумки українізації // Твори у 5-ти томах. Т.5. 1926. URL: <http://litmisto.org.ua/?p=4306>
- 45.Хто такі комуністи-боротьбисти. Лубни. 1920 // Величенко С. Імперіалізм і націоналізм по-червоному. Українська марксистська критика російського комуністичного панування в Україні (1918-1925) / пер з англ. С. Сєряков, наук. ред. В. Склокін, С. Сєряков. Львів: Видавництво УКУ, 2017. С. 301-304.
- 46.Айолло Г. Большевики і національне питання. Видання й наклад Закордонної групи УСДРП. Прага, 1924. 24 с.
- 47.Андерсон Б. Уявлені спільноти. Міркування щодо походження та поширення націоналізму. Київ: Критика, 2001. 273 с.
- 48.Андрієвський Д. Російський колоніалізм та советська імперія. Париж: Націоналістичне видавництво в Європі. 1958. 103 с.
- 49.Бабенко Л. Як українців робили атеїстами: державна політика проти релігії у перші десятиліття радянської влади // Україна модерна. Міжнародний інтелектуальний часопис, 2017. URL: <https://uamoderna.com/md/babenko-atheism/> (дата звернення: 10.10.2024)

- 50.Бакало І. Національна політика Леніна. Мюнхен: Сучасність 1974. 210 с.
- 51.Бачинський П.Здійснення ленінської національної політики на Україні у відбудовний період (1921-1925 рр.) // Український історичний журнал. 1966. № 1. С. 97-107.
- 52.Бевз Т. Українська партія соціалістів-революціонерів у період Гетьманату // Гетьман Павло Скоропадський та Українська Держава 1918 року (до 125-річчя від дня народження Гетьмана Павла Скоропадського та 80-річчя проголошення Української Держави 1918 року). Київ, 1998. С.103-105.
- 53.Бикова Т. Створення Кримської АСРР (1917-1921 рр.). Київ: Національна академія наук України Інститут історії України. 2011. 247 с.
54. Білошицький С. Розколи та поглинання опозиційних партій як засіб монополізації політичної влади РКП(б) в Україні в 1917-1925 рр. // Історія України: Маловідомі імена, події, факти. Вип. 13. Київ: Рідний край, 2001. С. 69-97.
- 55.Бойко О. Зміни у житті Києва і киян за радянської влади (лютий-серпень 1919 р.) // Проблеми вивчення історії української революції 1917-1921 років. Київ : Ін-т історії України НАНУ. Вип.13. 2014. С. 204-229.
- 56.Бойко О. Директорія у боротьбі за владу: хід протигетьманського повстання, фактори перемоги // Проблеми вивчення історії Української революції 1917-1921 років. Київ: Інститут історії України НАН України, 2009. Вип. 4. С. 209-237.
- 57.Бойцун М. Робітничий рух і національне питання в Україні: 1880–1918 / пер. з англ. Бідочко Л. та Казакова М. Київ: Rosa-Luxemburg-Stiftung в Україні. 2020. 222 с.
- 58.Бондарчук П. Профспілки УСРР й українізація освіти 1920-ті рр. // Етнічна історія народів Європи. 2000. Вип. 4. С.40-44.
- 59.Борисов В.Л. Українізація та розвиток загальноосвітньої школи в 1921-1932 рр. // Український історичний журнал. 1999. Вип. 2. С. 76-80.

60. Бош Е. Год борьбы. Борьба за власть на Украине с апреля 1917 года до немецкой оккупации // Истпарт - Отдел ЦК РКП(б) по изучению истории Октябр. революции и РКП(б). Москва, 1925. 271 с.
61. Бош Е. Национальное правительство и Советская власть на Украине. Москва: Коммунист, 1919. 55 с.
62. Бурдін М. Ю. «Земельне питання»: підходи до вирішення часів національної революції в Україні (1917-1921рр.) // Тези виступів учасників Міжкафедрального круглого столу до Дня Соборності України (м. Харків, 20 січня 2017 р.). Харків : ХНУВС, 2017. С. 14-19.
63. Бухарін М, Преображенський Е. Національне питання і комунізм // Азбука комунізму. Відень: Адрія, 1920. С. 142-152.
64. Верстюк В., Осташко Т. Діячі Української Центральної Ради: Біографічний довідник. Київ: Наукова Думка, 1998. 254 с.
65. Величенко С Імперіалізм і націоналізм по-червоному. Українська марксистська критика російського комуністичного панування в Україні (1918-1925) / пер з англ. С. Серяков, наук. ред. В. Склокін, С. Серяков. Львів: Видавництво УКУ, 2017. 376 с.
66. Виговський М. Боротьбисти в освітніх установах УСРР у 1920-х роках «совєтизація» номенклатури // Пам'ять століть. 2004. №6.
67. Виговський М. Гринько Г. Ф.: доля наркома-реформатора // Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Вип. 1. Київ: НПУ імені М. П. Драгоманова, 2004. С. 241-250.
68. Винниченко В. Українська комуністична партія (УКП) та Комуністична партія (большевиків) (КП(б)У). Нова доба. Відень, 1921. 34 с.
69. Висоцький О. Ю. Українські соціал-демократи та есери: досвід перемог і поразок. Київ: Основні цінності, 2004. 272 с.
70. Волін М. Історія КП(б)У в стислому нарисі. Харків: Пролетар, 1931. 202 с.

- 71.Гай-Нижник П. П. Пошук державної моделі УНР: ідея та крах «трудового принципу» (грудень 1918 – липень 1919 рр.) // Український історичний журнал. 2016. № 1. С. 79-97.
- 72.Гермайзе Й. До 25 ліття РУП // Життя і революція. Вип 3.С. 20-24.
- 73.Гірик С. Єврейська комуністична партія (Поалей Ціон): націонал-комунізм «екстериторіальної нації» // Євреї України: революція й післяреволюційна модернізація. Політика. Культура. Суспільство Київ: Laurus 2018. С.61-69.
- 74.Гірик С. Централізація без центру? Боротьбистський проект «Федерації радянських республік» // Київська старовина. 2012. Вип. 4. С. 138-148.
- 75.Гірик С. Ідеологія партії боротьбистів в українській історіографії // Український археографічний щорічник. Вип.18. Київ: Український письменник, 2013. С. 324-342.
- 76.Гірчак Є. На два фронти в боротьбі проти націоналізму: збірник статей 1926-1931 р.р. Харків: Пролетар, 1932. 348 с.
- 77.Глазунов Г. Новий епізод політбіографії А. Сліпанського // Наукові записки Інституту політичних та етнонаціональних досліджень. 2006. Вип. 30, Кн.2. С. 389-399.
- 78.Головко П. Який державний лад мусить бути? Київ: Видавництво Київського комітету української партії соціалістів-революціонерів, 1917. 15 с.
- 79.Грабовський С. Ми український народ: національно-етнічна мозаїка // Радіо Свобода, 2004. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/914057.html> (дата звернення: 15.10.2024)
- 80.Григоріїв Н. Якої республіки треба бідним людям? Київ: Криниця, 1917. 14 с.
- 81.Грицак Я. Українська революція 1914-1923 рр.: нові інтерпретації. Львів: Інститут історичних досліджень Львівського державного університету імені Івана Франка, 1999. С. 254-269.

- 82.Грицак Я. Нариси історії України: формування модерної української нації XIX-XX ст. Київ: Генеза, 1996. 360 с.
- 83.Гриценко А. Чехівський Володимир Мусійович // Енциклопедія історії України: Т. 10. К.: «Наукова думка», 2013. URL: http://www.history.org.ua/?termin=Chekhivskyj_V (дата звернення: 10.10.2024)
- 84.Грушевський М. Якої ми хочемо автономії і федерації. Київ, 1917. 18 с.
- 85.Гелнер Ернест. Нації та націоналізм. Київ: Таксон, 2003. 300 с.
- 86.Даниленко В., Верменич Я., Бондарчук П. "Українізація" 1920-30-х років: передумови, здобутки, уроки : [кол. монографія] / НАН України, Ін-т історії України. Київ: [Ін-т історії України НАН України], 2003. 391 с.
- 87.Джилас М. Новый класс. Нью-Йорк: Ф. А. Прегер, 1961. 248 с.
- 88.Дзюба І. Інтернаціоналізм чи русифікація. Мюнхен. 1968. 263 с.
- 89.Дудченко О. Правові засади створення та діяльності Вищої ради народного господарства УСРР в 1920-х рр. // Електронний архів Полтавського університету економіки і торгівлі, 2020. URL: <http://dspace.puet.edu.ua/handle/123456789/9730> (дата звернення: 18.09.2024).
- 90.Єфіменко Г. Більшовицький центр і радянська Україна: економічні аспекти національної політики Кремля у 1917-1925 рр. // Український історичний журнал. 2009. Вип. 2. С. 96-109.
- 91.Єфіменко Г. Взаємовідносини Кремля та радянської України: економічний аспект (1917-1919 рр.). Київ: Інститут історії України, 2008. 228 с.
- 92.Єфіменко Г. Комунізм vs українське націстворення в радянській Україні (1917-1938 рр.): сприяння, поборювання чи вимушене замирення // Український історичний журнал. 2012. №. 2. С. 114-132.;

- 93.Єфіменко Г. Соціальне обличчя вчительства УСРР в контексті трансформації суспільства (1920-ті роки) // Проблеми історії України: факти, судження, пошуки, 2007. Вип. 17. С. 138-161.
- 94.Єфіменко Г., Якубова Л. Національні відносини в радянській Україні (1923-1938) // Національне питання в Україні ХХ ст. – поч. ХХІ ст. К.: Ніка-Центр. 2012. 592 с.
- 95.Затонський В. Національна проблема на Україні. Харків: Державне видавництво України, 1927. 96 с.
- 96.Каппелер А. Мала історія України / пер. з. нім. О. Блащук. Київ: «К.І.С.». 2007. 263 с.
- 97.Касьянов Г. Теорії нації та націоналізму. Київ: Либідь, 1999. 349 с.
- 98.Кафарський В. Національний комунізм та його вплив на політичну організацію суспільства // Політичний менеджмент. 2007. № 3. С. 170-185.
- 99.Ковальчук І., Натикач П. Життя і діяльність О. Шумського в 1890-1924 р. — до призначення його народним комісаром освіти в УРСР // Історія. Філософія. Релігієзнавство. 2010. № 3-4. С. 32-37.
100. Кошелівець І. Микола Скрипник. Мюнхен: Сучасність, 1972. 343 с.
101. Кулешов К.Громадсько-політична діяльність Г.Ф. Гринька у 1919 – на початку 1920 року // Збірник наукових праць Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди. "Історія та географія". 2013. Вип. 49. С. 13-17.
102. Куличенко М. Борьба Коммунистической партии за решение национального вопроса в 1918-1920 годах // Український історичний журнал. 1964. № 2. С. 144-146.
103. Кульчицький С. Імперський чинник в історичному розвитку України // Регіональна історія України: Збірник наукових статей. Київ, 2007. С. 135-154.

104. Кульчицький С. Комунізм в Україні: перше десятиріччя (1919-1928). К.: Основи, 1996. 504 с.; 78. Кульчицький С. Червоний виклик. Історія комунізму в Україні від його народження до загибелі. Книга 2. Київ: Темпора, 2013. 504 с.
105. Куромія Г. Руйнівний вплив Росії на західних гуманітаріїв та їхні дослідження // Критика. Вип.7-8, 2023. URL: <https://krytyka.com/ua/articles/ruinivnyi-vplyv-rosii-na-zakhidnykh-humanitariv-i-iikhni-doslidzennia> (дата звернення: 06.10.2024)
106. Куц О. Українізація як каталізатор духовного життя українського суспільства 1920-1930-х років / Наукові записки Інституту політичних та етнонаціональних досліджень імені І. Ф. Кураса НАН України. 2006. Вип. 32. С. 222-232.
107. Лапчинський Г. Національна політика за десять років соціалістичної революції // Життя та революція. ДВУ, 1927. URL: <https://vpered.wordpress.com/2014/09/29/lapchynsky-national-policy/> (дата звернення: 18.09.2024)
108. Лисяк-Рудницький І. Напрями української політичної думки // Історичні есе: у 2-х т. / пер. з англ. У. Гавришків, Я. Грицака.Т.2. Київ: Основи, 1994. С. 59-89.
109. Лихолат А. В. Розгром націоналістичної контрреволюції на Україні (1917–1922 рр.). Київ: Держполітвидав УРСР, 1955. 602 с.
110. Любовець О. Українська соціал-демократична робітнича партія (незалежних лівих) як епізод партійної історії революційної доби 1917-1920 років // Гілея:науковий вісник. 2008. Вип.13. С. 132-141.
111. Майоров М. Из истории революционной борьбы на Украине (1914-1919). Киев: Государственное издательство, 1922.107 с.
112. Майстренко І. Історія комуністичної партії України. Мюнхен: Сучасність, 1979. 256 с.
113. Маркус В. Питання національної політики СРСР. Нью-Йорк: Пролог, 1960. 109 с.

114. Мартін Т.. Імперія національного вирівнювання: нація та націоналізм у Радянському Союзі (1923-1939) / пер. з англ. С. Вакуленко Київ: Критика. 2013. 640 с.
115. Мейгіл Фавлер. Від «Березоля» до «ПрикВО»: нові підходи в дослідженні українського радянського театру // Радянське «я» і радянське «ми» між ідеологією і реальністю. К.: ДУХ І ЛІТЕРА, 2024. С. 147-155.
116. Мейс Дж. Комунізм та дилеми національного визволення. Національний комунізм у радянській Україні 1918—1933 рр. / пер. з англ. М. Яковлев, наук.ред. Г. Єфіменко. Київ: Комора, 2018. 483 с.
117. Мейс Дж., Солдатенко В. Національне питання в житті і творчості М. Скрипника // Український історичний журнал. 1996, № 2-3. С. 74-86.
118. Мушка О. Освітня діяльність керівників Наркомосу УСРР періоду 1919 р. по 1930 р. // Наукова конференція. Переяслав- Хмельницький. URL: <http://oldconf.neasmo.org.ua/node/138> (дата звернення: 12.02.2023).
119. Наддніпрянець В. Українські націонал-комуністи : їх роля у визвольній боротьбі України, 1917-1956 рр. Мюнхен: Накладом Української Національної Гвардії, 1956. 104 с.
120. Наумов С. «Малоросійський проект» XIX vs «український проект» // Известия на Института за исторически изследвания. София, 2017. С. 113-134.
121. Палько О. Національне питання в теоріях австромарксизму. Київ: НАН України, Інститут української археографії та джерелознавства імені М. С. Грушевського, 2022. 195 с.
122. Паннекук А. Комунізм та демократія. Нова доба. Відень, 1920. 10 с.
123. Петрунін І. З історії боротьби Компартії України за реалізацію Ленінського декрету про ліквідацію неписьменності // Український історичний журнал. Київ, 1970. Вип. 1. С 44-51.

124. Попов М. Нарис історії ВКП (б). Київ: Партвидав ЦК КП(б)У, 1934. 308 с.
125. Попович М. В. Нарис історії культури України. Київ: «Артек», 1998. 728 с.
126. Портнов А. Українська радянська історіографія: до постановки проблеми // Сучасність. 2000. Вип. 6. С. 112-117.
127. Р. Ейдемана. Громадянська війна на Україні. Харків: Державне видавництво України, 1928. 71 с.
128. Равич-Черкаський М. История Коммунистической партии (б-ов) Украины. Киев: Государственное издательство Украины, 1923. 247 с. С. 40- 52.
129. Свеженцев М. Д. Переселенський колоніалізм у СРСР: творення повоєнного Криму // Наукові записки НаУКМА. Том 194. Історичні науки. Київ, 2017. С. 72-81.
130. Сміт Е. Націоналізм: Сміт Теорія, ідеологія, історія. / Пер. з англійської Р. Фещенко. Київ: «К.І.С.», 2004. 320 с.
131. Солдатенко В. Революційна доба в Україні (1917-1920 роки). Київ: Парламентське видавництво, 2011. 568 с.
132. Стаценко Д. Самоліквідація осередків Української комуністичної партії (боротьбистів) у 1920-му році (на прикладі Полтавщини) // Історична пам'ять. 2013. № 29. С. 58-71.
133. Степанюк В. З історії українського соціал-демократичного руху (1900-1918 р. р.). Харків, 1918. 32 с.
134. Супруненко Н., Гамрецький Ю., Кондуфор Ю. та інші. История Украинской ССР: В 10 т. Т. 6: Великая Октябрьская социалистическая революция и гражданская война на Украине (1917–1920) // АН УССР. Институт истории. К.: Наукова думка, 1984. 656 с.
135. Томпсон Е. Трубадури імперії: Російська література та колоніалізм. Київ: Видавництво Соломії Павличко, 2006. 368 с.

136. Феденко П. Марксистські і більшовицькі теорії національного питання. Мюнхен, 1960. 76 с.
137. Христюк П. Замітки і матеріали до історії української революції. 1917-1920 рр. Відень: Український соціологічний інститут, 1921. 194 с.
138. Шаповал М. Більшевизм і Україна. Прага: Вільна спілка. 1926. 60 с.
139. Шаповал Ю. Олександр Шумський. Життя, доля, невідомі документи: дослідження, архівні матеріали. – Київ – Львів: Україна модерна, Укр. пропілеї, 2017. 742 с.
140. Шахрай В., Мазлах С. До хвилі: (Що діється на Вкраїні і з Україною?). Саратов, 1919. 101 с.
141. Шпорлюк Р. Комунізм і націоналізм: Карл Маркс проти Фрідріха Ліста / пер. з англ. Касьянов Г. Київ: Основи, 1998. 480 с.
142. Юренко О. Із мороку забуття..: Мазлах (Робсман) Сергій Михайлович // Реабілітовані історією. Київ-Полтава, 1992. URL: <https://vpered.wordpress.com/2009/06/16/yurenko-mazlak/> (дата звернення: 18.02.2023)
143. Юрчук В. Більшовицькі організації України в боротьбі за перемогу Великої Жовтневої соціалістичної революції // Український історичний журнал. Київ, 1978. Вип. 3. 22-30.
144. Яворський М. Революція на вкраїні в її головніших етапах. Харків: Державне видавництво України, 1923. 81 с.
145. Яремчук В. Українська радянська історіографія 50-х – 80-х років про українське націєтворення: офіційна та альтернативна концепції // Наукові записки. Серія «Історичні науки». Вип. 17. С. 266-275.
146. Borys J. The sovietization of Ukraine 1917-1923. The Communist doctrine and practice of national self-determination. Edmonton: The Canadian Institute of Ukrainian Studies. 1980. 489 p.

147. Chioni Moore D. Is the Post- in Postcolonial the Post – in the Post-Soviet? Toward a Global Postcolonial Critique // PMLA, Vol. 116, 2001. P. 111-128.
148. Hirik S. The Split within the Poale Zion's Left Wing: Two Versions of Jewish National Communism // Judaica Ukrainica. 2017. Vol. 6. P. 35–50.
149. Maistrenko I. Borotbism. A Chapter in the History of Ukrainian Communism. New-York: Research Program on the USSR, 1954. 423 p.
150. Mälksoo M. The Postcolonial Moment in Russian's War Against Ukraine // Journal of Genocide Research. Vol.25, 2022. P. 471-481.
151. Manning C. Ukraine under the Soviets. New York, 1953. 223 p.
152. Palco O. Ukrainian National Communism in International Context // Disappearing realities on the cultural consequences of social change: IWM junior isiting fellows conference proceedings. 2011. Vol. 30. 16 p.
153. Palko O. Ukrainian National Communism: Challenging History // Debate: Journal of Contemporary Central and Eastern Europe. 2014. Vol. 22 P. 27-48.
154. Pipes R. The Formation of the Soviet Union: Communism and Nationalism 1917-1923. Cambridge: Harvard University Press, 1954. 355 p.
155. Reshetar J. The Ukrainian Revolution, 1917-1920: A Study In Nationalism. Princeton, 1952. 363 p.
156. Solchanyk R. The Communist Party of Western Ukraine, 1919–1938. PhD diss. — The University of Michigan, 1973. 364 p.
157. Velychenko S. Colonialism, Bolsheviks, and Ukraine // Ab Imperio, 2009. P. 435-456.
158. Velychenko S. Russian Bolsheviks, Ukrainian Communists, and the Comintern: How Russian Bolsheviks Shaped Foreign Radical Leftist Views on Ukraine // Krytyka, 2017. URL: <https://krytyka.com/en/articles/russian-bolsheviks-ukrainian-communists-and-comintern-how-russian-bolsheviks-shaped-foreign>

159. Velychenko S. Ukrainian Marxists and Russian Imperialism 1918-1923: Prelude to the Present in Eastern Europe`s Ireland // Irish Left Review, 2013.18 p.
160. Zwick P. National-communism. New York: Routledge, 1983. 270 p.

РЕЗЮМЕ

Процес подолання радянського минулого потребує осмислення його різних візій. Тема українського націонал-комунізму довгий час тяжіє до інсинуацій, оскільки перебуває на межі національного та радянського експерименту.

Представники української інтелектуальної еліти прагнули поєднати ідеї радянського будівництва та національного визволення в межах специфічної візії конструювання нової соціальної реальності. У такий спосіб, будівництво модерної української держави, самостійної та дистанційованої від Росії, стало головним ідеологічним завданням українських комуністів.

Окрім політичного експерименту, український націонал-комунізм, відчутно вирізняється соціокультурними трансформаціями, які, цей рух, активно продукував. Тож, рецепція революційної культури «наших 20-х» дозволяє зрозуміти як вмонтовані в радянський режим, українські комуністи, впливали не тільки на політичну, але й культурну модернізацію УСРР.

SUMMARY

The process of coming to terms with the Soviet past requires an understanding of its different visions. The subject of Ukrainian national communism has long been the subject of insinuations that it is on the verge of a national and Soviet experiment.

Representatives of the Ukrainian intellectual elite sought to combine the ideas of Soviet construction and national liberation within a specific vision of the construction of a new social reality. Thus, the construction of a modern Ukrainian state, independent and distant from Russia, became the main ideological task of Ukrainian communists.

In addition to the political experiment, Ukrainian national communism is significantly characterised by the socio-cultural transformations that this movement actively produced. Thus, the reception of the revolutionary culture of "our 20s" allows us to understand how Ukrainian communists, embedded in the Soviet regime, influenced not only the political but also the cultural modernisation of the Ukrainian SSR.